M. J. EISEN

ESIVANEMATE VARANDUS

193660

EESTI NSV
TEADUSTE
AKADEEMIA

FR. R. KREUTZWALDI
NIMELINE
KIRJANDUSMUUSEUM

M. J. Eisen

ESIVANEMATE VARANDUS

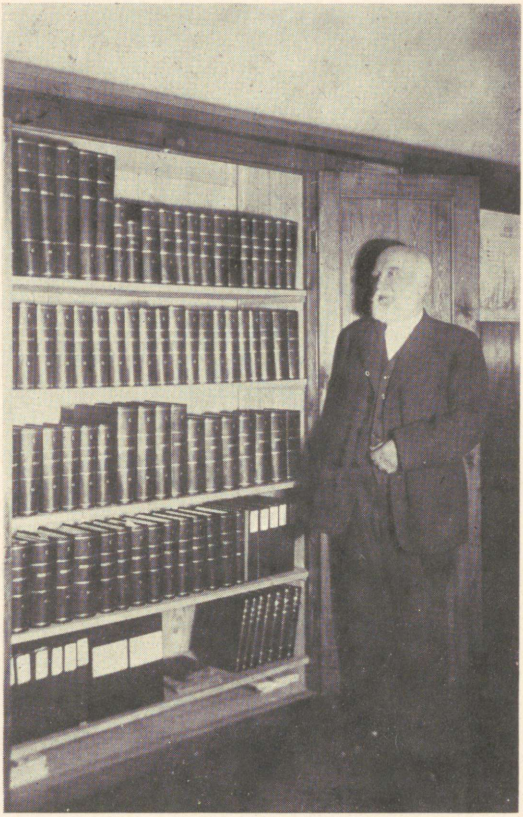
Eesti Riiklik Kirjastus
TALLINN 1958

Koostanud ja redigeerinud
H. Tampere

Illustreerinud
O. Kangilaski

Kaane ja tiitli kirjad kujundanud
V. Toots

2 N
Tartu Riikl. Ülikooli
Raamatukogu
49780
193660

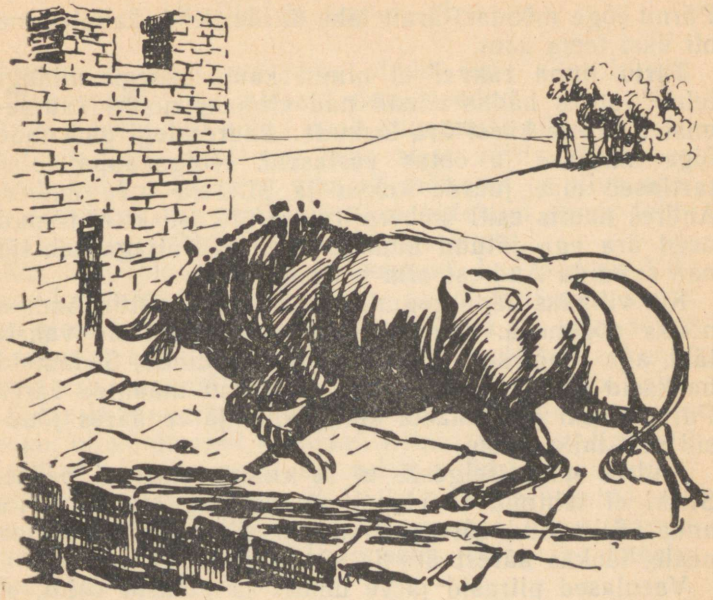
Prof. M. J. Eisen oma rahvaluulekogu juures Eesti Rahvaluule Arhiivis 1932. aastal.

«Oma pildil [...] seisad Sa oma kogude kõrval, mis juba kasvavad üle Sinu pea ja kindlasti elavad veel kaua selle järel, kui Sind enam ei ole nende eest hoolitsemas ja nende kõrval seismas.»

Soome teadlase prof. E. N. Setälä kirjast M. J. Eisenile 21. XII 1932.

I

Esivanemate varandus

1. Voorumägi ja Andresjärv

Pikasilla lähedal üsna Virtsjärve ääres on kõrge, järsk, ümmargune mägi, mida Voorumäeks hüütakse. Ühelt poolt järvest, kolmelt poolt aga haljastest heinamaadest ümber piiratud, katavad tema külgi kaunid männid ja hoiavad oma latvu nagu krooni üle tasase, lageda mäetipu. Kes mäge eemalt näeb, peab seda mõneks kindluseks.

Tõesti oligi Voorumäel muiste kindlus. Enne veel kui Tartu ja Pärnu linn ehitati, elas juba mäe peal väga rikas kaupmees Vooru Andres. Temal oli hulk laevu, mis Emajõge mööda alla Peipsi järve poole ja sealt edasi Narva purjetasid. Teisele poole niisamuti Virtsjärvest jõge mööda Viljandisse ja sealt edasi

Pärnu jõge mööda Pärnu lahe äärde. Kõik kauplemine oli üksi tema käes.

Tartu linna rahval ei olnud kauplemisega midagi teha. Suures hädas võtsid nad viimaks nõuks kauplemist Andrese käest ära kiskuda. Andres tegi oma mäe õige kindlaks ja ootas vastaseid. Hulgakaupa tulid tartlased mäe juurde kokku ja piirasid mäe ümber. Andres naeris esiti ümberpiirajate üle. Siiski ei läinud need ära ega jätnud ümberpiiramist. Näljaga tahtsid nad sundida Andrest alla heitma.

Kui viimaks häda koguni suureks läks, võttis Andres nõuks põgeneda. Õnnega pääses ta vaenlaste vahelt läbi, aga peagi said need aru, mis sündinud. Sedamaid hakkasid nad teda taga ajama. Pärnu maantee ääres Purtsi veski ja Pühaste küla vahel järve ääres jõudsid nad talle järele.

Andres nägi selgesti, et ta enam edasi ei pääse. Siiski ei tahtnud ta elusalt ennast tagaajajate kätte anda. Silmanud järve ääres parve, kargas ta sinna peale, tõukas äärest ära ja sõudis keskele.

Vaenlased piirasid järve ümber ja pidasid vahti, et ta sealt minema ei pääseks. Sõuderiista puududes ei saanud nad järve peale Andrese kallale. See jäi seni parve peale, kuni suri nälga, sest et pääsemist ei olnud. Sestsaadik hüütakse järve Andresjärveks.

Kui Andres oli surnud, läksid vaenlased mäe otsa, lõhkusid ning purustasid majad ja viisid kulla ja hõbeda Tartu. Mägi, kus Andres enne elas, kannab sestsaadik Voorumäe nime.

Aakre härra on hiljem Andresjärves kõiksugu kalu kasvatanud. Kui järvevaht lootsikuga järve peale läks, tulid kalad karjakaupa lootsiku ümber kokku ja ootasid, et neile leiba antaks.

Kord julges keegi talumees öösel ühe latika järvest endale võtta. Asi tuli välja ja mees sai mõisahärra käest armetult peksa. Sestsaadik hakkasid kalad järvest kaduma. Praegu on Andresjärv üksnes linaleotamise järv.

2. Õisu ja Kariste järv

Muiste ei ole Õisus järve olnud, vaid alles hiljem Tallinnamaalt Oisu mõisast sinna toodud.

Ühel päeval tuli põhja poolt suur must pilv kui kott, mis kõik Oisu järve vee enda sisse võttis. Pilve ees jooksis suur must härg vihaselt möirates ja pilve sees üleval lendas üks vanamees, kes ühtelugu suure tuhinaga hüüdis: «Järi Õissu! Järi Kariste!»

Kui härg sinna kohta oli saanud, kus praegu Viljandi Loodi kõrts seisab, viskas ta vihaselt oma sarve maa sisse ja kaapis korra jalaga. Sinna jäi kaks suurt ja sügavat auku, mida iga Viljandi poolt tulija Loodi kõrtsi ees paremat kätt tee kõrval praegu võib näha.

Kui pilv sinna paika jõudis, kus Õisu järv ja mõis seisab, olid inimesed parajasti heina tegemas. Kui nad nägid, et nii suur must pilv tuleb, püüdsid veel rutuga oma heina kokku panna. Sai pilv nende pea kohta, sadas sealt maha esmalt suur puupeaga nuga, pärast müdinal ja madinal kõiksuguseid kalu ja viimaks vihma kui oavarrest.

Heinalised põgenesid ruttu alt ära. Üks noorik, kes oma helmed heinasao peale oli jätnud, tahtis neid veel ära võtta, aga juba hilja: äkisti langesid järvevood tema peale ja matsid ta enda alla.

Sestsaadik on Õisu järves näkk, kes iga aasta ühe inimese hinge pärib. Ka praegu upub Õisu järve enamasti iga aasta üks inimene. — Nõnda on järv Õissu saanud.

Nõndasama on järv Karistesse tulnud, muudkui et sinna keegi alla ei jäänud ja siis seal sees ka näkki ei ole.

3. Valgjärv

Enne oli praeguse Helme Valgjärve ehk Koorküla järve asemel tore loss. Seal elas oma õega rikas härra, kelle südames keelatud armastus õe vastu põlema süttis. Hea maksu eest oli preester valmis neid paari panema. Siiski ei julgenud ta üsna omapead neid laulatada, vaid käskis paavsti käest luba küsida.

Noor mõisnik läkitas päavstile suured kingitused ja sai loa. Ilma aja viitmata saatis ta nüüd ümberkaudsetele mõisnikele sõnumid ja palus neid pulma. Niisama kutsus peigmees kokku ka talurahva noormehi ja neidusid, kellele ta lossiõue peal toreda söömaaja tahtis anda. Kui need pulmapäeval pulma tahtsid minna, tuli lossimäel hall vanamees vastu, kes käskis neid koju tagasi minna. Vanamehe nägu oli nii tõsine, et keegi ei julgenud vastu panna, vaid igaüks pööras kärmesti ümber. Saksu seevastu kogunes pulmatuba otsani täis.

Kui preester pidi laulatust alustama, astus peigmehe onu peigmehe ette ja manitses teda südamest, et ta õde enesega mitte laulatada ei laseks. Peigmees naeris aga onu manitsuse üle ja ütles enesel paavsti loa taskus olevat. Nähes, et peigmees oma ettevõttes kindlaks jääb, hüüdis onu: «Et võtke siis hukatus vastu, kes teie hukatust otsite!» Seda üteldes ruttas ta õue, hüppas hobuse selga ja kihutas oma teed.

Kui onu teisel päeval pulmamajja tagasi läks, ei näinud ta enam kuskil mäge, mille otsas tore loss oli seisnud. Mäe ja lossi asemel lainetas talle vastu suur järv, mille põhjast sügavalt vee seest veel lossi torniotsad paistsid. Loss oli maa põhja vajunud ja tema asemele järv asunud. Järv ise kannab sestsaadik Valgjärve ehk Koorküla järve nime.

4. Kahala järv

Ligi viis penikoormat Tallinnast, Narva maantee ääres on järv, mida hüütakse Kahala järveks. Vanal ajal ei olnud see järv mitte praegusel paigal, vaid Maardu järve kõrval Tallinna lähedal.

Et Maardu ja Kahala järv liiga teineteise juures olid, puutusid nende vetevaimud tihti kokku ja sattusid tülli. Kuid nad isekeskis enam ei jõudnud tüli seletada, tõttasid nad oma kaebustega Vanataadi ette. Niisugust lugu juhtus liiga sagedasti.

Viimaks tüdines Vanataat Maardu ja Kahala vetevaimude alalisest kaebamisest ja riiu seletamisest ja võttis nõuks nende tülidele jäädavalt otsa peale teha.

Järved pidid ühest lahutatama, et vetevaimud üksteisega kokku ei saaks ega tüli võiks tõsta.

Ühel kaunil suvisel päeval tõusis suur must pilv mõlema järve poole. Kahala järve kohta saades seisatas pilv ja hakkas siis vett üles tõmbama. Natukese aja pärast ei olnud endisest nägusast järvest enam muud midagi järel kui porine sookoht.

Siis hakkas must pilv oma märja koormaga ida poole purjetama. Kuusalu kiriku lähedal kukkus korraga üks jagu vett pilvest maha. Sellest sündis väike järv, mis Tuurakakatku nime kannab ja mida praegugi veel võib näha.

Järelejäänud veekogu purjetas aga pilvega ühtelugu edasi, kuni nüüdse Kahala järve kohale jõudis. Seal oli sel ajal kena nurm. Kündjad ja äestajad tegid parajasti tööd, kui äkisti nägid musta pilve tulevat ja selle seest valju kohinat kuulsid.

Pilve silmates tõusis lind inimeste peade kohale lendu ja hüüdis vahetpidamata valju häälega: «Põgenege, mehed! Põgenege, mehed! Järv tuleb!»

Mitmed panid linnu hüüdmist tähele ja põgenesid ruttu eest ära, teised aga ei hoolinud sellest midagi, vaid naersid üksnes selle üle. Pea ulatus pilv nende pea kohale. Nüüd voolas vett pilvest nagu oavarrest maha. Kes enne linnu hüüdmist kuulda ei võtnud, püüdsid nüüd küll põgeneda, aga hilja: veevood ei lasknud neid enam pääseda. Kui pilv oli ennast tühjendanud, lainetas endisel nurmel nüüdne Kahala järv.

5. Siniallikas

Laiuse kirikust õhtu poole seisab Laiuse mägi, mille lõunapoolset jagu Vilina mäeks kutsutakse. See mägi langeb õhtu poole järsku alla, kust koormatega väga vaene üles ja alla saada, sest tee käib just kõige kõrgemast kohast üle. Põhja, hommiku ja lõuna poole läheb ta pikkamisi laiemaks. Selle mäe peal on palju auke ja orge, mis on nõnda sügavad, et mõne seest kuivalgi suvel vesi sootuks ära ei kao. Vilina mäe peal on Kalevipoja säng.

Aukudest ehk lohkudest on iseäranis üks juba vanast ajast saadik kuulus. See org või lohk on peaaegu kolmenurgeline, seitsekümmend sülda pikk ja viiskümmend lai. Praegu kasvab ta ümber väike lepik. Vihmasel ajal kiigub see väike sookene nagu häll, kus midagi suuremat ei kasva kui sammal ja vähe jõhvikaid. Kesk sood on veeauk, mis peaaegu kolm jalga pikk ja kaks lai. Vesi on sinine, kust auk nimegi saanud, sest seda kutsutakse Siniallikaks.

Allikas oli vanasti ümberringi väga kuulus, sest võis rahvausu järgi vihma ja põuda saata ja sellega viljaikaldust ja õnnistust anda. Oli põuaaeg, siis käisid teda kolm ühenimelist lesknaist jutluse ajal puhastamas ja laiali kiskumas. Igaühel pidi aga labidas, reha, konks, leivamurikas ja lauluraamat kaasas olema. Vihma ajal aeti allikas jälle kinni, ja kohe mõjus.

Kord kiskusid kolm leske Anne allika väga lahti, ja vihm läks varsti liiale. Naistel oli vana valu taga, sest igamees tahtis neid selle eest nuhelda. Teine kord tulid jälle kolm naist kaugelt allikat puhastama, aga kui nad Sootaga kõrtsi juurde said, tuli rahvas kirikust välja ja nende teekond oli asjata.

Räägitakse ka veel, et kolm ühenimelist leskmeest allikat on võinud puhastada. Kord katsusid need allikat puhastada. Et nad aga enne kirikut sinna said, pidid nad Sootaga kõrtsis parajat aega ootama, kus nad ülearu napsi võtsid ja jutluseaja mööda lasksid minna.

Kord tahtis rahvas Siniallika sügavust mõõta. Nad sõlmisid selleks mitu pikka köit kokku, panid kivi otsa ja lasksid siis alla. Aga kui köis välja tõmmati, ei olnud kivi enam otsas. Nüüd lasksid nad kividega täidetud paja alla, aga välja tõmmates nägid ehmatades köie otsas paja asemel verist oinapead. (Mõned ütlevad vasika-, teised jälle inimesepea.) Nad tahtsid veel kolmat korda katsuda, aga siis hüüti allikast: «Kui veel lasete, siis langete kõik ise alla.» Allika sügavus jäi teadmata.

6. Tiigid

Vigala lossi valitses korra väga rikas, aga kuri proua, kes oma rahvast töödega kangesti vaevas. Viimaks said kõik tööd otsa. Siiski ei lasknud proua inimesi koju puhkama. Ta arvas välja uue töö, mis pidi inimesi kauaks ajaks kinni pidama. Ta laskis kaevata suure, veerand versta pikkuse sügava tiigi ja sinna sisse mitu saart teha. Ühe saare peale laskis ta kaksteistkümmend veskikivi üksteise otsa püsti panna, istus nende peale ja vaatas siis ülevalt kõrgelt rahva tööd pealt. Kui esimene tiik viimaks valmis sai, laskis ta selle otsa teist, ümmargust kaevama hakata. Selle tiigi keskele jäeti väike saar.

Juba oli tiigitöö kaunis kaugele jõudnud, kui proua ühel päeval jälle töötegijate juurde tuli, saare peale sammus ja sealt vaatas, kuidas kaevati. Töö läks proua meelest liiga pikkamisi edasi: ta hakkas valjusti käratsema ja sõimama ja ähvardas töötegijaid palju kangemale tööle panna. Kui see ümmargune tiik valmis saavat, tahtvat ta kolmanda tiigi kaevata lasta, mis kolm korda nii pikk, nii sügav ja lai kui kaks esimest kokku.

Kuna proua nõnda töötegijatega veel pragas, tuli korraga vaskuss maa seest välja, nõelas prouat ja kadus siis jälle. Proua ei saanud enam paigaltki ära: mõne silmapilgu pärast oli ta juba surmaohvriks saanud.

Ta maeti sinnasamasse tiigi saare peale, kus uss teda nõelas. Haua peale pandi püsti aga mälestuskivi, kuhu rõngas uss välja raiutud. See kivi oli veel hiljuti saare peal näha, aga nüüd on ta ajahamba käes kõdunenud.

Tiigi kaevamine jäi proua surmaga pooleli. Tiik ei ole seepärast ka nii sügav kui esimene. Kolmat tiiki ei kaevatud enam.

7. Tallinna asutamine

Ligi tuhande aasta eest elas Taanimaal kuningas, kelle poeg ja tütar hakkasid teineteist keelatud viisil armastama. Kuningas sai aga asjast aru ja võttis nõuks tütart, keda ta suuremaks süüdlaseks pidas, omalt maalt koguni ära saata. Ta laskis tütre laeva peale viia, tüüri aga ära võtta ja siis laeva merele saata.

Tüürita laev rändas merel ühest kohast teise, kuni torm viimaks laeva Eestimaa ranna äärde ajas. Kuningatütar käskis laeva ankrud merre heita ja läks siis paadiga äärde maad vaatama. Rannas edasi rännates puutus temale Kalevi kalmuküngas silma. See koht oli nõnda kuningatütre meelepärast, et ta siia linna tahtis ehitada. Kodust oli ta rohkesti kulda ja hõbedat kaasa võtnud, selle tõi ta nüüd laevast välja ja kandis üles mäele oma telki. Ta kutsus rahvast kokku ja laskis kulla ja hõbeda eest endale esmalt toreda lossi, siis aga veel väikese linnagi ehitada. Kes olid kõige vapramad, agaramad ja tulisemad, neile kinkis uued majad. Nii asutas ta aegamööda lossi ümber elama rohkesti inimesi, kelle läbi linn jõudsasti kasvas.

Kui isa kuulda sai, et tütar linna asutanud, leppis ta tütrega ära ja tahtis linna oma võimuse alla võtta. Ta saatis mehed tütre linna. Pea sai linnarahvas aru, mis mõte võõrastel oli. Sedamaid rookisid nad võõrad kõik jälle minema ja jäid ise linna peremeheks. Linna ennast hakati sestsaadik Taani linnaks hüüdma, millest rahvas hiljem Tallinna tegi.

8. Oleviste kirik

Muistsel ajal oli Tallinn koguni väike. Linn ei tahtnud ega tahtnud suuremaks sirguda. Kauplemist polnud linnal sugugi; kaugemal ei teatud temast midagi. Päris kirikki puudus linnal.

Linnarahvas himustas oma linna kuulsaks teha, aga ei teadnud, mil viisil. Küll katsusid nad mitmel viisil, aga asjata. Viimaks tuli ühel mehel ometi hea nõu

meelde: ta käskis niisuguse kiriku ehitada, mille sarnast teist kusagil ei ole. See nõu oli teistele meelepärast; nii võisid nad ehitusest ju ometi kahekordse kasu saada.

Suure vaeva ja otsimise järel leidis linnarahvas targa meistri Olevi, kes kiriku ehitustöö määratu palga ja maksu eest oma hooleks võttis ja lubas nii pika torni ehitada, kui kellegi silm maailmas ei ole näinud. Aega viitmata hakkas ta tööle.

Töö läks kiriku kallal ütlemata ruttu edasi ja jõudis pea juba lõpu poole. Kirik oli suur ja nägus, nii et kõik, kes nägid, seda kiitsid. Iseäranis panid kõik kiriku pikka torni imeks. See oli juba niikaugele valmis, et enam muud ei olnud teha, kui rist torni otsa panna. Olev ei tahtnud seda tööd kellegi muu kätte anda, vaid tahtis ise risti torni otsa seada, et nii oma tööle võiks pärja pähe panna ja täielik kiitus ja tänu nii kõik temale saaks. Risti torni otsa panemise järel lubati Olevile ehituse palk välja maksta.

Kui Olev läks viimast tööd tegema, hüüdis naine kodus rõõmuga: «Täna tuleb Olev koju, toob tuhat tündritäit kulda!»

Õnnelikult pani Olev risti paigale, aga vaevalt oli see sündinud, kui ta libises ja ülevalt torni otsast alla langes. Maa peale maha sattudes kargasid tal konn ja madu suust välja.

Olev maeti sinnasamasse, kuhu ta oli sattunud. Haua peale pandi aga kivi Olevi, konna ja mao kujuga. Kirikut nimetas rahvas sestsaadik targa meistri mälestuseks Olevi ehk Oleviste kirikuks.

Mida rohkem kõik rahvas kena kiriku üle rõõmustas, seda suurem meelehaigus oli tema pärast Vanapaganal. Kaua aega vaevas ta pead selle arvamisega, kuidas kirikut võiks hävitada. See töö ei oleks tema käes sugugi raske olnud, kui ta oleks julgenud kiriku juurde minna. Viimaks lootis ta ometi hea nõu leidnud olevat, kuidas kaugelt sellega toime saada.

Ta võttis Pärnus enesele mehise lingu, otsis tubli kivi, millega arvas võivat kergel kombel Oleviste torni puruks visata, pani kivi lingu peale ja võttis siis joont. Kui aga parajasti linguga viristas, katkes määratu

kivi raskuse pärast lingupael. Sellegipärast lendas kivi enam kui poole maad edasi, kuni viimaks Ruila mõisa põllule Pärnu—Tallinna tee äärde maha sattus. Seal puhkab lingukivi praegugi veel.

9. Pühalepa kirik

Enne ristiusu toomist meie maale oli Hiiumaal suur hiielepik, kus rahvas jumalatele ohverdas ja pühi pidas. Ristiusu väljalaotamise ajal raiuti terve lepik maha. Üksnes üks põline, ilus lepp jäeti järele. Hiidlased tahtsid selle lepa lähedale oma uut kirikut ehitada, aga ristiusutoojad olid kangesti selle vastu. Tüli tõusis. Ei tahtnud ühed ega teised järele anda.

Vist oleks vaenuvikat vilkuma hakanud, kui mitte üks hiidlane ei oleks andnud head nõu, millega ristiusutoojadki rahul olid. Tema käskis kaks härga vankri ette panna, ehituspuud peale laduda ja siis härgi oma tahtmise järgi minna lasta. Kuhu härjad seisma jäävat, sinna pidavat kirik ehitatama.

Mees ajas enne härjad hiielepa juurde, kus kasvas lopsakas rohi, laskis seal tüki aega süüa ja viis siis vankri juurde. Niipea kui härjad olid vankri ees ja võisid oma tahtmist mööda minna, ruttasid nad hiie juurde murule, jäid seal seisma ja hakkasid sööma. Nüüd ei aidanud ristiusutoojate vastupanemine midagi, nad pidid kokkuleppe järgi sellega rahul olema, et kirik hiielepa juurde ehitati. Kui kirik valmis oli, nimetas rahvas kiriku lepa järgi, mida pühaks peeti, Pühalepa kirikuks.

Uus kirik oli Vanapaganal okkaks silmas. Ta võttis nõuks kirikut kividega puruks visata. Ühel ööl läks ta Õunaaugu mäele, võttis kaks suurt kivi kaasa ja viskas. Päeval oli ta hoolega tähele pannud, kus kirik seisis. Seepärast lootis ta kindlasti, et märki oskab ja kaks kivi küllalt aitab. Pimedas ei näinud ta kirikut, viskas vähe viltu.

Esimene kivi langes maha üsna kiriku lähedale, teine natuke kaugemale. Et mürinat kuulda ei olnud, kargas ta hobuse selga ja sõitis vaatama, kuidas lugu kirikuga

on. Juba jõudis ta üsna kiriku juurde, kui korraga kukk laulis. Vihaga pööras Vanapagan ümber ja sõitis koju tagasi. Hobuse jäljed on aga praegugi nähtaval selle koha peal, kus kukelaul Vanapoisi kõrvu kostis.

10. Risti kirik

Kui Risti kirikut hakati ehitama, ei tahetud seda ehitada mitte praegusele paigale, vaid koguni teisale, ühe kõrtsi juurde. Juba oli tükk tööd tehtud, kui Sarviline sellest teada sai. Sedamaid ruttas ta kiriku ehitajate juurde. Päeval ei võinud ta midagi teha, aga niipea kui öö kätte jõudis, laotas ta ära, mis päeval oli ehitatud. Sellegipoolest ei jäetud ehitust järele. See vihastas Vanapaganat veel rohkem. Ta laotas nüüd müürid maani ära ja kiskus alusegi veel maa seest välja.

Ehitajatel oli hea nõu kallis. Nad said selgesti aru, et selle koha peale ei olnud võimalik kirikut ehitada, aga kuhu siis, seda ei teadnud keegi. Viimaks andis üks tark head õpetust. Selsamal ööl, kui Sarviline kiriku põhjani ära purustas, oli ühel lehmal kaks lumivalget vasikat olnud. Tark käskis need vasikad lasta suureks kasvada, siis vankri ette rakendada, risti vankri peale panna ja seepeale lasta vasikad oma teed minna. Kuhu nad seisma jäävad, sinna tulevat uus kirik ehitada. Risti käskis ta sinna püsti panna, siis ei olevat enam karta, et keegi ehitust rikkuma tuleb.

Kiriku ehitajad tegid nii, nagu tark oli õpetanud. Selle koha peale, kus vasikad seisma jäid, lõid nad risti püsti ja hakkasid uuesti tööle. Sarviline kartis risti ega julgenud enam kirikut laotada. Õnnega sai kirik valmis ja nimetati [- - -] Risti kirikuks.

11. Kullamaa kirik

Kaks meest läksid metsa puid raiuma. Ümber vaadates, kus tööle hakata, näeb üks mees korraga mitut ussi. Ta võtab tubli vembla kätte ja lööb paar ussi

maha, teised aga põgenevad ära. Mees kutsub teise mehe ligi ja ruttab neid taga ajama. Korraga silmab aga suureks ehmatuseks päratut ussihunnikut enda ees. Ja usside keskel seisab õige jäme uss püsti, kuldkroon peas.

Suure hirmuga panevad mehed plagama. Tagasi vaadates näevad nad kuldkrooniga ussi endid taga ajavat. Nad jooksevad mis jaksavad, aga ikka lähemale jõuab uss. Nüüd pöörab teine mees ümber ja annab ussile kirvega pähe.

Sedamaid on uss kadunud, tema asemel hiilgab aga terve hunnik kulda. Ussihunniku juurde tagasi minnes ei leia nad enam ühtainustki ussi, küll aga niisama teise hunniku kulda.

Mehed viisid kullahunnikud koju. Ühe jagasid omavahel ära, teise eest aga lasksid sinna lähedale kena kiriku ehitada, kust nad esimese kullahunniku leidnud. Kirikut ennast hakkas rahvas kulla leidmiskoha järgi Kullamaa kirikuks hüüdma.

12. Viljandi kirik

Muiste ei olnud Viljandi kirik mitte linna sees, vaid linnast väljas järve lähedal. Selle kiriku kohta üteldud ehituse ajal, et kirik nii kaua seisab, kuni seitse venda korraga kirikusse läheb. Rahval oli see sõnum teada, seepärast hoidsid kõik vennad ühel hoobil kirikusse minemise eest. Sel kombel ei nähtud mitte kolmegi venda korraga kirikus.

Kord läksid ometi seitse venda nii kirikusse, et üksi ei teadnud, et teine seal on. Vaevalt olid vennad kirikus, kui kirik vajuma hakkas. Hirmuga jooksis rahvas kirikust välja. Kõik pääsesid õnnega välja, üksi seitse venda, kelle pärast kirik pidi ära vajuma, jäid sisse. Kirik vajus nii sügavale, et mitte torniotsagi välja ei paistnud.

Kes uueaasta kesköösl endise kiriku lähedal kõnnib, kuuleb korraga imelikku, südant sulatavat häält, mis igaüht enese lähedale meelitab ja helistamist kuulama paneb. Kuulaja ei raatsi sellest taevalisest häälest enne

lahkuda, kui kellad, mis maa all veel helisevad, viimaks jälle vaiki jäävad.

Kiriku enese kohal ei ole praegu muud midagi näha kui aga allikasarnane paik.

13. Jõhvi kirik

Kes on näinud Jõhvi kirikut ja seda kohta, kuhu kirik ehitatud, peab küll peaaegu arvama, et seal endisel ajal mõni loss olnud. Otsekui lossidel muistsel ajal sügavad kraavid ümber olid, mille jälgi osalt praegugi võib näha, nii on Jõhvi kiriku ümber veel nüüdsel ajalgi vanad kraavid.

Jõhvi kiriku ehitamise kui ka tema kraavide üle kõneleb rahvasuu järgmisel viisil:

Muistsel ajal elas praeguses Jõhvi kihelkonnas kaks venda, kes suurt sugu ja väga rikkad olid. Vanemal vennal tõusis nõu endale uhket lossi ehitada. Et tal aga mitmesugused sõjad ja võitlemised ees olid, palus ta nooremat, et see ehitamise enese peale võtaks. Noorem vend täitis palvet ja hakkas lossi ehitama selle koha peale, kus praegu Jõhvi kirik seisab. Juba oli ehitus kaunis kaugel, kui vanem vend sõjast tagasi tuli. Ehk küll noorem vend nii hästi oli ehitanud kui iganes võimalik, ei olnud vanem sellega ometi rahul. Nende vahel tõusis tüli. Kumbki ei tahtnud järele anda. Vihatujus kargas vanem vend noorema kallale ja lõi ta surnuks.

Vaevalt oli kuritegu sündinud, kui venna surmajat ränk valu ja kange kahetsemine hakkas vaevama. Aga see ei aidanud enam midagi: vend oli ja jäi surnuks. Et oma rasket veresüüd vähendada, võttis ta nõuks mõnda suuremat, jumala meelepärast tegu teha. Ta laskis poolvalmissaanud lossi maani maha kiskuda ja toreda kiriku sinna asemele ehitada. Kraave aga, mis lossi tarvis olid kaevatud, ei aetud mitte umbe, mispärast siis kirikulegi välispidi lossi nägu jäi.

14. Jaki kontori asutamine

Suure katku ajal suri niipalju inimesi, et Läänemaale Hanila ja Karuse kihelkonda kummassegi üks mees järele jäi: üks Karuse kihelkonda Nihatu valda Kamsa peresse ja teine Hanila kihelkonda Virtsu valda Kelle peresse.

Katku kadumise järele hakkas Kelle mees suurt rikkust koguma. Et majad inimestest igal pool tühjad olid, käis ta kõik talud läbi ja võttis kaasa, mis kaasa sündis võtta. Pärijat järelejäänud varandusel ju ei olnud. Nii korjates sai ta peagi paar vakatäit kulda kokku. Hõbedat seevastu kogus ta terve tündritäie. Vaske võttis mõne korra küll ka kaasa, aga pidas nii halvaks, et seda ei arvanud mõõtmise väärt olevat.

Kuipalju rikkust ka mees nüüd kokku pannud, ei olnud ta seejuures ometi õnnelik. Ta oli üksi ja tundis igavust. Tal puudus lahke abikaasa, kes oleks olnud seltsiks. Aga kust seda võtta? Katk oli kõik hauda kandnud. Ligidal ega kaugel ei puutunud mehele inimese hingegi silma.

Viimaks võttis mees nõuks Saaremaale vaatama minna, kas seal ehk õnn teda ei avitaks. Pikemalt mõtlemata istus ta venesse, võttis aerud kätte ja hakkas üle väina Muhumaa poole sõudma. Siit lootis ta vististi leidvat, keda ta nii südamest ihaldas.

Risti ja rästi rändas mees Muhumaa läbi, aga kusagil ei näinud ta inimese hinge. Katk oli siin niisama kõik maha murdnud nagu suurel maalgi. Üksnes järelejäänud loomad vahtisid talle siit ja sealt vastu ja panid imeks, et hulga aja pärast inimest nägid.

Muhumaalt pööras mees sammud Saaremaa poole. Aga siingi ei olnud mehel paremat õnne. Ehk ta küll saare põigiti ja pikuti läbi kõndis, silmas siiski kõigis paigus surma laastavat tööd. Hauavaikus valitses igal pool.

Nüüd läks mehe meel koguni kurvaks. Lugu näitas, nagu oleks tema aina üksi maailma järele jäänud. Niisugune üksik elu ei maksnud tema meelest aga midagi. Ta arvas paremaks surra, kui nõnda üksikult elada. Enne kui ta aga õieti surma peale hakkas mõtlema,

tahtis ta veel viimast katset teha ja Hiiumaale vaatama minna.

Raske südamega sõudis ta üle Sõela väina. Ei tal olnud enam palju lootust üle jäänud. Ja tõesti rändas ta siingi kaks päeva ilma asjata ühest paigast teise. Kuid kolmandal päeval sai talle korraga ootamata rõõm osaks. Rõige kiriku lähedale jõudes nägi ta viimaks inimest, ja see oli nägus neiu, kes kurva meelega karja hoidis. Rohkesti rõõmustasid nad mõlemad, sest üks kui teine oli juba arvanud, et ta ainuke inimene maailmas on.

Enne veel kui ise aru said, olid mõlemad suurteks sõpradeks saanud, istusid lootsikusse ja sõudsid mehekoju Virtsu randa. Mees võttis tüdruku endale naiseks ja hakkas tema abiga talu talitama. Aegamööda sündis neile seitse poega. Kui need mehepäevade sisse astusid, asutas neist igamees vanemate varandusega omale uue koha. Nii sündisid Virtsu Kelle küla kuus talukohta.

Kõige nooremal pojal Jaagupil ei olnud aga himu põllumeheks hakata. Ta laskis isal oma jao pärandust kätte anda ja läks siis Pärnusse, kus ta kauplemist alustas. Et tal kauplemises rohkesti õnne ja osavust oli, käis tema käsi väga hästi, nii et ta viimaks koguni kaubakontori asutas.

Vennad aitasid teda oma varaga, mille nad kõik tema kätte usaldasid. Ometi ei tahtnud nad kellelegi oma vara suurust teada anda, seepärast ei lasknud nad raha üles kirjutada, vaid tegid maha, et see kõik jäädavalt venna kätte pidi jääma, neile aga see-eest nii palju kaupa venna kontorist antama, kui nad iganes tarvitasid.

Uuele kontorile andis rahvas aegamööda «Jaki» nime, sest et asutaja iga kord, kui pea soe otsas, ühe jala pealt teise peale hüppas ja ise sealjuures hõiskas: «Õissa, Jakk! Õissa, Jakk!»

15. Katk

Katk olevat ilmunud Noarootsi halli mehe näol, ühes käes tuli, teises kepp, kaenlas raamat ja kolmetopiline kübar peas. See hall mees käinud öösiti perest peresse, vaadanud raamatust järele, kes tema ohvriks saavad, ja tunnistanud siis tulega, kas ta õige inimese külge puutub. Keda ta endale pärinud, selle külge puutunud ta kepiga.

Ühel pereisal pole ühel õhtul katku ajal und silma tulnud. Ta veeretanud ennast üleval ahju peal ühelt küljelt teisele, aga tee mis tahad, magama ei jäänud. Korraga kuulnud ta toa ust kääksuvat. Ta tõstnud pea üles, vaadanud ja näinud, et hall mees tulega sisse astunud, magajate juurde läinud ja kepiga kõikide külge puutunud. See, kelle külge puutunud, soigunud raskesti.

Kätkis maganud väike lapsuke. Selle juures seisatanud hall mees, sorinud raamatu lehti ja läinud ära, ilma et külge oleks puutunud.

Teisel hommikul olnud pererahvas kõik raskesti haige, üksnes pereisal ja lapsel ei olnud midagi viga. Enne veel kui järgmisel hommikul kukk laulnud, surnud kõik haiged. Pea seejärel lõppenud ka suremine.

16. Vanapagana sepapada

Pühalepa kiriku lähedal on mere ääres kaunis kõrge kaljumägi, kus mitu koobast. Nendes koobastes pidas Vanapagan muistsel ajal sagedasti eluaset, nimelt ühes koopas, kus tal sepapada oli. Rahvas hakkas seda koobast Vanapagana sepapajaks kutsuma. Seal tegi Vanapagan päeval tööd, öösi aga laskis ta kaheksa musta täkku suure musta tõlla ette panna ja läks siis lusti sõitma. Iseäranis hea meelega sõitis ta Suuremõisa, kihutas seal mõnda korda ümber mõisa, pööras siis ümber ja sõitis kirikust mööda sepapatta tagasi.

Suuremõisas oli suur hirm. Inimesed ei julgenud enam magadagi. Iga öösi tuli Vanapagan suure kära ja müraga ning hulga sulastega mõisa õue, kus ta

hulga aega oma tükke tegi. Et temast lahti pääseda, läks mõisarahvas kirikhärra juurde ja palus teda Vanapagana vastu appi. Õpetaja võttis teisel õhtul piibli ja lauluraamatu ühte ja risti teise kätte ning sammus Suuremõisa. Kui ta seal oli tükk aega oodanud, kuuldi korraga valju müdinat, nii et maa jalgade all üsna värises. Ja varsti seepeale vurises mõisa õue Vanapoisi tõld, ees kaheksa norskavat täkku, kellel tuli ninasõõrmetest välja kargas.

Julgesti astus kirikhärra piibliga, lauluraamatuga ja ristiga Vanapaganale vastu ja hakkas kurjavaimu sõnu lugema. Vanapoiss kiristas viha pärast hambaid ja ähvardas, kui kirikhärra tema siit ära ajab, kirikhärrale koju kallale minna. See ei pannud aga ähvardust tähelegi. Vanapoiss pidi vihaga kodu poole sõitma.

Paar päeva pärast seda nägi kirikhärra sulane, et Vanapoiss suure tuhinaga kirikust mööda sõitis ja otsekohe kirikumõisa poole kupatas. Aega viitmata jooksis sulane kirikhärra magamistuppa, et teda unest äratada. Juba oli kirikumõisa õu saatana sulaseid täis ja Vanapagan ise kirikumõisa tuppa astunud, kui kirikhärra unest ärkas. Suure rutuga pani ta kirikukuue selga, võttis piibli kätte ja läks Vanapoisile vastu.

Niisuguse väe vastu ei võinud Vanapagan panna, vaid pidi taganema. Läinud õue tagasi, andis ta sulastele käsu sepapatta tagasi sõita. Sest ajast saadik ei nähtud teda enam mõisa ega kiriku juurde sõitvat.

Oma sepapajas tagus ta nüüd alati ja tegi hirmsat kära, nii et mõned vanad naised, kes mere ääres pesu pesid, tüdinesid. Nad võtsid märjad särgid kätte, otsisid Vanapoisi sepapajas üles ja andsid talle nõnda valu, et ta sepistamistöögi täiesti maha jättis.

17. Sääreluu

Kes endisel ajal Vigala Selja kõrtsi poolt õhtuti mõisa poole või mõisa poolt kõrtsi poole läks, kuulis tee ääres männikus haledat soigumist. Õhtu ei julge-

nud keegi vaatama minna, kes tee ääres soigus. Kui mõni mees päeva sinna sammus, kust õhtu soigumisehääled ta kõrvu kostsid, ei olnud seal muud näha kui sääreluu.

Üks julge noormees oli ammu rahva suust soigumiselugu kuulda saanud. Kui ta ühel õhtul ise mõisast tuli, kostis soigumine temagi kõrvu. Noormees võttis südame rindu ja sammus tee kõrvale männikusse vaatama, kes seal soiub. Küll vahtis ta seal, kust hääled tulid, igasse külge, aga ei näinud midagi. Viimaks puutus talle sääreluu silma, mis mõlemast otsast kangesti vahtu välja ajas. Terasemalt tähele pannes sai ta aru kätte, et sääreluust tulidki soigumisehääled. Sääreluud peosse võttes kuulis ta korraga häält ütlevat: «Kanna mind liivaaukude taha kalmukünkale, kus mu teised luud on, ja mata mind sinna maha! Ma tahan su vaeva ausasti tasuda!»

Noormees võttis sääreluu, viis kõrtsi ette liivaaukude taha kalmukünkale, kus sõja ja katku ajal inimesi oli maetud, ja mattis sinna teiste luude juurde maha. Kalmuküngast kinni ajades puutus labidas kõliseva asja külge. Järele vaadates leidis ta suure raudpoti, tõstis maa seest välja ja viis koju. Kodus potti lahti võttes nägi ta selle hõberaha täis olevat.

18. Möirgav härg

Kord tungis vägev vaenlaste sõjavägi Haapsalu lossi kallale. Et võitlusväljal vaenlaste hulgale vastu ei maksnud panna, ruttasid Haapsalu kui ka ümberkaudne maarahvas Haapsalu lossi varjule. Vaenlased piirasid lossi ümber ja tahtsid rahvast nälga suretada. Rahvast oli lossis väga palju koos ja häda oleks tõesti pea kätte tulnud, kui nad endid ühel viisil aidata ei oleks võinud.

Kaua aega enne sõda olid mungad Haapsalu lossist maa-aluse tee mere alt läbi Uuemõisa kaevanud, kust nad oma tahtmise järgi lossist maale võisid minna. Seda munkade maa-alust teed mööda läksid nüüdki

lossi kaitsjad öösiti välja, tõttasid kaugematesse küladesse ja peredesse ja tõid sealt toiduvara.

Ümberpiiramine kestis sel viisil seitse aastat. Viimaks lõppes vaenlaste kannatus otsa. Nad saatsid ühe salakuulaja vaatama ja kuulama, kui kaua loss veel jõuab vastu panna. Seda said lossi kaitsjad ometi õnnekorral teada. Nende häda oli viimasel ajal väga suur. Vaenlased olid ümberkaudsed külad enamasti kõik põletanud või tühjaks riisunud, nii et lossirahvas oma öösistel käikudel peaaegu midagi enam kätte ei saanud. Ja vaenlastel enestelgi ei olnud enam midagi võtta, sest et kõik oli ära hävitatud.

Salakuulaja tahtmist kuuldes tuli lossirahval kaval nõu meelde. Nad püüdsid salakuulajale avalikult näidata, et neil sugugi veel puudust ei ole. Neil oli vähe linnaseid veel tagavaraks. Tegid need õlleks. Seepeale viisid ainukese elusa härja, mis neil veel hinge taga oli, lossivalli peale, kuhu oli enne seda õlletõrs pandud, ja lasksid härjal õlle ära juua.

Õlu tegi härja pööraseks. Ta hakkas mööda valli jooksma, möirgama ja jalgadega maad vastu taevast viskama. Möirgajat härga valli peal nähes ehmatas salakuulaja hirmsasti. Ta ruttas sedamaid tagasi ja kõneles lugu vaenlaste ülemale. «Kel veel seitsme aasta pärast möirgavad härjad lossivalli peal jooksevad, selle vastu ei aita meie asi midagi,» ütlesid vaenlased. «Neil on siis veel moona õige küllalt, kuna meil ammu suur puudus. Parem on, kui koju läheme.»

Ja vaenlased jätsid selsamal päeval ümberpiiramise järele ning läksid ära. Nii oli Haapsalu lossi rahvas end härja läbi vaenlaste käest päästnud.

19. Kärnkonn

Üks Hiiumaa mõisnikuproua läks toatüdrukuga jalutama ja nägi laia kärnkonna üle tee ronivat. «Löö see raibe surnuks!» kisendas proua. Aga toatüdruk halastas konna peale, tõstis ta tasakesi üles ja pani tee kõrvale põõsasse.

Ei läinud nädalat aega, seal tuli ühel õhtul väike

mehike toaneitsi juurde ja palus teda oma lapsele vaderiks. Neitsi seisis vastu ja ütles, et leivavanemad nii palju aega ei andvat. Aga mehike palus veel haledamalt, kuni neitsi süda pehmeks lõi ja ta minna lubas, kui mitte muidu, siis salaja. «Aga kus siis sina, väike mees, elad? Ütle mulle kodu ja juhata teed!»

«See on, kulda neitsi, väga kerge. Mina elan sinu köögitrepi all maa sees ehk alumises maailmas. Mina ise tahan sind parajal ajal varrule kutsuda. Kui sa siis vastu paned, käib sinu käsi halvasti.»

Järgmise neljapäeva õhtul tuli väike mees neitsi juurde ja talutas tema suurt treppi mööda alumise maailma suurde ilusasse küünaldega valgustatud paljude kambritega majja. Kõik toad olid võõraid täis ja varsti kutsuti neid söögilauda, kus meie toaneitsile kõige armsam koht istumiseks anti. Kui ta natuke oli ümber vaadanud, puutusid tal silmad lae alla. Tema pea kohal rippus juuksekarva küljes terav mõõk.

Tüdruk tahtis põgeneda, aga peremees käskis rahulikult istuda ja laskis oma orjadel mõõga ära võtta.

Titeema aga ütles: «Nõnda kui sinu pea peal surm sind juuksekarva otsas ähvardas, nõnda peene kütke küljes rippus ka minu elu, kui proua käskis mind surnuks lüüa, sest mina olin see kärnkonn. Sinule olen ma palju tänu võlgu.»

Peale sööki ja ristimist saatis väike peremees toatüdruku lahkesti ära. Käskis minnes põlle üleval hoida ja viskas temale kühvlitäie mulda põlle sisse. Tüdruk ei tahtnud mulda kanda ja raputas maha. Peremees aga vaatas nukra näoga tema otsa ja ütles: «Ära põlga väikest andi, see tuleb heast südamest!» Korjas siis mulla üles ja raputas jälle neitsi rüppe, kes selle oma tuppa kandis ja sängipäitse otsa nurka maha viskas. Teisel hommikul leidis ta aga nurgast suure hunniku kuld- ja hõberaha.

Väike mees tuli teda nüüd veel mõnda korda vaatama ja palus viimaks tüdrukut nõnda hea olla ja iga hommiku kortli rõõska piima köögitrepi alla kallata, mida see ka rõõmuga tegi.

Piimavalamist nägi aga tige toapoiss ja kõneles lugu prouale. See käskis teise hommiku õige vara kortli

palavaks tehtud piima trepi alla kallata, mida toapoiss tegigi.

Mõne tunni pärast tuli väike mees nuttes toatüdruku juurde ja ütles: «Minu laps on täna hommikul palava piimaga ennast ära põletanud ja surnud. Kes seda tegi, on mul teada. Seepärast korja kõik oma varandus kokku ja mine siit majast silmapilk ära.»

Toatüdruk kuulas käsku. Kui ta oma varaga ära läks, nägi ta ümber vaadates mõisat mitmest nurgast põlevat. Mõne tunni pärast polnud majast kui ka selle elanikest muud järel kui tuhahunnik. Toatüdruk aga ostis enesele väikese maja ja läks seepeale noorele kenale mehele. Ta elas õnnelikku ja pikka elu ning nägi oma lastelapsi.

20. Leitud laps

Hiiu saarel ühes talus magas väike poisike väga rahutult. Tema isa nägi sängi kohal oherdiauku, kust tuul sisse puhus. Ta toppis selle puupulgaga kinni, sest arvas, et last hirmutab tõmbav tuul. Aga varsti silmas ta poisikese kõrval väikest ilusat tüdrukukest, kes ei lasknud poisikest magada, vaid temaga mängis.

Tüdrukuke pidi nüüd majja jääma, ja kui ta suuremaks kasvas, teiste lastega ühes tööd tegema. Ta oli väga virk ja tuline ja igaüks majas armastas teda.

Poisike kasvas meheks ja ta armastas üksnes seda tüdrukut, kes oli ühel ööl tema sängist leitud, ja võttis ta enesele naiseks.

Mõned aastad elasid nad väga õnnelikku elu ja neil oli kaks last.

Ühel pühapäeval läksid nad kiriku ja seal nägi mees oma suureks imestuseks, et tema noor naine jutluse ajal naeris, ehk küll ühtegi naeruväärt asja näha ei olnud.

Peale kirikuteenistust küsis mees naeru põhjust ja naine vastas: «Kui sina minule ütled, kuidas ma sinu majja olen saanud, siis tahan ka mina sinule ütelda, mispärast ma kirikus naersin.»

Mees ei arvanud sellest midagi paha tõusvat ja

lubas, sest tema isa oli juhtumisest talle mitu korda kõnelnud.

Naine ütles: «Mina nägin, et kiriku seina peale oli naelutatud suur hobuse nahk. Sellele kirjutas Vanapoiss üles kõigi nende nimed, kes kirikus magasid, muidu lobisesid või jutlust tähele ei pannud. Nahk sai viimaks nimesid täis ja Vanapoiss pidi seda hammastega laiemaks venitama, kusjuures ta oma pead vastu seina peksis ja hirmsat nägu tegi. Selle üle naersin mina.»

«Noh, nüüd tahan ka sulle ütelda, kuidas sina minu majja tulid. Aga enne peame koju minema.»

Kodus tõmbas mees puupunni oherdiaugu eest ära ja ütles: «Siit oled sa sisse tulnud.»

Sel silmapilgul aga kadus tema naine läbi oherdiaugu toast ega tulnud enam ilmaski tagasi. Noor mees nuttis küll ennast tema järele poolpimedaks, sest ta ilu ja lahkus ei läinud mehe meelest.

Tema lapsed aga kasvasid suureks ja elasid õnnelikku elu. Rahvas rääkis, et nende ema neid veel mõnikord salaja vaatamas käinud ja neile varandust salaja majja toonud.

21. Kalapüüdja

Ühel kevadisel päeval sirutas ennast üks kalamees Läänemere randa liiva peale maha väsinud konte kinnitama ja uinus magama. Pea ajas teda üks tundmata mees üles ning ütles: «Kaua sa magad, kalu kõik meri täis!»

Magaja vastas: «Ära valeta, külamees, juba mõne päeva olen ilmaaegu tööd teinud ega ole poegagi püüdnud. Mu naine ja lapsed surevad nälga, kui ma täna veel ilma koju lähen.»

«Ära siis maga,» vastas võõras, «vaid tule, ma avitan sul püüda.»

«Ole terve, mees,» ütles kalapüüdja, «mu kondid teevad mulle valu, lase mind veel puhata.»

«Ära lobise, laisk!» vastas võõras vihaga. «Maast üles ja püüdma ehk muidu ma vean su kõige sügavamasse merehauda.»

Magaja kargas üles, ringutas ja siis läksid mõlemad püüdma. Enne päevaloodet oli vene kalu täis. «Mine ja müü kalad ära ja too pool raha minule, pool anna naisele! Aga hoia selle eest, et sa kõverust ei tee, muidu käib su käsi pahasti! Ja siis tule homme jälle kalu püüdma!»

Magaja mees täitis käsku.

Nüüd püüdis ta iga päev võõra mehega kalu, kes poole raha peale müümist vastu võttis ja siis kalamehele jälle riistade eest mõne kopika kui ka veoraha tagasi maksis. Töö lõpul kadus ta aga igakord suure kivi taha.

Vaene kalamees sai jõukaks, ehitas endale väikse maja ning uue vene ja jõi ka mõne klaasi viljaviina.

Ühel päeval müüs ta kalad ära ja mõtles: «Oot, oot! ma annan oma võõrale täna vähem, ega ta kohe aru ei saa.»

Seda ta tegigi, aga teisel päeval oli kalaõnn hoopis väiksem ja võõras mees vaatas mõnda korda haledate silmadega mehe otsa. Õhtul aga käskis ta kalad ära müüa ja poolt raha jälle temale tuua. Mees tegi seda, aga andis täna võõrale veel vähem. Merel aga ei saanud nad enam sugugi kalu.

Võõras mees ütles kalamehele: «Sina oled mind petnud ja kaks päeva raha võõriti jaganud. Valmista ennast surmale!»

Mees palus vastu ning ütles õigust teinud olevat, aga võõras haris ta peast kinni ja viskas ta kui õlekõrre merre.

Kahe päeva pärast leiti surnukeha mere äärest ja maeti maha.

Lesknaine nuttis kibedasti mehe haual. Äkisti puudutas üks tugev mees teda ja ütles: «Ära nuta, naine, vaid ole rõõmus. Sinu mees oleks viimaks võllasurma surnud. Mina viskasin ta tema kurja elu algusel merre. Säh, siin on kotitäis raha, mis ta kui õige mees teenis ja minu juurde rendi peale andis. Mina olen merenäkk.»

Naine vaatas ümber ega näinud enam ühtegi meest, vaid siidist rahakott, täis kulda, seisis tema ees, ja ta süda läks korraga rõõmsaks. Pöördus koju ja elas oma lastega õnnelikult.

22. Kabeli härra

Üks Vigala härra oli väga kuri ja tige ja vaevas vallarahvast ilma armuta. Kepp ja piits hüüdsid kubjaste käes hommikust õhtuni ja õhtust hommikuni. Kõige viletsam elu oli aga mõisa kutsaril. Kui härra kodunt ära oli, võisid teised lahedamalt hingata, kuna kutsaril siis alles tõsised piinapäevad algasid.

Viimaks suri tige härra. Enne surma oli ta lasknud ehitada üsna kiriku lähedale väikese kabeli. Sinna kabelisse käskis ta ennast matta, lootes, et Vanapagan teda sealt kätte ei saa. Aga juba teisel ööl kuuleb kutsar valju sõidumüdinat. Ta arvab, et võõrad saksad mõisa tulevad, ja jookseb talli poole hobuseid vastu võtma. Kuidas ta aga ehmatab, kui näeb, et kaheksa süsimusta täkku tuhatnelja toreda tõlla ees sõidavad ja täkkudel suust ja ninasõõrmest tulerada välja jookseb. Ja kes puki peal istub, pole keegi muu kui endine mõisahärra, kuna Vanapagan ise seliti tõllas lamab ja ajaviiteks oma kutsarile tublisti pihta annab.

Mõisa trepi ette jäävad hobused seisma. Vanapagan kargab tõllast ja surnud härra pukist maha. Uksed lähevad nende ees iseenesest lahti, mõlemad astuvad sisse ja käivad siis valju kolina ja mürinaga ühest toast teise. Kui viimaks kukk laulab, jooksevad mõlemad kärmesti õue, õues härra pukki ning Vanapagan tõlda. Hobused panevad nagu tuul minema, sarviline aga hakkab piitsaga jälle tublisti härra nahka parkima. Kutsar vaatas seda kõike kõrvalt pealt, ilma et oleks usaldanud lähemale minna.

Teisel ja igal järgmisel õhtul seesama palk. Kutsar oli esiotsa väga rõõmus, et härrale nüüd tema tegusid kätte maksti. Pikapeale läks temalegi asi liiaks. Seni kui Vanapagan ja härra mõisas öösi kolistasid ja müristasid, ei saanud kutsar silmagi kinni. Kui lugu ei paranenud, läks ta targa juurde nõu küsima.

Tark kostis, et Vanapagana ja surnud härra kodukäimise kaotamiseks ei ole muud tarvis kui igale kabeli aknale rist ette teha ja seepeale aken kinni müürida. Küll siis mõisarahvas öistest võõrastest lahti pääseb.

Vaheajal oli proua suures ahastuses kõik teinud, et

kodukäijaid endast eemal hoida, aga asjata. Ükski ei teadnud nõu. Proua pakkus viimaks sellele tündri kulda, kes abi saadaks. Kutsar, kes targa käest õpetust toonud, arvas härral piinast küll juba olevat. Ta läks proua juurde ja lubas kodukäijad kaotada, kui see temale lubatud hinna maksab. Proua tõotas maksta. Seepeale õpetas kutsar, mis proua pidi teha laskma. Kabeli aknad müüriti kinni ja ongi sestsaadik kinni.

Kui kutsar proua käest maksu läks nõudma, käskis proua teda oodata. Ta ei võivat mitte julge olla, et härra Vanapaganaga uuesti öösel teda kiusama ei tule. Kutsar ootas mõne nädala, aga seesama vastus. Kolmandal korral ka paremat palka ühtegi. Nüüd sai kutsar selgesti aru, et temale sugugi palka ei tahetud maksta. Veel kord läks ta proua juurde ja ähvardas härra uuesti koju saata, kui proua tõotust ei täida. Kõik ilmaasjata.

Kutsar ei mõistnud nalja. Aega viitmata sammus ta kabeli juurde, raius ühe akna kohta augu sisse ja lõi risti eest ära. Seepeale läks ta koju, nagu ei oleks midagi sündinud. Kodu ootas ta igatsusega õhtut.

Õhtu tuli ja ühes sellega vanad võõrad: kaheksahobuse tõld sõitis müdinal õue, härra pukis, Vanapagan tõllas. Kukelauluni kolistasid ja müristasid nad jälle mõisas.

Teisel hommikul oli proual esimene asi kutsar enda juurde kutsuda ja paluda, et ta kodukäijad jälle kinni paneks. Kutsar nõudis lubatud palka. Sedamaid laskis proua kutsarile tündri kulda välja maksta. Kutsar võttis müürsepa kaasa, näitas temale kabeli aknaaugu kätte, laskis uue risti ette panna ja siis augu kinni müürida. Sestsaadik ei tulnud Vanapagan ega härra enam mõisa võõrusele.

23. Otepää varandus

Sel ajal kui Otepääl veel tore loss oli, maeti kord sõja ajal tündritäis raha lossimäe sisse, kust teda pärast sõda enam välja ei toodud. Hiljemal ajal, kui loss oli ära lõhutud, tuli ühel peremehel kange himu

maetud raha endale saada. Ta läks targa juurde küsima, mil kombel raha kätte saaks.

Tark käskis teda pühapäeval jutluse ajal paar haokubu selga võtta, lossimäele kanda ja seal seista. Mis siis sünnib, seda olevat tal tarvis oodata.

Mees tegi, mis tark käskis. Ta ootab lossimäel, aga ei näha midagi. Jutluseaeg läheb mööda, rahvas tuleb kirikust välja. Mehele ei ilmu ikka veel midagi. Viimaks väsib ta ootamisest, viskab haod seljast ja hakkab kodu poole kõmpima. Korraga tuleb temale Vanapagan kiriku poolt vastu ja annab irvitades raudvemblaga, mis tal käes oli, kolm niisugust matsu, et vemmal käes kõveraks läks. Kui see sündinud, kaob sarviline nagu suits mehe silma eest.

Suure valuga sammus mees kodu poole. Koju jõudnud, heitis ta sedamaid voodisse. Aasta otsa põdes, kuni viimaks surm ta siit ilmast koristas. Varandus seisvat aga praegu veel mäe sees varjul ja ootavat väljakaevajat.

II
Kodused jutud

1. Kuidas Kalevipoeg endale hobuse sai ja sellega kündis

Kalevipoeg tahtnud endale hobust saada, aga pole kuskilt niisugust tugevat looma leidnud, kes teda oleks jõudnud kanda.

Kord saanud Kalevipoeg ühe Hiiumaa mehega kokku, kellel hea tugev hobune olnud. Kalevipoeg pannud käe hobuse turja peale, et kas see ka teda kanda jõuab, aga hobune langenud põlvili. Seepeale ütelnud siis Kalevipoeg: «Ei see loom küll mind kanda jõua, see vajub juba minu käe all põlvili.»

Hiiumaalt läinud Kalevipoeg Saaremaale vaatama, et kas vahest sealt võib leida niisugust hobust, kes teda kanda jõuab. Ka Saaremaa käinud Kalevipoeg ühest nurgast teise läbi, aga pole sealtki säärast hobust leidnud.

Meeletusas tulnud Kalevipoeg Saaremaalt ära suurele maale. Suurel maal saanud ta mehega kokku, kes

teadnud ütelda, et Vanapaganal põrgus olevat hea tugev hobune ja see teda küll vist kanda jõuab.

Mehe jutu peale läinudki Kalevipoeg põrgu vaatama, et kas Vanapaganal tõesti säärane tugev loom on. Vanapaganal olnudki tõesti hobune igapidi tugev tükk, ja kui Kalevipoeg hobusele selga istunud, siis löönud ta seljast kõigest natukene nõkku.

Vanapagan pole küll tahtnud hästi seda hobust müüa, aga et Kalevipoeg talle hobuse eest kõrget hinda pakkus, müünudki hobuse viimaks Kalevipojale.

Kui nüüd Kalevipojal oma hobune oli, läinud ta hobusega kündma, et kas loom atra vedada ka oskab. Künnipaigaks valinud Kalevipoeg endale suure paksu kuusemetsa-tuka. Kus ta siis kündnud: ühe käega hoidnud atra ja ajanud hobust, aga teise käega noppinud ta kõrvalt kuuski üles, justkui oleksid need kapsataimed olnud. Vaod, mis Kalevipoeg siis ajanud, olnud justkui mäed.

2. Kalevipoja vagu

Võnnu kihelkonnast läheb org Kambja kihelkonna piirini. See olevat niiviisi saanud:

Kalevipoeg tahtnud jõge künda, aga Kambja kihelkonnas murdunud ader katki. Jäänud seetõttu pooleli. Praegu jookseb oru põhjas väike ojakene. Mõnes kohas, kus org vähe laiem, olevat Kalevipoeg hobusele piitsaga löönud. See karanud edasi, misläbi laiemad kohad saanud.

3. Kalevipoeg heinamaal

Kalevipoeg juhtunud heina ajal tühja kõhuga Kuremäe ümbruses vaese lesknaise juurde ja palunud süüa.

Naine ütelnud: «Sa sööksid mu söögitagavara-natukese kõik ära. Millega ma siis ise heina teeksin?»

Kalevipoeg ütelnud: «Anna aga julgesti! Selle-eest tahan sulle ka kõhutäievääriliist tööd teha.»

Lesknaine andnud ja Kalevipoeg pannud kõik ta söögimoona nahka.

Siis läinud heinamaale. Oli aga natukese ajaga maha

niitnud mitte üksi kõik heina, vaid ka kõik puud, põõsad, kännud ja mättad siledaks teinud.

4. Kõpsonikivi

Rapla kihelkonnas Valtu vallas Kõpsoni karjamaa peal on kivi, mida Hundi- kui ka Kõpsonikiviks kutsutakse. Oma nime saanud ta sellest, et Kalevipoeg sellega hunti visanud.

Kord söönud märahobune varsaga karjamaal. Olnud just jaanilaupäeva õhtu. Hunt tulnud varssa murdma. Seda näinud Kalevipoeg, kes kümme versta kaugel Oore küla Hiiemäe ligidal kõndinud, kahmanud sealt kivi ja virutanud hundi pihta. Aga et nad liiga ligistikku olnud, jäänud kõik kolm kivi alla.

Varsal olnud kell kaelas. Nüüd kuuldavat iga jaaniööst kella kõlisemist varsa kaelas.

5. Kalevipoisi jäljed

Kalevipoisil olnud vastumeelt, et Haapsalusse loss ehitatud. Seda lossi tahtnud ta ära purustada. Võtnud suure kivi ja sihtinud Vedrast Pataka mäelt otse lossitorni pihta. See on ligi 15 versta Haapsalust üle mere eemal.

Visates libisenud teine jalg loomasita sees ja sellepärast ei läinud kivi mitte eesmärgile, vaid kukkunud poole vahe peale maha, nimelt Võnnu saarde.

Võnnu saare kivi on tõesti suur kivimürakas, sunnib möödakäijat seisatama ja Kalevipoja jõudu imestama, sest kivi on kolm sülda kõrge, ligi viis sülda pikk ja paar sülda lai. Otsast on veel üks jagu maha kukkunud ja seisab all maas.

Kui Kalevipoiss pärast kivi vaatamas käinud, siis tulnud ta südametäiega sammudes. Need sammud on veel praegu selgesti kivide peal näha: üks Vauksimäel, teine Tuulasmäel, kolmas Vastelõugumäel ja neljas Laheva külas. Need jäljed on kõik otse reas ja kõi-

kide vahet on ühepalju, ligi verst maad. Nii on siis Kalevipoja samm verstapikkune olnud.

Nimetatud Kalevipoisi jälgedega kivi juures käis vanasti rahvas ohverdamas, sügelisi ja maahaldjaid kaotamas.

6. Kuidas Mõõkjärv saanud

Nõo kihelkonnas Aru vallas kannab üks järv Mõõkjärve nime. Selle saamine olnud niiviisi:

Kalevipoeg reisinud maad mööda. Praeguse järve kohal tulnud temale kari põrgulisi vastu. Nendega tõusnud tal sõda. Kalev loopinud kõigil teistel pead otsast, aga nende peamehega olnud palju tegemist. Viimaks virutanud Kalevipoeg hoobi kahe käega. Põrguline kadunud eest, mõõk tunginud sügavasse maa sisse ja sünnitanud suure augu, mis viimaks vett täis tulnud. Rahvas andnud sellele nimeks Mõõkjärv. Aga järv on põhjata sügav.

Peeter Viira suust, kes ise küllalt põhja ilmaaegu otsinud.

7. Kalevipoeg Turje keldris

Turje kelder, see on koopa moodi õõnestik järsu mäe sees. Rahvasuu räägib sellest mõnda juttu. Kas neis kõigis küll sugugi tõtt on, ei tea ma.

Üks jutt on, et seal olevat vanal ajal kõrts olnud, kus kaks väga ilusat neiut viina müünud, mis hästi inimesi ligi tõmmanud, liiati noormehi. Viin pole jälle muud midagi olnud kui vesi, mis koopa laest jooksnud. (See jookseb sealt tänini allika kombel välja. Suvel vahel palavaga poevad hobused ja loomad sinna vilusse, kuhu neid kahekümne viisi mahub.)

Neiud olnud Vanajätise inglid, kes seal inimese näol inimesi eksitanud. Ka olnud seal alati valmis häid lihakooke, tehtud inimeste lihast, keda neiud oma võrku saanud.

Ükskord, kui Kalevipoeg Soomest tulnud, kaksteistkümmend tosinat saelaudu seljas, jootnud neiud ta koopas purju. Ja kui ta sealt jälle Peipse poole haka-

nud minema, tulnud Vanasorts ise talle kaela peale. Kuna Kalev teisele ikka lappi laudu mööda turja tõmmanud, hüüdnud väike hääl põõsast, et: «Anna serviti!» See mõjunudki va jätise naha peale.

Kalev andnud siis hea õpetuse eest siilile katteks oma kasukahõlma. Seepärast kannab koht tänini Siilikõrve nime.

8. Kalevipoeg ja Vanapagan

Ennemuiste, kui Kalevipoeg siin maa peal olnud, käinud ta kõik maad ja järved läbi. Teised järved leidnud ta kõik madalad, üksnes Peipse järves olnud tal p----st saadik vett.

Ta vedanud alati laudu oma turjal üle järve. Seitsekümmend või vahel ka rohkem võtnud ta korralt selga, ja see olnud tal kerge asi üle järve viia.

Tal olnud rahulik elu, sest kedagi suuremat ega tugevamat temast ei ole olnud. Üksnes Vanapagan, kes sel ajal ka maa peal hulkunud, olnud talle hirmuks. Ka Vanapagan juhtunud Peipsesse, ja Kalevipoeg ei ole kellegi käest sellest teada saanud.

Ükskord läinud ta oma lauakoormaga järvest läbi. Seal pistnud Vanapagan äkisti pea veest välja ja tulnud Kalevipojale vastu. Kalevipoeg hakanud laudadega Vanapaganale mööda pead peksma. Nii kaua peksnud, kuni kõik lauad purul, et enam midagi kätte pole võtta olnud. Ja Vanapagan tikkunud ummisjalu peale.

Kalevipojal enam midagi hakkamist. Hakanud armu paluma ja palunud, et Vanapagan täna järele jätaks, et: «Homme, siis võime uuesti rammu katsuma hakata.»

Vanapagan ütelnud: «No olgu peale.» Ja Vanapagan jätnud siis Kalevipoja rahule, läinud jälle karsumdi vee alla.

Kalevipoeg läinud koju ja mõtelnud kõik mõtted ära, millega Vanapagana vastu minna. Pole ikka paremat nõu leidnud: mis käes, sellega vastu hakata.

Teisel päeval võtnud ta 777 saelauda selga, et laudadest puudust ei tuleks, ja hakanud siis nendega üle järve minema. Saanud parajasti teisele poole kaldale,

kui Vanapagan äkisti metsast välja tulnud ja ütelnud: «Kui mees oled, tule siis nüüd mooga taplema!»

Kalevipoeg hakanud jälle laudadega Vanapaganale mööda pead andma. Vanapagan tundnud, et juba meel-mõistus hakanud kaduma, ja pea kumisenud Kalevipoja hoopide all kui kirikukell. Selles suures hädas pannud Vanapagan sõrmed suhu ja vilistanud kõik oma sulased ja teenrid kokku. Neid tulnud pärast nii palju, et Kalevipoeg juba hirmu täis olnud. Ja lauad olnud ka juba suurem jagu puruks ja pihuks löödud.

Äkisti kuulnud Kalevipoeg, et üks hüüdnud: «Servi lauda! Servi lauda!»

Kalevipoeg hakanud laudadega Vanapaganale ja ta sulastele servi pihta andma. Ja vaata, iga hoop, mis ta löönud, viinud vanapaganatel päid otsast maha.

Vanapagan näinud, et enam pole abi hakanud, ja et suurem sulaste hulk juba maha löödud. Endal ka kõrvad ja nina hoopis tükkis metsa löödud — ja pannud sulastega metsa mis maa müdisenud all.

Kui Kalevipoeg vähe hingata saanud, hakanud ta hüüdma: «Kes sa olid, kes mulle ütlesid: servi lauda, servi lauda!»

Aga üks ütelnud rohu seest: «Mina see olin!»

Kalevipoeg hüüdnud: «Tule välja! See heategu ei pea mitte maksmata jääma.»

Hääl hüüdnud jälle rohu seest: «Ma ei või mitte. Ma olen alasti.»

Kalevipoeg ütelnud: «Ära karda! Tule aga julgesti!»

Sellepeale näinud Kalevipoeg siili enese juurde tulevat. Kalevipoeg tõmmanud oma kuuesabast tüki välja ja andnud siili kätte, üteldes: «Sellest tee endale kuub selga, siis ei ole sul edaspidi ühtegi vaenlast tarvis karta. Selle andsin mina sulle see-eest, et sa mind mu kõige suuremas hädas oled õpetanud.»

Siil võtnud kingituse tänuga vastu ja läinud siis jälle oma pessa tagasi.

Teisel päeval võtnud Kalevipoeg jälle 777 lauda selga, sest kes teab mis nõu Vanapagan veel ära peab, võib aegsasti jälle vastas olla. Kui ikka hea seljatäis laudu on, ega siis ka suurt kartust pole.

Kalevipoeg võtnud lauad selga ja läinud üle järve.

Kui ta üle järve saanud, pole ta esiteks midagi näinud. Ta pannud lauakoorma seljast maha ja istunud mätta otsa puhkama.

Seal kuulnud Kalevipoeg äkisti metsas suurt praginat. Kalevipoeg kraps maast üles, lauad selga ja Vanapaganale vastu.

Küll olnud nüüd Vanapagana vägi suur, aga Kalevipoeg löönud neid laudadega kui sääski surnuks. Ikka rohkem vilistanud Vanapagan sulaseid kokku. Ja Kalevipoeg olnud juba üsna hädas.

Sel silmapilgul kärgatanud äkisti kõu ja Pikri nooli sadanud Vanapagana ja ta sulaste selga kui rahet. Vanapaganal ja ta sulastel muud nõu enam üle jääda ühtegi kui putked järve poole. Küll virutanud pikne neid oma nooltega mõned pihule ja purule. Sinine suits jäänud aga järele. Vanapagan üksnes kahe-kolme sulasega saanud veel õnnega järve vette karata.

Nüüd mõtelnud Kalevipoeg: «Nüüd ei tee vist Vanapagan mulle enam midagi. Sulased on kõik suurem jagu maha löödud. Kas ma ise vähe neid laudadega maha ei nottinud, ja Pikri nooled surmasid ka omajao. Nüüd, kui ma selle Vanapagana kätte saan, tahan ma ta tossu välja võtta. Siis ei ole mul enam midagi maa peal karta.»

Võtnud siis ühel päeval lauad selga ja hakanud Vanapaganat taga otsima. Otsinud ja otsinud — ei leia kusagilt. Otsinud kõik Peipse järve ja ümberkaudsed kohad läbi — ei Vanapaganat leida kusagilt.

Kalevipoeg mõtelnud: «Ei julge vist mehike enam minuga kokku anda. Oh sa argpüks, kui ma sind peaksin nüüd veel kätte saama, küll ma sulle valu annaksin!»

Kalevipoeg näinud, et Vanapaganat ei ole enam kusagilt leida, võtnud sellepärast nõuks põrgut üles otsima hakata.

Kalevipoeg otsinud ja otsinud ja leidnudki viimaks põrgu üles. Läinud sisse ja leidnud Vanapagana oma perega kodunt. Vanapagan asunud kohe oma teenritega Kalevipoja kallale. Küll andnud Kalevipoeg neile valu, aga neid tulnud pärast ikka enam ta ümber. Kalevipoeg nottinud neid esiotsa küll maha kui sääski —

viimaks tulnud tal ikka väsimus kätte. Ja Vanapagan saanud temast võidu. Visanud Kalevipojale ahelad kaela ja sidunud välja põrgu nurga külge kinni.

Kalevipoeg mõtelnud: «Ega see nurk ometi mind küll kinni ei pea. Öösel, kui Vanapagan oma teenritega magama heidab, siis kisun enese siit lahti ja lähen minema.»

Kui Vanapagan parajasti olnud oma perega magama jäänud, tõmmanud Kalevipoeg täie jõuga põrgu nurga maha. Vanapagan ärganud selle kolina peale üles ja jooksnud oma sulastega Kalevipoega kinni võtma. Saanudki viimaks suure vaevaga kätte ja pannud ta üles põrgu harja peale. Seal peab Kalevipoeg veel praegu kinni olema.

9. Kuremägi ja Kontsujärv

Kuremäest kaks kuni kolm versta hommiku poole, metsa taga soos, Illuka ja Kurtna mõisa piiril on Kontsujärv. Kuremägi sünnib — räägitakse — kuju ja suuruse poolt Kontsujärvega nii hästi ühte, et mägi kummuli järve sisse mahuks ja selle täidaks.

Järv on kahejaoline: Suurjärv ja Peenjärv, mis kitsa kaela läbi on ühendatud. Seda kaelakohta arvatakse olevat mäel vana (vene) kiriku ja uue koolimaja juures. Peenjärve jagu läheb sealt Sulu veski poole, kuna Suurjärve osa päris Kuremägi on.

Kalevipoeg on Kuremäe ise teinud. Auku, kust ta selle jao maad välja võttis, kogus muidugi vesi, ja see on Kontsujärv.

10. Kalevipoja surm

Selle enda tehtud mäe [Kuremäe] peal on Kalevipoeg siis ükskord puhanud. Vana kiriku taga on põline tamm ja tamme tüve juures veel vanem känd. Selle kännu peal olnud magaja pea. Vaenlased (kes nad õieti olid, ei teata) tulnud peale ja raiunud ta mõlemad jalad põlvist saadik maha. Nende poolte jalgadega,

põlvekondi otste peal, on Kalevipoeg veel Kivinõmme läinud. Seal jooksis ta juba verest kuivaks ja suri.

Ta olnud nii pikk, et ehk küll jalad põlvist saadik lühendatud, ulatanud mets talle siiski õlgadeni, nii et pea veel üle Kivinõmme metsa paistnud, kui Kuremäelt läinud.

Mahamatmisest ei teata midagi rääkida.

11. Kalevipoja haud

Kalevipoja haud on versta kuus Kuremäelt umbes lõuna poole, Kivinõmme metsas, Pagari mõisa maa peal. Kivinõmmes läheb suvine heinamaal käimise tee suurelt teelt Kuremäe poolt minnes paremat kätt peaaegu otse lõuna poole metsa sisse, kuna suur tee, mis Vasknarva läheb, kagu poole kaldub. Talvel käiakse seda teed mööda otse Maladina küla peale.

Umbes kolmandik versta suure tee pealt seda rada mööda on Kalevipoja haud. See on pikuti hommikupoolsel teekaldal, ots põhja, teine lõuna poole. Hauakünkal on kraav ümber, mis aja jooksul juba umbe kasvanud, veel vaevalt jalg maad sügav. Kraav künka ümber, nõnda siis ka küngas ise, on pikergune, see on nullikujuline, sammu 45—50 kraavi põhja mööda ümber mõõta. Künka kõrgus on jalga neli, põhjapoolsest otsast kõrgem, lõuna poolt madalam. Künka pikkus harja pealt umbes seitse sülda. Küngas on pealt ümarik ehk kuhjas (—), pealt paar sülda lai või laiemgi. Künka peal ja kraavis kasvab kümne- kuni kahekümneaastane kuuse-, männi- ja lepapadrik. Teerada mööda põhja poolt minnes võib teadmata inimene midagi tähele panemata mööda minna, ehk küll tee kohe kraavikallast mööda käib. Üksi lõunapoolne ots on nüüd peaaegu lage. Künka peal ja kraavis on umbes 75—150-aastaste mahalõigatud mändide veel mädanemata kännud.

Professor Viskovatov Tartust on, nagu räägitakse, mõne aasta eest küngast kaevata lasknud. Mõlemad kaevatud augud künka sees, teine künka teise otsa ligidal, on veel lahti, üle nelja jala sügavad. Aukude

kaldas ja põhjas ei ole muud midagi näha kui õhukese mullakorra all selge liiv ja puujuured nagu mujalgi. Kas kaevamisel midagi leitud või mis muud järeldust kaevamisel olnud, ei tea. Pealiskaudne kaevamine näitab, et sealt vist midagi ei ole leitud ega enam leida loodetud. Nimetatud teadlase käest võiks siis künka kohta tema teaduslikku arvamist kuulda. Palja kätega, üksi jalgade abil, ka pilves ilmaga, ilma kompassita, nagu ma seal kord käinud olen, ei saa just kindlaid arve anda. Pealegi raskendab ja takistab mõõtmist tihe rägastik künka peal ja kraavis. Kindlaid mõõte ei arva ma aga just hädasti tarviski olevat, muidu võiksin neid ka muretseda.

12. Kust Vooremägi on saanud

Kambja Haaslava maa peal on kõrge mägi, mida Vooremäeks kutsutakse, ning selle peal mets. Vanasti pole seal suurt mäge olnud, vaid väike kink. See olnud sile kui kanamuna.

Ükskord maganud Vanajuudas kingu peal, tema pikk händ olnud kolm korda ümber mäe keerutatud. Vana susi paari pojaga juhtunud sinna ja näpsanud Vanajuuda hänna otsast sülla osa ära. Vanajuudas siputanud jalga ja ütelnud: «Kirp pures!»

Teine susi võtnud kaks sülda ära. Vanajuudas karanud istukile, aga heitnud jälle magama.

Kolmas susi, see võtnud kolm sülda.

Seal karanud Vanajuudas üles, hakanud mööda kinku jooksma, ise peksnud hännaga nii kõvasti vastu maad, et kuhu mats juhtunud, seal olnud sügav org, ning visanud maad kahele poole üles, nii et mäed saanud.

Nii saanud sellest ilusast kohast mägine maa, kuhu nüüd suur mets peale on kasvanud ning kus vanajuudad enesele alati enne ja peale vihma sööki keetvat.

13. Ihaste Tondikivi

Tartu ligidal Emajões Ihaste kõrtsi kohal on kivi, mida Tondikiviks nimetatakse. Selle sinnasaamine olnud niiviisi:

Tartusse ehitatud Toomkirikut, millest praegu pole muud kui varemed järele jäänud. Seda pole Vanatont sallinud, võtnud nõuks kirikut hävitada. Valinud Vooremäe külje seest kivi (seal olnudki tema elukoht), pannud lingu peale, et sellega kirikut puruks visata. Keerutanud lingu kiviga ümber pea mis maa värisenud. Kui ta just kiriku peale sihtima hakanud, läinud lingunöör katki ja kivi pistnud lendu. Pole aga veel täit jõudu käes olnud, seepärast ei jõudnud kiriku peale langeda, vaid langenud enneaegu ning kukkunud Emajõkke, kus ta praegu on. Pole suur ega tilluke, ulatub kaunis sügavast jõest mõni jalg veest välja, seisab keset jõge. Olen ise mõnda korda näinud aurulaevaga mööda sõites.

14. Vanatondi lootsik

Nõo kihelkonnas Pangodi vallas Karujärve kaldal olevat kivi, mis nagu kummulipööratud lootsik välja näeb. Ja rahvas kutsub seda Vanatondi lootsikuks, mis ta olevatki.

Kord sõitnud Vanatont Karujärve peal lootsikuga. Peale sõitu viinud selle kaldale tõrvata. Teinud mees tööd mis pea higistanud. Hakanud teisel selg valutama. Siis toonud endale kivi istumise tarvis ja toimetanud tõrvamistööd edasi. Pole aga kibeda tööga tähelegi pannud, et pikne üles tulnud ja välgud käima hakanud. Viimaks näinud, aga olnud hilja. Pikne virutanud tulise kuuli Vanatondile pähe ja löönud teise ühes kiviga puruks.

Aga Vanatondil jäänud tütar järele, kes istuvat paadi peal iga aasta sel päeval, mil pikne Vanatondi surnuks lõi. Lõhkilöödud iste kui ka paat on mõlemad praegu alles. Igaüks, kes uudishimulik või selle üle kahtleb, võib vaatama minna.

15. Kord aitab ikka korda

Kord olnud Vanapagan Võrtsjärvel kalu püüdmas. Korraga tõusnud kange torm ja visanud lootsiku ümber. Osava ujumise läbi pääsenud Vanapoiss suure vaevaga kaldale, läbi ja läbi märg «kui kalakott».

Kaldal ajanud ta märjad riided seljast maha ja mässinud endale ühe nooda ümber, lausudes: «Kõrd aitab ikka kõrda.»

Sellest olevat kõnekäänd tulnud, mida üteldakse, kui mõnel küll palju hilpe ümber on aetud, aga sellegipärast mõni tükk paljast ihu välja paistab: «Noh, kõrd aitab ikka kõrda!»

16. «Kas Kiird kodun om?»

Tarvastu Järvekülä kottal om Võrtsjärven üits saar. Selle saare pääl ollu ennemuiste väike sann, kos va Kiird oma naesega elänu. Sii va Kiird ollu Vanatondiga suur sõber, käenu üüselt katekeste kalu püündmän ja tennu kiksugutse põrguteo ärä.

Ütekõrra tullu neil aga kalade jaotamise man tülü ja nakanu sääl rüselema: tõine tahtan ikki tõist ja tõine tõist ala aada ja kõvemb olla. Viimäte nakanu Vanatont võitu saama. Nüüd kuulu Kiird, et üits ütelnu: «Kiird, oia kuu puule!» Kiird oidan ka ennäst sõs kuu puule ja saanu Vanatondist jagu.

Sestsaandik nakanu vanatont Kiirdu pelgämä. Ega kõrd, ku nüid Vanatont viil sinna tullu, küskin iki enne naese käest: «Kas Kiird kodun om?»

Ku naene ütelnud kodun ollev, sõs pannu tont ku tuhk minema. Ku aga Kiirdu kodun ei ole ollu, sõs nakanu tõene naesega ul'ama ja sellega petsikut pidämä.

Nüid ollu naesel päris sii sõna, kui tont küskin: «Kas Kiird kodun om?» vastata «Kodun jah!» Sõs minnu jälle oma tiid.

Säält om Tarvastu rahval sõna saanu, mis arusageste ette tuleb: «Kas vana Kiird kodun om?»

17. Karksi Karu-Matsi pärnaraagudest

Karksi Mäekülas Karu-Matsi talu maa sees Pähnamäe kaldal külatee ääres olnud kaks suurt ilmatu põlist pärnapuud, mida pärnaraagliteks kutsutud, sest et nad igavesed vanad raod olnud, mida Vanapagan sinna toonud ja seisma pannud.

Intsaare soo, mis on ka seal lähedal, olnud ennevanasti paganate päralt. Kui seal Intsaares paganatel pidu tulnud pidada, mõned pulmad või varrud, siis tulnud üks pagan, võtnud õlle poolvaati käe peale (selle toonud ta lapsekakreks), läinud pärnaraagude otsa ja ise hõikunud: «Karu Mats, Karu Mats, tule nüüd Intsaare saaja, punapüksi pulma!»

Kui Karu Mats pagana käest õlle vastu oli võtnud, siis läinud ta naine nurikut viima. Seepeale läinud Karu Mats ja ta perekond Intsaarde paganatele ristsele.

Kes ristsel risti ette pole heitnud, sellele antud kõiksugust head rooga küll ja küll süüa. Kes risti ette heitnud, sellele ei ole siis muud süüa antud kui elaja sõnnikut, joogi asemel virtsa ja korpide asemel kuivanud sitakoorikuid.

Kui seal Intsaare soo ääres põllu peal pärast päeva veel künda tahetud, ei ole paganad enam kuidagi lasknud. Siis ikka kiusanud juures ja hääl ütelnud nagu maa alt: «Jäta rahu! Veel pärast päeva teed tööd!»

Märkus: Karu-Matsi on praegused Mõku ja Tinu talud. Pähnamägi, kus need raod olid, on sealsamas eespool nimetatud Pähnariba ligidal.

18. Vanapaganad

Vanasti elanud Karksi lossimäel ja Vana-Kariste Koodiorus jõukad vanapaganad heas sõpruses, kuna kolmas, seal ligidal Mäkiste põrguhauas asuv vanapoiss «kehva meesi» olnud.

Esimesed saatnud teineteisele iga päev värsket leiba. Karksi vanapoiss paigutanud korraga paar pätsi

labida peale ja virutanud labida üle oru (12—15 versta vahet) taeva all Koodiorgu, üteldes: «Lisna, säh leivalasna!»

Koodioru vanapoiss paigutanud korraga ühe pätsi labidale ja virutanud tagasi Karksisse, hüüdes: «Lasna, säh leivalisna!»

Lugu kestnud nii aastasadasid, kuni viimaks ristiusk ja karjalaste (tüdrukute) vaimulikud laulud vanapoisid nende asukohtadest minema kihutanud.

Minnes sajatanud nad: «Kadugu tüdruku häbi ja härja kasv!», millest esimene sajatus väga tõeks on läinud.

19. Karksi lossi põrguhaud

Karksi lossis ja ümbruses elanud muiste kolm vanapaganat, nimelt lossis, Mäkiste põrguhauas ja Vana-Kariste Koodiorus.

Lossi vanapagan luusinud poisikesena mööda metsi, mägesid, mänginud külakarjastega kurni, löönud murul hundiratast, vedanud vägipulka ja teinud muid naljatükke. Heinalistel söönud ta pudrukarbid tühjaks, pannud kivid asemele jne.

Hiljemini nähtud vanapaganat sagedasti mustas tõllas, neli musta täkku ees, lossiplatsil ümber kihutavat. Sagedasti nähtud lossimurul musta kassi või tulist kera veerevat, mis kiriku seina äärde jõudes äkitselt ära kadunud.

Lossi vanapagan olnud Koodiorus elava vanapagana hea sõber. Iga esmaspäev ja reede küpsetanud lossivana värsket leiba. Iga kord saatnud ta ka Koodioru vanale värsket kakku katsuda.

Tal olnud suur, lai, pika varrega leivalabidas. Pannud korraga kaks suurt leivapätsi labida peale ja visanud labida pilvede kaudu Koodiorgu, mis lossimäelt rohkem kui kümme versta kaugel, üteldes: «Lisna, säh leivalasna!»

Koodioru vanapagan pannud omalt poolt kah pätsi labidale ja virutanud labida tuldud teed tagasi, üteldes: «Lasna, säh leivalisna!»

Nii lennanud leivalabidad alalõpmata pilvede all.

Mitmel korral ja kohal katsunud lossi vanapagan endale redupaiku või linnu ehitada, mis töö aga tal iganeski pole õnnestunud.

Karksi Tauga karjamõisa nurmes on praegu suur kiviahervare, kus neli igavest vana pärnapuud kasvavad. Kiviahervare ei olevat ikka seal olnud ega pärnad seal kasvanud, vaid vanal ajal sinna tulnud. Niisama ka Iivakivi ja Pähnariba.

Hääl ütelnud: «Tauga salu, seisa paigal, Iivakivi, istu maha, Pähnariba, pääse valla!»

Tauga salust natuke maad eemal on teine suur linnaase. Sealt natuke kaugemal kolmas, millest rahvasuu pajatab:

Vanapagan tahtnud linna ehitada, kandnud selleks kive, töö jäänud aga pooleli. Kukk laulnud, põllekanne läinud katki, kivid kukkunud maha ja jäänud sinna paika.

Lossi vanapagan elavat aga praegu alles lossikeldrites, kus ta musta kassi näol kuldraha-püttide otsas istuvat ja hoidvat, et keegi nende juurde ei pääse.

20. Mäkiste põrguhaud

Neli versta lossimäelt, Polli Mäkiste talu maapiiris järsu mäe kaldal on ilus, umbes kolm sülda kõrge liivapae koobas, mis pealt püstköögi moodi kokku läheb. Koobas on alt neli kuni viis sülda lai, tema seest vuliseb välja ilus allikas. Siin olnud Vanapagana eluase.

Sel ajal aga, kui meie maal vaimulikke laule hakatud laulma, olevat ta ära läinud. Siis ei ole mitte üksi kirikus ja kodus lauldud, vaid ka väljas töö juures ja õitsil. Iseäranis neljapäeva ja laupäeva õhtutel kõlanud metsad ja mäed küla noorte neidude lahketest lauludest. Ka olnud sel ajal põrguhaua ümberkaudu alles külade karjamaad, kus härjad ammunud ja küüsi kaapinud.

Seda kõike pole Vanapagan sallida võinud ja olevat viha pärast oma elukoha maha jätnud. Ära minnes ta sajatanud: «Kadugu tüdruku häbi ja härja kasu!»

Sest ajast polevat külaneiud enam nii kasinad ja karsid ja härja kasv olevat ka kängu jäänud.

Põrguhaua vastu, üle suure soo ja Kurejõe, Põllemäe kohal seisab Sukksild, kus palju suuremaid ja vähemaid kive pehme maa sees.

Vanapagan tahtnud kord oma vanaemale paari «Maarja sukke» kinkida, kaotanud need aga üle mere tulles merre ära. Pahameelega võtnud ta nõuks üle mere silda teha. Tassinud põlletäie kive merre. Põllekanne katkenud, kivid kukkunud maha ja jäänud sinna paika. Sellest olevat mõlemad kohad, Põllemägi ja Sukksild, oma nimed saanud.

Talveajal käinud põrguhaua lähedalt läbi soo otsekohene talvine tee mööda. Sagedasti püüdnud Vanapagan sõitjaid ühel ja teisel moel kimbutada. Mõnikord olnud tee peal saabas maas. Tõstnud leidja selle ree peale — kohe saabas mehega jõudu katsuma, püüdnud meest jõkke tassida.

Vahel jälle olnud sõitjad kimpus mustade kasside ja ronkadega, kes meest kui ka hobust tahtnud heaks võtta. Iga kord aga, kui sõitja «issa, pojuke, püha vaimuke» saanud ära ütelda, olnud kiusajad kadunud ja sõit läinud takistamata edasi.

21. Koodioru põrguhaud

Kolmas vanapagan elanud Vana-Kariste mõisa ja järve ligidal suures Koodiorus.

Mehikene olnud eht argpüks. Nimelt kartnud ta «metsakutsikaid», kes arusagedasti talle parvena Abja põlistest laantest naha peale kippunud.

Ka Pikritaadiga olnud tal alatihti pahandus. Niipea kui Kõue kõminat kuulnud, valanud ta järve poole mis kannad välkunud. Sagedasti virutanud pikne talle järve järele, kust aina sinine suits üles keenud.

Sagedasti tassinud ta mõisa keldri võtmed põrguhauda, kust ta siis keldrites üht ja teist nosimas käinud.

Mõisahärra toapoiss olnud aga vanapagana hea sõber, kes siis iga kord härra palve peale võtmed põrguhauast välja toonud.

22. Vanapaganad tahavad Võrtsjärvest kivist silda läbi teha

Vanapaganad tahtnud kord Virtsjärvest kivist silda läbi teha. Nad kandnud siit ja sealt kive kokku ja viinud Virtsjärve.

Kord korjanud nad Polli vallast Kivikülast kive põllede peale. Kui põlled täis saanud, läinud nad Virtsjärve poole. See olnud kesköö-aeg. Kukk laulnud ja siis katkenud neil põllekandmed. Kivid kukkunud maha, sinna, kuskohas keegi olnud. Üks on Polli vallas Rembsi talu nurme peal. Teine Karksi karjamõisa Tauga nurme peal, kus praegu mõned ilmatu suured põlised pärnapuud kasvavad. Kolmas Karksi Riidame talu maa peal Mõhesoo otsa juures. Neljas Karksi Mäekülas Küti talu nurme ääres mõisa metsa sees, kus praegu põline männimets ümber kasvab. Viies, üks suur kivimürakas, oma suuruse poolest kuulus, mida Iivakiviks kutsutakse. See on Karksi Pilgo talu maa sees. Kuues Karksi Mäekülas Kitsi talu maa sees, juba ligi paarikümne aasta eest ära lõhutud, sest et ta põllu peal olnud. Seitsmes Kärsna vallas Varebu talu maa sees.

Kui kukk laulnud, olnud peavanapagan Karksi Mäekülas Pähnamäel ja ütelnud nende sõnadega:

«Tauga salu, seisa paigal,
Iivakivi, istu maha,
Pähnariba, pääse valla!»

Siis jäänud Tauga salu seisma oma kohale, nõndasama istunud Iivakivi maha ja Pähnariba ka, kus ta praegu on. Sestsaadik jäänud sild Virtsjärve pooleli ja need kiviladem ed omale kohale.

Märkus: Need kiviladem ed, millest ma siin eespool rääkisin, võivad ehk vahest vanad gootlaste hauad olla, sest neist kohtadest on vanaaegseid asju leitud. Karksi Tauga kivivaremete seest oli 1879. aastal üks soome professor meie tuttava ajaloouurija J. Jungiga kaevanud ja sealt mitmeid kullast vanaaja asju leidnud. Karksi Mäeküla Kitsi talu põllu seest olevat ligi paarikümne aasta eest peremees suure kiviladem e ära lõhkunud ja põllu seest välja vedanud. Lõhkudes leidnud peremees mitu vaskristi ja ahelaid. Sealt lähedalt maa seest leitud ka veel hõbedast pajavang. Teised kiviladem ed, mis ma eespool olen nimetanud, on

TRÜ Raamatukogu

minu teada alles läbi katsumata. Pähnariba (vaarikuriba) on Karksi Mäekülas Pähnamäel, kus enne olnud ribaviisi vanad põlised puud. Nüüd kasvab seal ümmargune metsatolk põliseid kase- ja männipuid. Seal olevat ka kivilade.

23. Kottnõmm

Enne oli siin mitu talu, nende omanikud elasid mõistlikku ja vagusat elu.

Kord kandis Vanapagan Lohuniidu nõmmest liiva, et sellega kuhugi taevalaotuse alla kõrgemaid kohti ehitada. Ta haris liivaga täidetud koti selga ja vantsis arvatud kohale, kuhu ta siis liiva maha puistas. Kui ta oli teist koormat toomas, väsis ta nii ära, et enam paigastki edasi ei saanud.

Ühe nõmme lähedale viskas ta koti seljast maha, et vähe hinge tagasi tõmmata. Oli tükikese aega puhanud, laulis kukk esimest korda ja jälle — teist korda. Vanapagan arvas heaks parem koju minna, kui liivakotti edasi kanda. Sest kui kukk kolmat korda laulab, siis ei ole enam võimalik oma koha peale jõuda. Ta puistas kotist liiva laiali ja pani plehku nii kas kontsad kulusid.

Praegu kutsutakse seda kohta, kuhu Vanapagan liiva kotist maha puistas, Kottnõmmeks, ja kohta, kuhu esimese kotitäie viis, Jaasi mäeks. Mõlemad on Halliste-Kaarli piirides.

24. Saksniit

Õisu järvest paar versta Rimmu jõge mööda allapoole minna seisab koht, kus jões palju suuri kive näha on. Seda kutsub rahvas Sillavalgmeks ning teab kõnelda vana muinasjuttu, kuidas Vanapagan sinna silda tahtnud teha.

Vanapagan toonud esimese põlletäie kive ära ja läinud teist tooma. Teel läinud tal aga põllekanne katki ja kivid kukkunud kolinal maha. Kui ta neid tahtnud jälle üles korjata, laulnud kuked, ja nii jäänud sild tegemata.

Sillavalgmest hakkab lagendik, mis arvata kuus

versta pikk ja üks kuni kaks lai on. See ilus, tasane heinamaa, mis on piiratud kahe metsaga, kannab nime Saksniit. Vanarahvas jutustab, et see nimi olevat sakslaste siiatulemisest saadik nii jäänud. Sellel niidul käinud sõja ajal saksa suuremad sõjamehed koosolekuid pidamas, kus neil ka hea hobuste söödamaa olnud.

Niit on Õisu ja Kaarli valla vahel ning on jaotatud Õisu, Loodi, Aidu ja Tuhalaane mõisa peale. Metsad, mis Saksniitu piiravad, on enamasti ilusad. Ainult ühest nurgast puutub vähe sood. Selle ääres on väike kink, kus vanal ajal õitsilised pillerkaari pidamas ja teestenu tegemas käinud. Kinku kutsutakse tänini Õitsikinguks.

Niisama on ka Vana-Karistes üks tükk heinamaad, mis Saksniidu nime kannab ja mille nimi niisama sakslaste siinkäimisest olevat jäänud.

25. Virtsu sild

Mihkli kihelkonnas Kalli vallas on üks kivimägi mõisa nurme peal, mõisast Lõpu kõrtsi poole minna. Vanapagan korjanud kord Pärnust kivid ära ja tahtnud Virtsu väinast silda üle teha. Kui ta Kallisse jõudnud, läinud tal põllepaelad katki, kivid kukkunud maha ja saanudki see mägi. Vanapagan pole aga enam kive korjama hakanud. Nii jäänud Virtsu väinast sild üle ehitamata ja kividest saanud sinna suur mägi, aga Pärnus pole sestsaadik enam kive.

26. Vanapagana kivid

Ähmja mõisa põllul, nii kui vanarahvas teab rääkida, olnud vana Eesti kants. Seda tunnistavad ka vareme moodi kiviladem ed. Sealt maa seest on välja tulnud ahela tükke ja muid vana-aja sõjariistu. Kantsi kõrvale on ka Vanapagan tahtnud oma kantsi üles ehitada, aga ei ole võinud.

Igaüks teab, et Vanaõelus oma tööd ikka ööpimedu-

ses teeb, ja seda kõik enne poolt ööd või enne kukelaulu. Juba õhtul aegsasti hakkas Vanapagan oma tööd. Suur lade kive oli koos ja müüritöö hüüdis kiirusel.

Aga võtku äpardust, juba Paali pere kukk laulnud. Öelus ei raatsinud aga oma tööd nii hõlpsasti maha jätta. Suures vihas visanud ta suure kivi, et kukke ära tappa. Aga kivi läinud üle.

Varsti laulnud ka teise pere kukk. Ka sellele saatnud Vanapagan kivijõmmaka. Jälle kukkunud kivi enne maha.

Siis laulnud kolmanda pere kukk. Ka temale visati suur kivi. Aga Vanapagan olnud juba nii tiidsal minekul, et kivi kaudu jooksnud.

Need kolm kivi seisavad seal veel praegu ja neist eemal kivivaremik. Igaühel kolmest suurest kivist on ka ise nimi.

Nii pidi siis kukkede pärast Vanapagana nõu pooleli jääma.

27. Kokakivi

Ükskord kõndinud Vanapagan Peipsi järve ääres edasi ja tagasi, kiskunud karvu peast ja sülitanud. Vahel rääkinud iseeneses: «Küll on see ilmaelu imelik! Mind kardavad kõik, minu juurde ei taha keegi tulla. Kõik püüavad ülespoole minna, sinna, kus minagi ennemuiste elasin. Jah, hm! seal oli kena elada küll. Aga mina pidin seal nagu kõik teised inglid vaga ja püha olema. Mis siin all viga elada: siin võin oma tahtmise järgi teha, mis tahan. Ainult üks viga on siin, see on, et ma üksi olen. Mul peab ka seltsi olema.»

Nõnda mõteldes ja iseeneses rääkides oli ta üsna vee äärde jõudnud. Seal tõstnud ta silmad üles ja vaadanud järve peale. Ta näinud kalamehi paatidega järve peal purjetavat.

Neid nähes ärganud tal midagi meelde, ta hakanud ühe jala pealt teise peale hüppama ja tantsima ja hüüdnud: «Nüüd ma tean, mis ma teen! Mina saan seltsi küll. Ma viin ühe suure kivi Sõrve sääre otsa just laevade tee peale. Siis laevad purjetavad kivi otsa, inimesed, kes ära upuvad, on kõik minu jagu.»

Nende sõnadega kahmas ta kivi põlle sisse ja hakkas Sõrve poole sammuma. Aga tee peal rebenenud põllepaelad ja kivi kukkunud maha.

Kivi seisab praegu ühe väikese, Pootsi mõisa päralt oleva Manija saare peal ja kutsutakse Kokakiviks. Kivi kõrgus on maapinnast kümme kuni kaksteist jalga, hästi terava otsaga.

Kivi kohta on praegu veel järgmine jutt Kihnu saarel olemas:

Vanast ajast kuni praeguseni on see mood, et siit saarelt sagedasti suveajal Manija saarel kalu püüdmas käiakse.

Nõnda läinud ka ükskord vana Kossu Jaan[1] sinna kalu püüdma. Õhtu olnud vaikne ja vaga. Ta teinud tule raua peale ja hakanud ahinguga kalu püüdma. Kuigi Manijas iga kord küllalt kalu saada olnud, ei ole ta seekord mitte midagi saanud.

Tema ligikonda ilmunud varsti teine paat. Paadis olnud kaks inimest: üks pannud puid tule peale, teine püüdnud kalu. Vana Jaan olnud nõnda ligidal, et ära näinud, kui palju see kalu saanud. Saak olnud mehel üsna hea. Ta saanud nii palju kalu, kui aga jõudnud ahinguga raiuda. Jaan ei ole aga mitte ühte näinud, veel vähem saanud.

Uudishimulikult tahtnud ta teada saada, kes see mees on, kes nõnda palju kalu saab. Ta lükanud paati hästi tugevasti edasi, et teisele ligemale saaks. Teine mees ei ole ka laisk olnud, vaid teinud niisama. Nõnda kasvanud välja viimaks võiduajamine. Jaan arvanud, et rohkem jõuab — olnud näha, et teine vähe ligemale jäänud.

Olnud selgesti näha, et mees ühtelugu kalu tapnud. Aga mehe nägu ei ole ta veel tundnud. Lükanud kord veel õige tugevasti — seal põrganud paat vastu kivi, ta ise kukkunud üle paadiotsa merre, tuli kukkunud raua pealt maha. Teine paat kõige kalapüüdjaga olnud kadunud.

---

[1] Vana Jaani poeg on juba 80 aastat vana ja selle poeg peremees. — *Üleskirjutaja märkus.*

Vana Jaan seisnud oma paadiga kuival maal just Kokakivi juures.

Praegu räägitakse veel, et Vanapagan sagedasti seal ümber öösiti peab kalu püüdma.

28. Kuidas Vanapagan Peipsit mõõtnud

Vanapaganal olnud tihti tarvis vaatama minna, mis inimesed teevad, aga Peipsi järv olnud tal alati nagu risuks ees.

Kord tahtnud ta järve ära mõõta, et läbi sammudes mingit äpardust ei juhtuks. Ta läinud pojaga järvele, kus hirmus sügav koht olnud. Katsunud mitu korda ennast põhja lasta, et vaadata, kas liivapõhi on või mudane. Aga see katse ei läinud tal sugugi korda. Ta ei saanud sellest aru, kuigi vahest jalgadega põhja puutus.

Vanamehel saanud süda täis. Ta tahtnud järve maa pealt ära hävitada, kui ei saa teada selle sügavust. Toonud ühe kümnesüllalise puu ja katsunud sellega, aga kõik ikka asjata. Siis põgenenud ta Peipsist kaugemale. Ta ei võinud ju seal elada, kus tal kõik tuttav pole ja järveraip risuks ees on.

29. Linnamäest

Koeru kihelkonnas Merja küla lähedal on kaunis kõrge mäeküngas, mida rahvas Linnamäeks nimetab. Et siin ennevanasti linn oleks olnud, ei tea rahvas rääkida. Nad arvavad aga, et seal olevat enne kirik olnud, mis aga maa sisse vajunud. Surnu pealuid olevat sealt leitud.

Kord näinud keegi vanamees, kes ööajal sealt mööda läinud, kuldvarssa mäe otsas ümber tule jooksmas. Kui ta ligemale läinud, kadunud mõlemad ära.

Vastlaõhtuti lasevad poisikesed kelkudega liugu Linnamäest alla, mis selleks õige kohane on.

Ennevanasti olnud jälle kord hulk poisse Linnamäel liugu laskmas. Poisid lasknud endi kelkudega ühele poole mäge ja hõisanud: «Linadele kiudu!» (Mida roh-

kem ja pikemat liugu lastakse, seda pikemad kasvavat linad.)

Vanapagan lasknud aga vana lõhkise pesukünaga teisele poole mäge alla ja möiranud: «Kanepile kiu-du-uu!»

Poisid läinud mäetagust liulaskjat vaatama, ehmatanud ära ja putkanud minema. Pole julgenud enam mitmel aastal Linnamäele liugu laskma minna.

Mõned räägivad ka: mäe sees olevat kelder. Vanade kaartide peal olevat üleval, et seal kelder on.

30. Vanapagan laevameheks

Kord olnud Vanapagan laevajuhtija ja sõitnud oma laevaga kuival maal niisama hästi kui mere peal.

Ta sõitnud maailma meredel ja soojades maades. Siis tulnud lust ja tahtmine ka külmi kohti näha saada. Tulnud siis ka Inglismaale. Ja et ta siiasaadik ilma lastita purjetanud, võtnud ta sealt koorma kivisüsi peale ja hakanud siis edasi tolmutama. Kus kirik juhtunud ees olema, seal käskinud peale- ehk paremat kätt pidada. Kus palvemaja, seal alla- (pahemat) kätt. Kus maa ees, seal — otse edasi.

Kõige esiti lõhkunud ta oma laevaga Taanimaast läbi. Sealt edasi tulles jäänud merevesi madalaks. Ta lasknud muist lasti merre visata, nii et jälle edasi pääsenud. Aga visatud lastist jäid suured kuivad hunnikud merre, millest saared tulid. Mõnest tükist, mille vesi edasi viis, senikaua kui ta madala kohta kinni jäi, — neist tulid vähemad saared.

Aga et mehel laevaahi liiga tuhka täis oli, siis lasknud ta ahju ka tühjaks ajada ja tuha üle parda merre loopida, millest aga Rõa madal Pedassaare neeme otsa kohal olevat saanud.

Sealt edasi mehikesel jällegi kibe lugu käes, sest laev olnud põhjas kinni ega ole enam nii kergelt edasi läinud kui enne süte pealevõtmist, kus ta kuival maal nii edasi tormanud, et aga tolm taga.

Mehel polnud jällegi paremat nõu, kui lase lasti välja loopida, millest Vaindloo ja Suursaar ja veel

Ruuskäär said. Et mehed nii palju ei ole jõudnud, hakanud ise ka appi ja visanud kivisõekahmakad mitu versta eemale. Sellest tulnud nimelt Lavvassaar, siis Sõmera ja Narvita ja Seitskaar.

Redusaare kohal loopinud mees aga viimase kivisõekibeme laevast välja. Ise olnud rängast tööst nii roidunud, et higi mööda nahka maha tilkunud.

Praeguse Peterbori kohal tuli tüma soo mehele ette. Seal oli tal üsna hõlpus asi edasi saada, nii et laevapõhi suure sügava juda järele jättis. Et aga mehikene üsna väsinud oli rängast tööst, niisama ta abilised, siis jätnud ta laeva seisma, käskinud mehed puhkama heita, ise aga võtnud paadi ja läinud vaatama, kas merd veel eespool näha on või peab ümber pöörama.

Kui Vanapagan suurt veekogu enda ees silmanud, jooksnud ta suure rõõmuga tagasi, äratanud mehed üles, et edasi minema hakata. Kui nad aga Laadokasse saanud, seisnud tal korraga kirik ja palvemaja ees, mida mehike ennem pole silmanud. Hakanud aru pidama, kuhupoole pöörata. Korraga laevapõhi läinud alt maha ja vanamees katsunud aga meestega, et maale saanud.

Et laev hukka sai ja parandamine võimata oli, lasknud ta mehed kõik lahti, koju minna, üteldes: «Minge nüüd koju, ma tulen ka pea järele!»

Nüüd oli Vanapagan jälle maamees ja rändas ümberkaudseid kohti vaadates sinna ja tänna, kuni jällegi himu merememeheks saada teda täitis.

Nõnda hulkudes sai ta viimaks Soome randa ja pakkus ennast laevateenistusse. Mees oli tubli, tugev ja vahva. Kes teda võis ära põlata? Kui aga pärast ära nägid, et uus mees igapidi rammu poolest neist üle käis, lõid mehed kartma, et pärast nende laeva ära võtab ja neid endid merre viskab.

Nad puurisid ilma Vanapagana teadmata augu laevale sisse ja lasksid vett peaaegu pooleni täis joosta. Mehele käsk kätte pumpama hakata, sest muidu laev läheb põhja. Vanapagan pumbanud mõne korra — juba laev tühi.

Mehed suures hirmus, peavad nõu, kuidas tast jälle lahti saada. Seal tuli korraga kange torm, nii et nende

laev kui pilbas vee peal hilpus. Meestel enam muu nõu ei aita, kui lasevad ankru merre. Kui nad selle tööga valmis olid, kartsid nad, et ankur pidama ei jää, lasksid Vanapagana touvi otsa pihku võtta ja nii laeva kinni pidada.

Vanapagan ka kohe ametisse. Iga kord aga, kui laine tuli, vedas ta Vanapagana laevaninasse. Kui laine mööda läks, jooksis Vanapagan touviga laeva tagumisse otsa.

Mehed vahtisid, et see ei aita midagi. Selle viisiga meie temast ka küll lahti ei saa. Ja olid üsna nukrad. Siis läksid laevakambrisse nõu pidama, mis temaga tegema peab.

Parajasti kui laevakokk kambrist välja tuli, oli suur laine tulemas. Kokk suures hirmus hüüdis: «Oh jumal, mis meist nüüd saab!»

Vanapagan vaatas ümber — juba kiskus laine teda edasi. Viimases hädas kisendas veel: «Poisid, pidage, kui võite, mina lähen!» Ja kadus merre laevameeste silmist.

Laevamehed rõõmsad, et tast lahti said, asusid igaüks jälle laeva peale oma ametisse ja purjetasid edasi.

Sestsaadik olevat Vanapagan laevateenistusest ära kadunud ega ole pärast enam nähtud mere peal.

31. Jutt Mammaste külast

Ennemuiste olnud Mammaste küla Eestimaal Vanakuradiga kimpus, sest Vanakurat vedanud iga aasta hirmus palju küla loomi ära. Pole sinna aidanud hoolsate karjaste abi ega mingi abi.

Siis tulnud üks noormees külasse ja pakkunud ennast karjaseks. Ütelnud, et Vanakurat tema hoole alt ei saa ühtegi looma ära viia, ja kui seda peaks ette tulema, siis tema selle eest vastutab. Aga karjane tahtnud väga kallist palka saada, mis külamehi üsna värisema pannud. Siiski võtnud nad ta hädaga endile karjaseks, sest loomade äravedamine läinud juba liiale.

Karjane läinud metsa ja korjanud ühte tasku pähk-

leid, teise tasku väikesi kive. Söönud siis vahetevahel oma pähkleid ja löönud vahel väikest nurrtralli sekka.

Seal näinud ta Vanakuradit äkisti vantides enda poole tulevat. Karjane pole sest välja teinud ühtigi, vaid söönud ikka rahulisti oma pähkleid. Kurat astunud uhkesti karjase ette ja ütelnud: «Noh, kas annad mulle ühe hästi rasvase looma heaga või pean vägisi võtma?»

Karjane ütelnud: «Kui Teie, aus isand, ka nii hõlpsasti pähkli katki närite kui mina, siis annan keelamata. Aga kui ei — siis katsuge, et tervelt oma nahaga pääsete.»

Ja karjane võtnud selle peale kivi taskust välja ja andnud Vanakuradile. Vanakurat närinud, nii et hambad ragisenud ja suus tuld lõiganud, aga ei saa katki — ja pannud seda nähes putkele.

Nõndamoodi mitu korda Vanakuradiga. Karjane pannud iga kord pähklit närima, aga andnud selle asemel kivi. Nii kaua närinud Vanakurat, kui viimaks kõik ta hambad suust otsa saanud.

Karjane ütelnud: «Kuule, kui sa oma käimist veel edasi tahad pidada, pead mulle ühe kotitäie [- - -] raha tooma.»

Vanakurat ütelnud: «Toon, toon!»

Ja peagi tulnud Vanakurat ähkides, kott seljas. Karjane lasknud siis Kuradi rahakoti oma koju tassida.

Karjane ütelnud: «Hoia, kui sa ennast veel mulle peaksid näitama!»

Külarahvas harjunud juba ära, et Vanakurat enam loomi ei käi vedamas, ega ole lubanud karjase palka välja maksta. Karjane pahandanud selle üle ja andnud suvel jaanipäeva aegu üles, et tema sügisel ennast karjaseametist lahti võtab.

Teeninud siis aasta täis ja läinud külameeste käest palka kätte saama. Aga külamehed ei maksa. Karjane mõtelnud: mis hea nõu nüüd hakkab? Läinud ühel õhtul pimedas küla alla metsa puu otsa ja hakanud karjuma: «Häda, häda Mammaste küla peale! Häda, häda, häda Mammaste küla peale!»

Külast hüütud siis: «Mispärast häda küla peale?»

Karjane hüüdnud puu otsast: «Sellepärast, et kar-

jase palka ära ei maksa. Häda, häda Mammaste küla peale!»

Külamehed maksnud siis karjasele ta lubatud palga välja. Kui ta veel ära ei ole surnud, siis sööb ta praegu oma palka. Aga Vanakuradi kotitäis on alles tervise juures.

32. Jaagupi kiriku ehitamine

Jaagupi kirikus ripub altari kõrval seina peal suur küljeluu. See on nõnda suur, et ühelgi nüüdsel meie maa loomal nii suurt ei ole. Küljeluu olevat rahvajutu järgi ühe neitsi oma. Neitsi kandnud Türga neitsi nime ja elanud sel ajal, kui kirikut ehitatud, ja olevat ehituse juures töötanud. Kandnud oma süles sinna kokku kõige suuremad kivid, mis kirikumüüri sees on, ja pannud müüri sisse.

Kui kirik valmis saanud, surnud neitsi. Siis võetud üks tema küljeluu ja pandud kirikusse tuleva põlve rahvale mälestuseks.

Veel seisab seal paremat kätt altari kõrval üks kujutus: puust üheskoos väljanikerdatud raudriie, kaitsmiskilp, kindad, kübar, pasun, mõõk, oda, püstol ja palju muid vigureid. Aga nendest kujutustest ei tea rahvas midagi rääkida.

33. Pöide ja Valjala kiriku ehitamine

Pöidi ja Valdjala kiriku olevat mungad ehitanud, ja nimelt isa olevat Pöidil ehitanud, Valdjalas aga poeg. Ühel ajal hakanud nad ehitama ja pidanud ka ühel ajal valmis saama. Vasarat (linna keeles haamer) olevat nad mõlemad ühte ja sedasama tarvitanud, ja nii, et kui ühel tarvis olnud, siis küsinud ta teise käest. Ja see siis visanud talle vasara.

Nõnda vasarat taevaalust mööda teineteisele loopides teinudki nad kirikud valmis. Aga isa saanud omaga Pöidil enne valmis ja läinud siis poja kirikut ka vaatama. Pojal ei olevat aga veel mitte täiesti valmis olnud. Selle üle vihastanud isa nõnda, et tahtnud poja

kiriku ümber lükata. Poeg saanud aga ise teisest küljest vastu hoida, nii et isa pole saanud ümber lükata. Aga torn läinud ometi kiiva, nagu ta praegu ühe nurga peal on.

34. Tõrdu Ants

Ennemuiste vanasti elanud Mustajõe kaldal Võrumaal üks paksu kõhuga mees, Tõrdu Ants. Ta olnud nii suur sööja, et kõik angerjakalad Mustastjõest välja püüdnud ja ära söönud. Sestsaadik ei olegi Mustasjões enam angerjakalu, kuna enne neid sealt mustuhandete kaupa välja püütud.

Tõrdu Ants söönud tublisti, olnud väga rikas mees ja elanud ka tublisti. Ta päevasöögiks kulunud seitse pätsi leiba ja seitse pange suppi. Ka olnud ta väga raske unega. Kui söögi peale magama heitnud, siis alla viit tundi pole maganud. Ülesajamine — käsikivi mürin ja kolistamine — ei rikkunud sugugi ta unerahu. Tahtis keegi Tõrdu Antsu unest äratada, pidi talle rehepeksu-koodiga kolm korda mööda külge põrutama. Siis alles lõi ta silmad lahti ja küsis: «Mis see on? Keegi puutus mind sõrmeotsaga. Vist olen juba kaua maganud?»

Ta olnud tublisti üheksa jalga pikk ja neli jalga paks, seepärast olnud tal vana mesikäpp — karu — kerge surmata. Võtnud karu kui koerakutsika jalgupidi kinni ja löönud puud vastu surnuks. Neid on ta mitusada oma elu sees nõnda tapnud.

Kaheksasüllalised palgid ja veskivõlli-jämedused talad kandnud ta metsast seljaga välja ja ehitanud endale tublid hooned. Ta peasõna olnud see: «Hakkan ilmaaegu hobuselooma vaevama.»

Praegu olevat veel Tsooru mõisa aida seinas üks kuuesüllaline jäme palk, mille mõni aastat kaheksakümmend tagasi seljaga metsast välja kandnud üks Tõrdu Antsu sugulane, kes ka väga tubli mees olnud.

Vana Tõrdu Ants läinud ise kord Riiga ja söönud poole tee peal üks kord. Käskinud teist meest oma leivakotti ka sisse tuua. See läinud ja vaadanud: kuuevakaline leivakott, seitse leiba sees ja veel seitsme-

pangeline kapsanõu kotti topitud. Mees ei jõudnud liigutadagi. Läinud vana Tõrdu siis ise, käänanud õlale ja kandnud kõrtsituppa. Söönud kolm ja pool leiba ja pool nõutäit kapsaid ära, joonud siis pange viina ja pool vaati õlut peale — siis alles saanud mehel kõht täis.

Küll imestanud kõrtsimees ja küll imestanud teised, aga vana Ants pole sellest midagi välja teinud ega kellegi peale kurjaks saanud, sest ta olnud väga pehme südamega ja hea viisiga. Jätnud siis oma ülejäänud leivakoti sinnasamasse kõrtsi maha, üteldes: «Mis ma tast ilmaaegu Riiga vean hobusele vaevaks. Tulen tagasi, söön jälle ja olengi siis kodus.»

Ja nõnda teinudki. Tagasi tulles söönud jälle kolm ja pool leiba ja kolm ja pool pange kapsaid, joonud pange viina ja poole vaati õlut peale ja sõitnud koju.

Lapsi vana Tõrdu Antsul rohkem ei olnud kui kaks, poeg ja tütar. Poeg olnud sündides punase peaga ja tütrel hall pea kui kulu. Mõlemad olnud muidu prisked ja tublid lapsed, ka heade vaimuannetega ehitud. Ehk küll kasvu poolest mitte nii hiiglasuured kui isa, aga siiski oma seitse jalga pikad mõlemad.

Kui nüüd poeg kooliealiseks saanud ja meie Eestimaal veel ühtegi kooli sel ajal ei olnud, viinud isa ta [- - -] maale kooli. Lasknud seal mõnda aastat õppida, ja kui poiss olnud juba küllalt õppinud ja täis õpetatud mees valmis, valinud venelased tema endile kuningaks.

Tütrega olnud vanematel hoopis kirjum lugu. Nõnda kui juba enne nimetatud, olnud tütar, ehk küll väga priske, sündides hall kui kulu. Keegi noormees ei ole teda seepärast kosinud, ehk küll isa kuulsuse ja rikkuse pärast tuhanded seda oleksid teinud.

Nii hakanud tüdruk siis kõiki noori ja vanu mehi vihkama ning läinud vanemate keelu vastu Mustajõkke elama, kus ta praegu veel elab. Vanemad inimesed kutsuvad teda Mustajõe kuningannaks. Selle viha pärast meeste vastu pärib ta veel iga aasta mõne ohvri ja võtab praegugi veel mõne mehe elu, kes Mustajõe peal käivad või seal suplevad.

35. Viimsed härjapõlvemehed

Vanal ajal elasid härjapõlvemehed Eestimaal. Need olid kasvu poolest väiksed, lühikesed, paksud mehed, aga osavad kõigele tööle. Iseäranis tegid nad iga meistritööd. Klaasist, vasest, kullast, hõbedast, terasest ja rauast valmistasid nad imeasju. Ka tublid laulumehed olid nad, nõnda et kuidagimoodi laita ei võinud.

Suured sõjad, näljad ja katkud pigistasid neid raudse käega, kuni nende suguvõsa nii kokku sulas, et üksainus perekond viimaks järel oli. Need olid siis meistrid, kes väga vanal ajal meie maal kunstitööd toimetasid, mida peenikeste tööde tundjad meie päevini ei ole suutnud järele teha. Seepärast olid nad ka rikkad, et nende töö kallist hinda maksis.

Sagedasti tulid aga neile ette nii rängad tööd, mis üle väikeste meeste jõu käisid. Siis oli häda suur. Tugevaid mehi ei tahtnud nad pidada, sest need ei olnud ju nende rahva seast, ja võõrastele ei tahtnud nad õpetada. See oleks nende töö odavaks ajanud, kui tugevad oleksid ka targad olnud. Ei olnud neil jõudu, eks selle-eest oli jälle kavalus.

Nad võtsid küll meie rahva seast endile õpipoisse, aga kui õpipoisi aeg täis sai, hukkasid kadeduse ja ahnuse pärast kavalusega ära. Nõnda sulasid kõik õpilased nende kasuks, ilma et ühte hingegi oleks pääsenud ja ametit ilma kandnud.

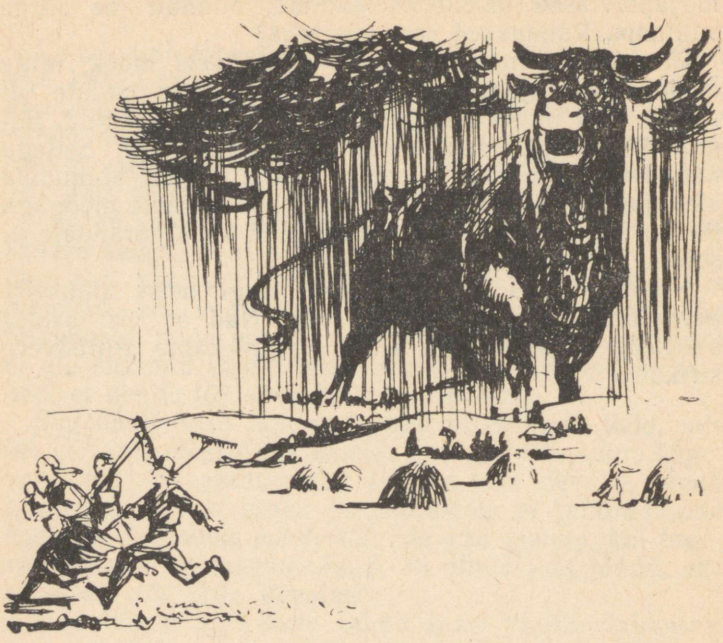
Nüüdki veel tuleb ette, et väiksed mehed terasemad ja nobedamad on kui suured, sest meie rahvas elas ju segamini härjapõlvlastega, ja nii kinnitati mõnegi härjapõlvlasega abielukontraht. Meie põlveni esineb veel väikesi inimesi, kuigi väga vähe. Neid näidatakse ka raha eest, sest et härjapõlvlased olid rahaahned.

Ka olid nad kanged salateede tegijad, et tugevad mehed neid viimseni ei saaks ilmast kaotada. Tori põrgugi on nad öönestanud, ja see öönestee käib Riia linna lähedale välja. Kui nad siit maalt ära läinud, müürinud nad selle Tori jõe poolt kinni, pannud kolm raudust ette ja kolmanda ukse kõrvale teinud kuradi, puust kõik sarved pähe. Kui viimaks aru saadud, et

härjapõlvlased pakku on pannud, mindud jõe äärde vaatama. Rauduksed ees, mis teha?

Üks meie vana soldat, sel olnud veel mõõk, mille härjapõlvlase juures õppinud poiss Aadu endale oli teinud. Kui nad vaidlemise peale võitlema läinud, lõiganud ta sepa raudriietest läbi nagu seepi. Sellega kangutanud soldat ukseluku katki, kuni kolmanda ukse juures mõõgagi pooleks murdnud. Poole mõõgaga löönud kuradile pähe. See kukkunud kops põrandale ja soldat putkanud ise välja.

Nõnda ei tea praegu enam keegi neist viimseist härjapõlvlastest, kus nad elavad. Nad on vist salaja eestlaste seas praegu. Kord nägin kahte Pillistvere kirikus.

36. Annemägi

Polli ja Läti Kööna valla piiri peal on Annemägi. Vanarahvas räägib kohast:

Mäe peal juhtunud kaks pulmarongi vastastikku. Kumbki pulm ei ole tahtnud teed anda. Sellest tulnud tüli, kusjuures üks pruut, Ann, ära tapetud. Sellest ajast jäänud paigale nimeks Annemägi.

Karksi kirikuraamatutes on mitmel korral ja aastal Annemäe kohta kirjutatud.

Annemäel seisnud Anne kabel, kus rahvas sagedasti, iseäranis annepäeval hulgani kokku tulnud ebajumalateenistust pidama ja ohverdama. Rahvahulgad tulnud kaugelt kokku, isegi kaupmehed. Aastal 1669 anne-

päeva ööl olnud suur ohverdamine ja joomine, kus kaksteistkümmend vaati õlut ära joodud.

Ehk küll Karksi lossipealik ohverdamispaiga lasknud ära lõhkuda, olevat rahvas siiski alalõpmata sinna kokku voolanud. Neid lastud lossi rüütlitel laiali ajada. Asjata. Rahvas ei ole kokkutulemisi maha jätnud.

Viimaks mõistetud lossipealikule kümme taalrit trahvi, kui ta neid kokkutulemisi ära ei kaota.

Mäe pealt liiva seest leitakse sagedasti väikesi hõberahakesi ja luukillukesi.

37. Pesamägi

Tapa ja Kuru valla ja ka mõne teise valla vahel on kuue versta pikkune mäeseljandik. Selle seljandiku kõige kõrgem koht kannab nime Pesamägi. Nimi tuleb sellest:

Vanal ajal olnud mäe ligidal õitsilised hobuste-karjas. Teinud teised seal kõiksugust nalja. Viimaks hakanud üks õitsilistest laulma:

«Tiiu, too tikuga tuld,
Kadri, too kannuga õlut!»

Sedamaid tulnud mäe seest ilus, valge näoga neiu, pärg peas, õllekann käes. Andnud kannuga õitsilistele juua. Hea maitsev õlu olnud kannus.

Mehed joonud kannu tühjaks, ja murueidetütar läinud jälle mäe sisse tagasi. Sellepeale hakanud mäe sees kõlksimine, nagu oleksid seal sepad tööl.

Sestsaadik hakatud mäge Pesamäeks hüüdma, et seal sees muruneiude eluase ehk pesa on.

38. Ebavere mägi

Virumaal, kolm versta Väike-Maarja kiriku juurest, Vao mõisa maa peal on Ebavere mägi. See mägi, mille harjal vanal ajal kuulus hiiemets kasvanud ja mille all vanad eestlased oma avitaja Taara ees käinud palvetamas. Sellest mäest räägib rahvasuu järgmist lugu:

Kord olnud õitsilised Ebavere mäe ligidal õitsil. Üks õitsiline läinud tule juurest eemale hobuseid vaatama, eksinud aga ära, ei ole osanud enam tagasi tulla.

Kauase otsimise peale ja puruväsinud jõudnud ta viimaks Ebavere mäe jalale, mis paik küll tuttav olnud. Oma suureks ehmatuseks näinud ta varsti, et uhke linna värava ees seisnud. Pidanud kartuse pärast sealt tagasi pöörama, aga linna väravavaht hüüdnud: «Tule sisse, sõbrake! Osta midagi meie linnast!»

Väravavahi lahke kutsumine andnud õitsilisele seda julgust, et ta linnaväravast sisse läinud. Linn olnud igapidi üliuhke ja tore, rahvas seal nii sõbralik ja lahke tema vastu.

Ta astunud ühte poodi sisse, tellinud sealt paari pastlaid, nahkkindad ja vöö, mille eest aga kopikatki raha ei olevat võetud.

Tänades läinud õitsiline poest välja. Seal jõudnud ta uhke kõrtsi ette. Sisse astudes tellinud ta endale janukustutuseks toobi õlut, mis jällegi lahkesti kätte toodud. Õlle ära joonud, heitnud õitsiline kõrtsi pingi peale väsimust välja puhkama.

Hommikul üles tõustes leidnud, et ta ühe suure kadakapõõsa all maganud. Ta oleks oma öösist juhtumist muidu unenäoks pidanud, aga pastlad, vöö ja nahkkindad, mis ta üles tõustes oma pea alt leidnud, andnud tunnistust, et juhtumine mitte unenägu ei olnud.

39. Vooremägi

Tartumaal Kambja kihelkonnas on Vooremägi. Selle nime saanud ta oma viimaselt valitsejalt. Mäe peal olnud enne tore linn ja tema valitseja kuningatütar, nimega Voore. See olnud väga ilus neiu, tal käinud palju-palju kosilasi, aga pole ta kellelegi läinud.

Viimaks tulnud Soome targa poeg temale kosja. Aga sellelegi pole ta läinud. Nüüd saanud Soome targal süda täis ja nõidunud tema kõige linnaga maa alla. Veel praegu olevat seal. Ainuke tee, kust sinna võivat pääseda, olevat üks allikas. Aga ka sellele olevat kuld-

härjaike ette pandud. Kes selle saavat välja võtta, pääsevat linna, ja tõusvat linngi üles tagasi. Väljavõtmine minevat korda aga ainult suurel reedel.

40. Vooremäe linn

Vanal ajal olnud Vooremäe peal suur ja tore linn, mida kuningas valitsenud. Ta läinud ühe vägeva nõiaga tülli ning see nõidunud linna kõige inimestega maa alla. Linn olevat veel praegu seal alles.

Kord olevat linna keegi vanadest inimestest näinud. See juhtunud sedaviisi:

Olnud suveaeg. Mees läinud Tartu poole, siga peal. Voore metsa sisse sõites jäänud ta tukkuma. Korraga äratanud teda kange raputamine üles. Mees arvanud, et ehk kivine tee raputab. Aga suur olnud mehe imestus, kui ta silmad lahti teinud ja enese leidnud juba linnas olevat. Mõtelnud ja mõtelnud: kuidas see ometigi võis olla, et ma nii kaua, kuni linnani, magasin? Aga veel enam veider olnud lugu sellepoolest, et linn koguni tundmata olnud. Uulits olnud suurtest kividest ja auklik. Poode pole ühtegi näinud.

Korraga asunud hulk inimesi tema manu. Kõik tahtnud siga osta. Esimene pakkunud palju, teine veel rohkem. Viimaks pole mees isegi teadnud, mis teha. Kõik pakkunud palju rohkem kui mees seda iialgi oleks mõistnud küsida.

Tulnud üks ja visanud koti kulda mehe vankri peale, võtnud sea selga ja läinud. Mees imestanud raha hulka, pööranud hobuse ümber ja hakanud kodu poole sõitma.

Sõitnud tüki maad ja leidnud enese korraga Vooremäe poolt metsast Kähriaukude juurest. Ta oleks juhtumist muidu unenäoks pidanud, kui mitte kullakott lugu poleks tõendanud. Tulnud koju ja olnud korraga rikas mees.

41. Endine Rakvere linn

Rakvere linn olnud ennemuiste väga suur linn. Kakskümmend viis versta olnud ta igapidi suur. Aga pärast vajunud suur jagu linna maa sisse, nii et aga väike osa veel järele jäänud, nagu ta praegu on.

Kord läinud üks Rakvere linnatüdruk linna taha jalutama ja leidnud sealt raamatu. Tüdruk teinud raamatu lahti. Selsamal silmapilgul olnud kohe üks võõras, tundmata mees tüdruku ees, just nagu maa seest tõusnud. Ta küsinud tüdrukult: «Mis meie kuningaproua soovib?»

Tüdruk ehmatanud niisuguse ilmumise pärast kangesti ära, visanud raamatu maha ja jooksnud linna tagasi. Seal rääkinud ta seda juhtumist teistele inimestele ka. Mõned teadnud rääkida, et linn olevat selle vandega alla vajunud, et ta muidu sealt üles ei tõuse, kui mõni ristiinimene seda ei soovi. Tüdruk saanud inimeste käest haugutada, miks ta sellele mehele ei ütelnud: «Ma soovin, et see maa sisse langenud linn jälle üles tõuseks.» Siis ta oleks ka tõesti tõusnud.

42. Pagasi linn

Pagasi linnaase ehk Pagasi paju, kuidas rahvas seda kohta praegusel ajal nimetab, on Harjumaal madal koht põldude vahel, kus igal kevadel ligi jaanipäevani vesi peal seisab. Ja et vesi kevadel kaua peal seisab, ei kasva seal igas kohas midagi. Sest kui vesi suveks alaneb, on sel ajal päikese kiired juba kaunisti kõrvetavad, nõnda et maa praguliseks lõhki kuivab. Aga mööda põllukaldaid on kõrgete küngaste otsas siiski mõni rohutukk näha. Õhtu ja põhja poolt piiravad seda kohta tihedad lepa- ja hanepajupõõsad, kuna lõuna ja hommiku pool neid vähem on.

Pagasi paju keskpaigas on maapinna ligidal kaunis rohkesti valget liiva leida. Mõnigi mees tõendab, et see olevat lubi, mis sellest ajast sinna jäänud, kui seal vanal ajal linn seisnud. Linn olevat raske vande pärast maa alla vajunud.

Sealt mõnisada sammu lõuna-hommiku poole olnud linna matusepaik, mida praegugi vanal ajal tehtud kiviaed piirab. Rahvas nimetab seda Kalmuaiaks. Praegu on see Kalmuaed põld.

Keegi hakanud kohta põlluks kündma. Kui ta juba ühe päeva oli töötanud ja õhtul tööst väsinult puhkama heitnud, näinud ta unes: üks mees astunud justkui ilmsi tema voodi ette ja küsinud: «Kas sa siis tõesti nii vaene oled, et sa muidu elatud ei saa, kui pead just meie rahu rikkuma ja meie kontide pealt enesele palukest korjama?»

Sellepeale kuulnud mees suurt kohinat, ärganud kohe üles ega ole tal kõik see öö enam und tulnud.

Järgmine hommik olnud udune. Mees läinud kalmuaiale. Aga äkitselt näeb linnaaseme poole vaadates linna otsekui maa seest üles kerkivat. Tornid sätendanud väga kenasti [- - -] ja olnud ka otsekui kirikukella helinat kuulda.

Mees vaadanud tükikese aega kena vaatepilti. Viimaks võtnud ta nõuks ka teisi tuttavaid linna vaatama kutsuda. Aga selle ajaga, kui ta tagasi jõudnud, olnud linn kadunud. Udu lahkunud ja linna aset täitnud hõbepeeglina kena vaikne veekogu.

Mees olnud kõige nähtuse ja öösise unenägemise pärast väga kohkunud, nõnda et ta kohe sellest tunnist järele jättis kalmuaeda põlluks künda.

Mõni aasta pärast seda hakanud teine mees seda maakohta põlluks tegema. Ka seda meest olevat unes keelatud, mispeale mees töö seisma jätnud.

Varsti pärast seda tulnud kolmas, kes raiunud kalmuaialt kadakad, köitnud kuppu ja ajanud rehetoa ahju, kus ta nad tulega ära põletanud. Aga maapinna pööranud ta põlluks, mis tänapäevani põld on.

Veel räägib rahvas Pagasi linnast:

Ühel ilusal hommikul päikese tõusu ajal, kui mõisa teomehed olid parajasti talli ees, kus kubjas neid tööle juhatas, näinud kõik, kuidas Pagasi linna tornid päikesekiirtes säranud. Kõik hüpanud ratsahobuste selga ja hakanud sinnapoole kihutama, et linna ligidalt näha saada. Kaks versta on seda vahet. Kui nad juba versta

maad olid ära sõitnud, olnud linn vaatajate silmist kadunud.

43. Rändajad pärnad

Need hiiekohad, kus vanasti ohverdamas käidud, ei olnud mitte inimeste otsitud kohad, vaid ennemuiste käinud pärnad ja valinud ise välja pühad paigad, mis selleks kõlblikud olnud.

Kord tulnud kolm pärna Mihkli kihelkonnast Jaagupi kihelkonda. Kui nad Kõima raba alt mööda tulnud, jõudnud nad Vee valda Naartse küla põllu peale. Pärnade nimed aga olnud: Riinu, Kai ja Mai.

Naartse küla põlluaia peale jäänud Riinu teistest maha ja hüüdnud: «Kaie, Maie! Riinu ribupaelad läksid katki.»

Kai ja Mai tulnud edasi, Riinu aga jäänud sinna. Rahvas hakanud tema all jumalatele ohverdama, ja see koht jäänud neile pühaks hiiepaigaks.

Kai ja Mai tulnud aga edasi ja jõudnud Vahenurme mõisa juurde kõrge mäe peale. Sinna jäänud Kai ja valinud endale püha paiga elamiseks.

Mai aga läinud nüüd üksinda kurtes hommiku poole ja laulnud kurblikult, et õdedest lahkuma peab.

Viimaks jõudnud ta Enge-Uduvere valda ja jäänud sinna elama.

Jutustaja mõistnud ka ennem seda «Hiiepärna Maie» laulu, aga nüüd on see unustuse rüppe kadunud.

44. Kuidas Ohekaku Hiiemägi saanud

Muiste olnud Ohekaku Hiiemäe asemel ilus järv, kust kõik külarahvas vee võtnud ja pesu pesnud. Aga lapserätikute pesemist pole järv sallinud, lubanud seepärast, kui naised nende pesemist maha ei jäta, sealt ära minna. Külarahvas pole järve manitsust tähele pannud, vaid pesnud ikka edasi. Seal tulnud hääl järvest: «Järv läheb, hiis tõuseb!»

Seepeale läinud järv ära ning asemele tõusnud mägi, mida Hiiemäeks kutsutakse. Järv läinud umbes

neli versta eemale ning kutsutakse praegu Impsjärveks. Mäe ümberkaudne raba tunnistab veel praegu järve endist kohta, kust see roppuse pärast, mida ta ei sallinud, putked mängis.

45. Annemägi

Suure-Jaani nüüdse kiriku ligidal kündnud ennevanasti noor naisterahvas, nimega Ann, õhtu hilja kahe härjaga maad. Teine naisterahvas pesnud püha hiie lähedal närusid.

Korraga olnud ilmatu kohin ja mürin: härjad tassinud üleval taeva all järve endise Jaani kiriku poole. Kiriku juurest tulnud hiis ühes maaga üles ja edasi, ikka nüüdse kiriku poole.

Üks hääl ütelnud Annele: «Hoia alt, hiis tuleb!»

Ann aga kündnud edasi.

Järv tulnud püha hiie asemele vana kiriku peale maha. Püha hiis aga jäänud kiriku lähedale ja matnud Anne ühes härgadega enda alla. Sestsaadik kannab see mägi nime — Annemägi. Järve alla aga jäänud kirik.

Annemäel kasvanud pärast suured männid. Ükski ei julgenud mände raiuda, kartes, et sellest midagi õnnetust saab.

Kord raiunud aga üks mees sealt ometi mõne männi maha, et küttepuid saada. Kui ta raiunud, jäänud ta pimedaks ja olnud eluaeg pime.

46. Kuidas Karijärv saanud

Nõo kihelkonnas Aru vallas kannab üks järv Karijärve nime. Selle saamine olnud niiviisi:

Kord olnud karjased karjaga järve asemel. Siin olnud väike tiik. Igaüks tahtnud oma karja enne tiigile jooma ajada. Tülitsenud ja tapelnud selle üle. Korraga tulnud hääl taevast: «Põgene! Järv tuleb.»

Karjased pole aga tülitsemisega hääle manitsust kuulnud ega eest põgenenud. Tulnud hirmus mühin

ja kohin. Terve järve vesi langenud maha, matnud küla karja kõige karjastega ja uputanud ära.

Praegu kannab järv Karijärve nime. Kaldalt selge päevaga vaadates võivat veel järve põhjas olevaid elajaid näha.

Külarahvas jäänud karja kaotamise läbi nii vaeseks, et küla ära kadunud. Koht kandnud hulk aega Külaaseme nime. Nüüd on aga sinna jällegi küla tehtud, mida kutsutakse Külaaseme külaks.

47. Veisjärv

Karksi—Kärstna rajal seisab ilus suur järv, mis mitte alati sealkohal ja -paigal ei ole olnud, vaid hiljemini sinna tulnud. Praeguse järve asemel olnud muiste Karksi ja Kärstna talupoegade karja- ja heinamaad.

Rahvasuu pajatab selle kohta:

Olnud ilus heinailm, heinalised olnud loogu võtmas, külakarjad söönud teisel pool karjamaa peal. Äkitselt näinud heinalised põhja poolt suurt hirmsat pilvesammast suure tuule, tormi ja kohisemisega ligemale tulevat. Inimesed püüdnud hirmsa nähtuse eest põgeneda.

Üks noor neiu jooksnud veel tagasi, et oma heinasao otsa unustatud helmekordi ära tuua. Kuid hilja! Pilv jõudnud kohale ja hirmus vetevaling voolanud pilvest alla. Mõne silmapilgu järel lainetanud sealkohal järv. Külade kariloomad ja palju inimesi saanud järvelainetes haledat otsa.

Iga aasta pärib ilus Veisjärve näkineiu kaks kuni kolm inimest endale seltsilisteks.

Et palju veiseid sinna ära uppunud, nimetatakse järve Veisjärveks.

48. Visaku järv

Viljandist kaheksa versta õhtu poole seisab madala soo vahel pehme raba sees pilliroogude keskel Visaku järv. Siin olnud endisel ajal ilus lage heinamaa rohke kohava tammemetsa vahel, ajavoolul aga kõik oma iluduse hauda matnud. Selle järve sündimine oli nii:

Õhtu tulnud suur must härg kuldsete sarvedega, jooksnud ikka kisendades hommiku poole. Tema kannul õhus üleval aga käinud määratu kohav, must pilvede kogu. Kuskohas ta päikest varjas, seal oli niisama pime nagu öösi. Pilvest ei tulnud tilkagi vihma.

Ligi Heimtali mõisa peatanud härg tammikus, puistanud sarvedega mulda üles ja kaapinud seda jalgadega laiali. Pistnud peale seda ise jooksma. Niipea kui ta kaugemale jõudnud, vajunud pilvedest veekogu alla tammelaante vahele heinamaale, mida nüüd Visaku järveks kutsutakse.

Visaku järvest kaheksa versta keskhommiku poole peatanud ta Loodi männikus ja puistanud sealgi sarvedega mulda üles. Sinna saanud sügav auk, mille põhja ta kõverate käikude pärast teada ei ole. Vesi seisab augus paigal ega jookse kuhugi välja.

49. Vanamõisa järv

Helme kihelkonnas seisab väike Tõrva alev, kust suur maantee Tartu läheb. Kui seda teed mööda alevikust tulema hakkad, siis jõuad umbes pool versta eemal väikesse orgu. See hakkab peale nagu suur vagu teest pahemat kätt kaunis kaugel oleva umbjärvekese kaldalt, läheb teest risti üle ja laotub paremat kätt teed kaunis laiaks lagendikuks, mille pind on rabane soo. Enne oli see pisikeste kidurate mändidega kaetud, nüüd aga tasaseks, kraavidega kuivatatud heinamaaks tehtud.

Rahvas räägib, et järv enne paremal pool teed on seisnud. Järv olnud ilus, kõrgete kallastega, selge, läbipaistva, karastava veega, mis õhtutel loojamineva päikese kiirtest kullatult kui hõbedane peegel läikinud. [- - -] Täis ilu ja luulelist mõju, seisnud väike järveke kesk viljarikkaid põlde ja õitsvaid aasu. Rahvas pidanud järve pühaks ja hoidnud teda kõiksugustest roojustest ja mustustest puhta.

Tunnid läinud, päevad sõudnud ja aastad jõudnud ajamerre. Järvekese kaldale asunud uued elanikud, kes

järve ilust ega puhtusest suurt pole hoolinud, vaid lainetesse, tema veterüppe mitmesugust pahna ja mustust visanud. Selle üle pahandanud aga järves elutsev veevaim, nii et ta nõuks võtnud oma valitsusevalda viljarikaste põldude vahelt rabasohu viia ja järve vett mustaks, sopaseks ja inimestele kõlbmatuks muuta.

Ühel ilusal suvisel päeval tõusnud järvest suur must härg ja sammunud õhtu poole, tema taga voolanud kohinal järve vesi. Härja tee käinud aga otse seda kohta mööda, kus nüüd on org, mis Tõrva alevist Tartu poole minevast maanteest üle käib ja mida järve vesi olevat uhtunud.

Kui härg jõudnud kohta, kus järv praegu seisab, siis aga soo olnud, jäänud ta seisma, kaapinud maa sisse suure augu ja kadunud sinna sisse. Järve vesi katnud aga soo ja koha, kuhu härg kadunud, ning sünnitanud nõnda ümmarguse umbjärve, mis praegugi alles on.

Järv on hästi sügav ja pehmete madalate kallastega, mis aga põhja poolt küljest, umbes sada sammu järve äärest eemal järsku kõrgeks tõusevad. Lõuna ja lõunaõhtu poolt küljest piirab järve kaldaid paks kuuse- ja männimets. Tühjaks jäänud järve täitnud kevadel kõrgeilt kallastelt alla voolav vesi ühes kaasatoodud prahi ja liivaga, nõnda et koht aja jooksul sooks muutus.

50. Kursi järv

Einmanni vallas Savaldama küla juures on järv, nimetatud Kursi järveks. See järv olevat Tapa vallast Näo küla ligidalt sinna läinud. Järve vesi olevat maad mööda voolanud, pole aga ei puid ega maju ära lõhkunud. Kui järv läinud, hüüdnud hääl vahetpidamata: «Eest ära, Einjärv tuleb!» Siiski olevat sinna kohta, kus järv praegu on, kaks inimest alla jäänud.

See koht, kust järv ära läinud, on praegu lage heinamaa. Järve põhjas kesk järve paistab praegugi, nagu rahvas räägib, imelik must post. Sinna posti ligi ei pääse keegi, vaid tõugatakse nagu salaväega tagasi.

51. Veinjärvest

Veinjärv, mis Koeru kihelkonnas sellesama nimelise mõisa lähedal on, pole mitte enne selle paiga peal olnud. Rahvasuu räägib sellest kahteviisi:

See järv olevat enne Tudre külas olnud. Ta vesi olnud imepuhas ja maitsev, millest ta nimigi tulnud. Kui keegi sinna järve midagi mustust ajanud, hakanud järv väga lainetama. Rahvas pidanud järve ikka puhta.

Kord aga pesnud keegi lapse musta särki Veinjärves ja sellest vihastanud järv nii, et sealt ära läinud.

Suur must härg käinud mõirates ees. Saanud ta praeguse Veinjärve kohta, siis kraapinud seal oma jalgadega järvele aseme. Kui ase juba õige sügav olnud, langenud vesi sinna ja matnud ka härja.

Et härg määratu suur olnud ja oma esimeste jalgadega järvele aset kraapinud, siis jäänud härja jalgade vahekoht sügavaks kraapimata ja on praegugi kõrge. Selle koha peal, mis keskjärvest läbi käib, kasvavad pillirood ja kõrkjad, kuna järv õige sügav on. Nagu mõõtmine näidanud — üheksateistkümmend sülda.

Nii rääkis 74-aastane Jüri Kelner sellest järvest.

Mõned teised jutustavad jälle seda, et järv enne Visusti külas olnud. Kord piinatud ühte tüdrukut ilmsüüta, see vandunud Koeru kiriku kella kuma, Visusti küla vee ja Ramma küla rohurammu ära. Selle vande pärast läinud järv Visusti külast praegusele paigale. Härg käinud ees ka.

52. Väinjärvest

Järvamaal Koeru kihelkonnas Aavere vallas Äiavere küla vahel on tiik. Seal tiigis tõuseb mõni kevade vesi nii suureks, et ta verst lai ja peale kahe versta pikk on, Mängupealt kuni Uuetoani. Uuetoa ehk Raja pere on vastu Kuie raja, Mängupealne koht on lage nõgu Võhmuta valla raja ligidal. Seal tõuseb kevadeajal vesi ruttu ja alaneb ka ruttu. Mängu pere on ka seal juures. Vist on see koht nime sellest saanud, et seal

ennemuiste eestlastel väga ilus mängimisepaik oli. Pealegi on mets ümberringi.

Äiavere tiigist kuulsin lapsepõlves järgmist juttu:

Enne olnud Järva-Jaani kihelkonnas Einmanni mõisa metsas järv, nimega Einjärv. Aga et naine Einjärves lapse nartse pesnud, siis vihastanud järv ja läinud kisaga «Alt ära! Einjärv tuleb. Alt ära! Einjärv tuleb» Kuie mõisa ja Kuie küla vahelt läbi Äiapere pere juurde, nüüdse Äiavere küla keskele.

Aga seal pole ka järvel kauaks õnne olnud seista. Jällegi läinud Äiapere perenaine oma lapse nartse pesema. Sellest vihastanud järv uuesti ja läinud sealt küla alt ära.

Esiti tulnud suur must härg järvest välja ja hakanud suure häälega karjuma: «Alt ära! Läindjärv tuleb. Alt ära! Läindjärv tuleb.»

Härg läinud järve ees Mängupealt läbi kuni Järsi küla alla. Järva-Jaani kihelkonnas Järsi küla all on ta kaunis kaua puhanud, kuni sealtki kisaga ära läinud Karinu mõisa kaudu kuni Tudre küla alla.

Tudre külast peletanud naised ta oma laste nartsupesemisega jällegi minema. Must härg läinud sealt küla alt Aruküla mõisa juurest läbi. «Alt ära! Väinjärv tuleb, Väinjärv tuleb.» Seni kui nüüdse Väinjärve mõisani.

Seal tulnud Seljamägi vastu. Sinna jäänud Väinjärv kuni tänapäevani seisma. Seljamägi peab olema praegu keskjärve rajaks Ärvita ja Väinjärve mõisa maa vahel. Selle mäe kohal olevat vesi madal, nii et üle inimese pea ei tule. Kahel pool mäge on vesi nii sügav, et põhja ei näe.

Märkus: Selle järve kirjeldus läheb kadunud Dr. Veske arvamisega kokku, et enne olevat vist maavärisemise läbi see järv ühest kohast teise läinud. Ülalnimetatud järve teekoht on nõgus. Nii et Einmanni Einjärvest tuleb nõgu Kuiele, Kuielt Äiaveresse, Äiaverest Mängu pere kaudu Võhmuta Järsi külla, kuni ringi Väinjärve järveni, nagu jutt näitab. Järve teepikkus on umbes 35 versta. Võib-olla, et enne oli see kõik üks järv. Igas külas, kust järv läbi läinud, on järve moodi tiigid järel.

53. Kadunud järv

Endisel ajal olnud Piibe mõisa juures ilus järv. Mõisanaised käinud järves lapse nartse pesemas. Nad ajanud ka muud rooja järve. Järves olnud mitu korda niisugust imelikku häält kuulda, millest inimesed pole aru saanud.

Ühel hommikul läinud üks naine lapse nartsudega järvele. Korraga hüüdnud hääl järvest: «Lähme!»

Teine hääl hüüdnud vastu: «Las panen kingapaela kinni.»

Järv tõusnud üles ja läinud kui suur pilv minema.

Piibe mõisa taga peab olema tänapäevani sügav lohk ja suur kivi, mis järvest sinna on jäänud.

Rahvas arvab: järv pole sallinud, et naised ta vett käinud solkimas. Sellepärast on ta ära läinud.

54. Kuremaa järvest

Palamuse kihelkonnas Kaarepere vallas Patjala küla all on tüma soo, nii et ei kanna inimestki peal. Seal on vanasti järv olnud, just soo kohal. Aga et üks naine on lapse nartse pesnud, sellest vihastanud järv ja läinud sealt küla alt ära Kuremaa mõisa alla, kus ta tänapäevani on.

Esiti tulnud must härg järvest välja, läinud järve ees ja ise hüüdnud: «Alt ära! Kuremaa tuleb. Alt ära! Kuremaa tuleb.»

Üks saba on jäänud Patjala alla mälestuseks. Seegi peab nüüd kinni kasvama.

55. Kaunjärv

Sa metsaäärne kodujärv,
sa selge, sinine!
Mil kannab jälle kõikuv parv
mind sinu laintele?

Nõnda kirjutas dr. Veske ja laulab rahvas. On väga armas, kui seesugune kena järveke kodu õue all on,

nagu näiteks Kõnnu Peetsu taludel õnn on kauni Kaunjärve kaldal elada.

Nagu süütu laps kenas kätkis, nii vaatab Kaunjärve sügav sinine pind oma rohelises rüpes uhkesti laksuvate lainetega tulijale vastu, kaldal kasvavaid puid ja põõsaid vastu peegeldades. Iseäralist nõiduslikku ilu valmistab aga vaatajale see, kui päike oma säravat valgust või kuu ja tähed oma hõbedast hiilgust lasevad paista ta pinnale, mis siis mitmesugustes värvides vastu virvendab. Aga see ei ole kõik midagi selle tähtsuse vastu, mida vanarahvasuu Kaunjärve kohta teab pajatada.

Lugu on järgmine:

Kaunjärv ei olevat esmalt mitte praeguses kohas asunud, vaid ta on siia rännanud. Arvata umbes kümme kuni kaksteistkümmend versta praegusest asukohast eemal, Näduvere ja Vaiatu küla vahel on ta enne olnud. Oli puhas järveke, kes roppust ega soppa ei sallinud, vaid nagu karske neiu tahtis puhas olla.

Nõnda tüütas ja pahandas see teda koguni, kui kord üks naine musti lapsenartse temas pesi. Tal lõppes kannatus, kogus oma vee kõik kokku ja rändas pilvena üles, paljalt mudast ja auklikku kohta külarahva imestuseks maha jättes. Hiljemini sai sinna soo. Auklikke kohti, kus vesi oli, tarvitati linaleotamiseks, ja rahvas nimetas sood Leussooks.

Ülesläinud järv hakanud Kõnnu küla poole rändama. Üle Kõnnu väljade minnes kukkunud veel suur havipurakas maha, mille külarahvas leidnud ja sellest küllalt süüa saanud. Sellest hoolimata rännanud järv ikka edasi. Alekõre talu välja peale kukkunud kaks tiba maha. Neist saanud kaks oitu, mis praegugi veel nagu mälestuseks on. Ehk küll ajahammas neid vähemaks on söönud, siiski on veel suuremas oidus teises otsas kaevamise läbi vesi.

«Oh et vesi mind kataks! Oh et järv mind enda alla mataks»! kuulnud rändav järv ühte neiut õhkavat. Järv arvanudki seal orus kõige parema koha endale voodiks ja lasknud nagu neiu hüüdmise tõttu Peetsu talude peale maha, talusid ja õhkavat neiut enda alla

mattes. Seal, kus oli enne paar talu, seisis nüüd sinav järv.

Õhkaval neiul olnud kallis, armastatud peig vette uppunud, sellest tulnud neiulgi ihkamine vetevallas viibida. Nõnda jäi siis kena «sinav silma» vete voogudesse. Nagu vanarahvas teab rääkida, nähtud jaaniöösiti kena kuldjuustega neiut lainetel mängivat ja sügav-sinavast veepinnast heljunud vaataja silma ette endised Peetsu talud. Kukelauluga aga kadunud kõik ja endine vaikus valitsenud jälle vete pinnal.

Neiut nimetatud iluduse pärast kaunikeseks, ja pole tal ka kosilastest iial puudus olnud. Aga ainult ühele olnud tema armastus pühendatud ja, oh õnnetust, seegi uppunud. Ka järv sai nime kaunist neiust. Rahvas lühendas seda, ja hüütakse nüüd Kaunjärveks.

Aja jooksul hakkab aga järv kord-korralt ikka rohkem kinni kasvama. Kinnikasvanud koht on järve ligidal, peal õhuke kamar, mis jalge all kiigub, nii et teadmata inimene peab seal üsna kartlikult astuma. Järve ümbruses on nüüdki kohati soo, kuna seal enne järv oli.

56. Sangaste linn

Tartu maakonnas Sangaste kiriku lähedal seisab põllu keskel mägede vahel väike järveke, mida Kirgjärveks kutsutakse. Sellest järvest räägitakse nõnda:

Ennevanasti olnud seal väike linnake. Ükskord tulnud suur vihmahoog, nõnda et kõik taevas mustaks läinud. Karjas hakanud kõik veised ammuma, ei hoolinud enam karjase keelust, vaid jooksnud tuhatnelja linna poole. Keset linna jõudes vaadanud karjapoiss üles ja kisendanud valju häälega: «Vennad, suur vihm on meie peale tulemas!»

Nii sadanud terve pilv kõige täiega linna peale ja uputanud linna.

Hiljem lainetanud väike järveke linna asemel. Mõnikord olnud selgel päikesepaistel linn selgesti näha, saksad käinud linna mööda edasi ja tagasi.

Üks mees tahtnud järve kuivaks teha, võtnud labida kätte ja hakanud kraavi kaevama. Kaevanud sülda

kolm, nii kadunud mehel silmanägemine ja mees jäänudki sellest saadik pimedaks. Keegi ei ole julgenud enam seda katset ette võtta.

Ükskord pühapäeval pärast lõunat läinud naine järve kaldalt heinu tooma ja näinud kaldal mäe külje peal sinist tuld põlevat. Naine läinud lähemale. Tuli kadunud ega olnud tule märkigi kuskil näha, vaid suur rahahunnik olnud seal maas.

Naine ei ole julgenud raha puutuda, vaid visanud oma heinasirbi sinna peale ja läinud koju teisi ka vaatama kutsuma. Tulnud kolmekesi tagasi. Seni olnud rahakuhi kadunud, ainult sirbi alla oli jäetud.

Naine võtnud sirbi ja raha ja läinud koju. Õueväravast sisse minnes hakanud naisel ninast verd tilkuma. Küll katsutud külma veega verejooksmist keelata ja külaarstid katsunud oma kunsti, aga kõik asjata.

Viimaks tulnud üks vana eit. See õpetanud: «Võta see raha, vii sinnasamasse tagasi ja pane üks oma raha sinna juurde valgeks!»

Naine viinud raha tagasi. Niipea kui selle raha targa abil sinna viinud, jäänud verejooksmine maha ja järves hakatud kirikukella lööma.

Pärast ei ole seal enam midagi nähtud, ennegi iga jaanipäeva öösel kuuldud kikka kirgmist, kust ka järv oma nime on saanud.

57. Järve kirik

Võnnu kihelkonnas olevat ühes külas järv ja seal juba maailma algusest saadik kirik sees, kuldrist torni otsas. Vee all olevat ka ise kogudus, kes seal kirikut pidavat.

Iga vana-aasta õhtu tulevat see kirik järve peale välja. Tuled kõik põlevat ja mängitavat kirikus, kellele seda ennegi näha annab.

Kord tulnud seal ligidal talus üks vanatüdruk vana-aasta õhtu kella kümne aegu välja. Siis olnud kirik järve peal üleval, tuled kõik põlenud ja kirikus lauldud kõvasti.

Tüdruk jooksnud tuppa, kutsunud teisi välja, ütel-

nud: «Heldekene, tulge kaema, kirik on järvest väljas!»

Kui teised olid välja läinud, läks kirik kui kohises jälle järve põhja, kadusid tuled ja kõik.

Nüüd ajanud see peremees külarahva kokku ja ütelnud: «Laseme järve maha, siis saame kiriku kätte.»

Nad hakanud kraavi kaevama, aga ei saanud. Kui päeva olid kaevanud, öösi vajus jälle maa kokku, ja kirik on praegu järve põhjas.

58. Kaali mõisa järv

Järv, mis Kaali mõisa piirides Kaalijärve nime kannab, on suure mäe otsas, millel järsud kaldad. Selle koha peal seisis ennemuiste mõis.

Mõisahärral oli tosin lapsi, kellest esimene poeg ja kõige viimane tütar oli. Vahelmistest lastest, kas nad olid kõik pojad või tütred, ei tea meie rääkida, sest et nad jutu sees ette ei tule.

Kui juba lapsed kõik leeritatud olid, tahtis esimene poeg oma kõige noorema õega ennast laulatada lasta ja käis kirikuõpetaja käest kuulamas, kas kirikuseadus seda lubab. Õpetaja ütles, et: «Küll võib. Aga kirikus ei tohi laulatust pidada, sest seeläbi võib suur õnnetus tulla. Aga ma tahan teie mõisa tulla ja seal teid laulatada.»

Kui pulmapäev kätte jõudis ja pulmalised kõik olid kokku kutsutud, sõitis ka õpetaja kutsariga sinna. Kutsar jäi hobustega õue ja õpetaja läks tuppa laulatust talitama. Oli laulatus lõpetatud, paluti ka õpetajat pulmadest osa võtma. Õpetaja kostis, et ta ei või jääda, peab ruttu koju sõitma. Mõisaõuest välja sõitnud, ütles õpetaja kutsarile: «Lase nüüd tublisti sõitu, aga hoia selle eest, et sa mitte tagasi ei vaata!»

Nõnda kui igaühel aadamalapsel käsust üleastumine armas on, nõnda oli ka kutsaril. «Ei tea, mis ilu siin taga peaks olema?» mõtles ta ja vaatas kohe tagasi. Aga mis ta nüüd nägi? Selsamal silmapilgul, kui ta tagasi vaatas, nägi, et mõis hakkas vajuma ja vajus mõne silmapilguga maa sisse.

Õpetaja taples küll pärast kutsariga, miks ta üle keelu oli teinud. Sest kui ta poleks tagasi vaadanud, oleks mõis oma paiga peale jäänud. Aga nüüd on ta kõige pulmarahvaga maapõhja vajunud.

Kui mindi ligemale vaatama, ei nähtud seal muud midagi järele jäänud kui suur järsk auk, millel vesi alati sees on. Pärast seda peab seal järves iga aasta sel päeval, mil mõis ära vajus, ta vee peale nähtavale tulema ja mõne minuti pärast jälle kaduma.

59. Kärsamäe augud

Kärsa vallas Allikakivi vabriku juures on Kärsamäe sees kolm suurt auku, ja nende aukude kohta käib järgmine jutt:

Seal olnud vanasti kolm maja, need olnud ait, laut ja elumaja. Maja noorperemees pidanud pulmi. Viinad ja õlled olnud valmis. Siis mindud pruudi järele. Pruut toodud koju ja hakatud pulmi pidama.

Pulmapäeva õhtul tulnud üks vana halli habemega mees sinna ja palunud öömaja. Aga ei antud. Siis läinud vanamees alla saunanaise juurde öömajale. Saatnud saunanaise vaatama, mis pulmalised teevad. Naine läinud, tulnud aga varsti tagasi ja ütelnud, et pulmarahvas kõik maas segamini.

Natukese aja pärast saatnud vanamees jälle vaatama. Naine läinudki. Inimesed olnud elajanäoliseks saanud.

Siis käskinud vanamees kolmat korda vaatama minna. Naine läinud välja, tulnud tagasi, kutsunud vanamehe ka vaatama, kui maja suure praginaga maa sisse vajunud. Ainult ühest aknast lennanud vares ja harakas välja. Pruudist saanud harakas, peiust vares. Nemad esmalt lubanud meest öömajale, aga teised ei lasknud, ja sellepärast vajunud rahvas maa sisse, aga pruut ja peiu saanud välja lennata.

Pulmaviinast ja -õllest saanud Kärsa allikas. Enne jooksnud see allikas viina, siis pandud vahid juurde, et vaesed ei saaks seda viina juua. Sestsaadik ei jooksnud allik enam viina, vaid vett.

Veel praegu on need augud mäe sees alles ja allik jookseb ilmlõpmata nüüdki. Jõuluöösiti on katsutud — ehk vahest jookseb viina, aga ei jookse, vaid vett.

60. Nõiaallika sündimine ja Leskenaiste kivi

Kaavere mõisa välja peal kasvab vanaaegne saarepuu metsasalk, mida rahvas Salualuseks nimetab. Selles metsasalgus ehk Salualuses on allikas, mida Nõiaallikaks kutsutakse. Nõiaallikast natukene õhtu poole kasvanud suur, õõnes jalakas. Seda on veel mõned vanemad inimesed näinud.

Jalaka all seisnud kuue jala pikkune, nelja jala laiune ja kolme jala paksune kivi, kutsutud Leskenaiste kiviks. Kivi ei ole enam seal, see on Lustivere mõisa viidud. Paljas ase on veel tunda. Kuskohal see kivi praegu Lustiveres on, ei ole teada, aga ennemalt on ta Lustivere mõisa rohuaias seisnud.

Selle allika ja kivi kohta teab rahvas veel järgmist rääkida:

Kord piinanud põud rahvast. Joogijanusse ja nälja kätte surnud inimesi nii kui loogu, aga veel pole põud oma piinamist maha jätnud. [- - -].

Ühel päeval nutnud kolm ühenimelist lesknaist ohvrikivi ligidal. Pisarad, mis nende silmist maha langenud, kogunenud kokku ja neist sündinud allikas, mis karastavat vett hakanud välja ajama. Sellest saanud kõik janused juua.

Kui inimestel jälle vett olnud, läinud nad tagasi kurjale teele. Rahva parandamata meele pärast jäänud allikas kuivaks ja joogijanu tulnud uuesti maale. Kui rahvast hakkas janusse surema, läksid nad kolme naise palvele, kelle silmapisaratest allikas oli sündinud, et nad jälle vett muretseksid ega laseks rahvast janusse surra.

Kui rahvas naistele kangesti peale käis, ei teadnud nad muud teha, kui läksid ühel pühapäeval jutluse ajal allikat rookima ja kivile ohverdama. Tööriistadeks oli igal naisel lauluraamat, leivaviilakas, kabli, sõnnikuhark, ahjuluud, roop ja labidas. Enne allika rooki-

mist ohverdanud nad ohvrikivil. Olnud allikas roogitud, läinud naised jälle ohvrikivi juurde, tõstnud kivi ahjuluua, leivalabida ja sõnnikuhargiga üles. Siis hakanud allikas kohe vett välja ajama. Kui nad ohvrikivi alt ahjuluua, leivalabida ja sõnnikuhargi ära võtnud, jäänud allika väljaajamine seisma. Tõstnud nad kivi üles, hakanud allikas jälle välja ajama.

Muude inimeste rookimine pole aidanud, vaid teinud allika veel mudasemaks. Rahvas hakkas allikat Nõia-allikaks ja ohvrikivi Leskenaiste kiviks kutsuma, missuguste nimedega nad praeguseni rahvale tuttavad on.

61. Mõniste mõisa ehitamine

Kui sakslased meie maale tulnud, ehitanud nad endile lossid. Kellel olnud kõige ilusam, see olnud teistest tähtsam.

Sel ajal lasknud ka vana Mõniste härra endale lossi ehitada. Et tema loss teistest lossidest ilusam saaks, selletarvis lasknud ta igal oma valla peremehel iga päev kolm toopi rõõska piima tuua. Piimaga tehtud siis lubi, millega seinad valgeks lubjatud. Kohale, kuhu loss ehitati, kaevatud sügav haud, mille põhja pandud katlatäis raha. Töömehed pidanud aga ilma palgata tööd tegema, mõni saanud õhtul veel soolast. Siis täidetud haud tammepalkidega ja ehitatud loss peale.

Lossi seinad saanud küll valged, aga akna piidad, mis pärastpoole tehtud, ei saanud nii valged kui seinad. Talv tulnud peale ja lehmad ei andnud enam piima, millega oleks saanud lupja valgeks teha. Mõnikord põleb raha lossi all ja ajab sinist suitsu välja.

Mõniste mõisa ligidal olnud rahakelder. Keldri võti

olnud härra kirjutustoa seina peal. Keegi aga ei näinud, et võti seal on.

Ühele vaesele saunamehele, kellel midagi muud varandust ei olnud kui valge kits, kes tema igapäevane seltsiline olnud, näidatud kord unes: «Mine mõisahärra juurde tööd paluma! Vaata läbi vasaku kuuesiilu, siis näed ühte võtit. Võta see härra nägemata ära ja mine tuleva laupäeva öösel mõisast põhja poole metsa. Seal näed rahakeldrit. Keera uks lahti, siis võid raha võtta nõnda palju kui soovid. Kitse pead aga välja jätma, ja kui sisse lähed, ei tohi tagasi vaadata.»

Mees teinud nõnda, kuidas kästud. Saanudki siis ühe võtme. Laupäeva õhtul läinud ta oma valge kitsega juhatatud paika. Niipea kui mees metsa saanud, pragisenud maa ja suur kelder tulnud nähtavale. Mees keeranud keldriukse lahti ja, vaata imet, keldris olnud pütid raha täis, kõik ilma kaanteta. Vaadanud enne aga tagasi, kas kits on veel seal. Näinud, et suur hall hunt tulnud ja tahtnud tema kitse ära murda. Mehel olnud kitsest kahju ja läinud seda päästma.

Niipea kui mees keldrist välja tulnud, läinud kelder kõlinal maa alla tagasi. Võti karanud kangest raputamisest eest ära. Mees võtnud võtme, heitnud selle ühe kase latva ja tulnud siis oma valge kitsega koju.

Teisel päeval läinud võtit ära tooma, aga võtit ei olnud enam kaseladvas.

Üksnes kask kasvab veel selle koha peal, mets on kõik maha raiutud. Võtit näikse ka mõnikord kaseladvas rippumas. Läheb keegi seda ära võtma, siis kaob ta jälle.

62. Helme linn

Kui Helme linna ehitatud, siis otsitud tüdrukut, keda müüri sisse panna. Selleks küsitud: «Kes tahab Helme linna võtmeid kanda?»

Üks talutütar lubanud võtmeid kanda. Sellele tüdrukule antud linnavõtmed kätte ja müüritud müüri sisse tõotusega, et kui vaenlased tüdruku nime ei tea, siis nad ka linna ära võita ei saa.

Tüdruku nimi olnud Ann. Selle järgi nimetatud ka linna Annelinnaks.

Küll vaenlased seisnud linna all mitu korda hulga aega, aga otsegu udu olnud linna ees. Küll lastud suurtükkidega, aga ükski rohi ei aidanud linna kätte saada.

Kui kord vaenlased jälle linna ümber piiranud, tulnud üks vana naine allikale vett otsima.

Vaenlased võtnud naise kinni ja küsinud temalt: «Miks linn ei lange?»

Naine ei ütelnud.

Siis lubatud ta ära tappa, kui ta mitte ei ütle. Aga kui ära ütleb, jääb ellu.

Nüüd seletanud naine: «Linna müüri sisse on tüdruk müüritud. Kui teie selle tüdruku nime ei tea, siis teie ka linna kätte ei saa.»

Sõjaülemad küsinud: «Mis siis selle tüdruku nimi on?»

Naine ütelnud: «Selle tüdruku nimi on Ann.»

Niipea kui vaenlased tüdruku nime teada saanud, langenud otsegu udu linna eest. Nüüd hakatud suurtükkidega linna peale laskma, ja linn langenud kohe.

Vaenlased hävitanud linna ära. Enne seda olnud Annelinn suur linn, praegu on veel tema süda- ehk kesklinna kindlusevaremed alles.

Nii räägib rahvasuu Helme lossist.

63. Kuidas Halliste kirik oma nime saanud

Vanarahva jutu järgi olevat Aliste kirik ennevanasti ühes rahvaga maa alla vajunud. Aga kui uue kiriku tarbeks jälle materjali hakatud kokku vedama, siis tõusnud-vajunud kiriku torn nähtavale ja üks hall lind on ikka seal torni otsas nõnda laulnud: «Alist! Alist! Alist! Alist!» Ja kirik tõusnud maa seest ikka kõrgemale.

Viimaks jätnud mehed uue kiriku ehitamise seisma ja hakanud vana tõusmist ootama. Aga see ei ole enam kõrgemale tõusnud.

Seal ütelnud aga hääl ühel päeval meestele: «Kopu-

tage või tehke ikka, nagu tahaksite maa seest tõusvat kirikut kuskilt parandada, siis tõuseb ta ruttu üles.»

Mehed teinudki teisel päeval nii, ja juba kolme päeva pärast seisnud kirik täiesti maa peal. Ainult kell puudunud tornis.

Ühel päeval leidnud karjased kella kiriku lähedalt ojast, kust ka kuldhärjaike leitud. Lähedal oleva mõisa härra olevat kuldhärjaikke endale võtnud, aga kell tõmmatud kohe kirikutorni. Uue kella hääl kõlanud kuni kaheteistkümne versta kaugusele.

Nüüd tõtanud rahvas ligidalt ja kaugelt kõik kirikusse. Üks hääl ütelnud jutluse ajal: «Kui kiriku müüride sisse ei müürita elusalt üht inimest, siis vajub kirik jälle ühes rahvaga ära.»

Seegi käsk täidetud. Kui noored tüdrukud oma leeriõpetust lõpetanud, siis küsinud õpetaja: «Kas keegi teist ei taha kiriku võtmekandjaks hakata?»

Üks noor talutütar kostnud: «Mina tahan küll.»

See müüritud siis elusalt kiriku müüri sisse. Et küll vanemad ilmaarvamata oma ainsa tütre eest palunud, pole midagi tähele pandud.

Mõni aeg pärast seda ütelnud aga jälle üks hääl, et: «Kui seitse venda ühekorraga siia kirikusse tuleb, siis vajub kirik ära.»

Seal lähedal olnudki ühel isal seitse poega, kes ka seda juttu olevat kuulnud. Need pannud ühel pühapäeva hommikul endid riidesse ja ütelnud isekeskis: «Lähme nüüd õieti kõik korraga kirikusse. Saab näha, kas vajub siis kirik jälle maa alla.»

Kui nad aga juba teel olnud, jäänud viimane vend raskesti haigeks ja pidanud tee peale maha jääma. Nõnda jäänud seekord jälle kirik vajumata.

Uuemal ajal löönud pikne seitsmevennastepäeval kiriku põlema ja hävitanud ka selle hea häälega kella. Siis ehitatud kirik uuesti üles, aga linnu ütluse järgi jäänud selle nimi tänapäevani ikka Aliste kirik.

64. Pilistvere kirik

Pillistvere kiriku ehitamisega olnud hakatuses see õnnetu lugu, et müürid, mis päeval üles tehtud, ikka öösi jälle maha langenud. Nii tugevad kui need ka tehtud, ikka ei ole neid vastupidavaks saadud. Kõik katsed olnud asjatud.

Sel ajal elanud seal mees, kes hästi torupilli mänginud, ning seepärast kutsutud teda Torupilli Andreseks. Torupilli Andres olnud ka hea joodik. Ta joodetud tublisti purju ja müüritud kiriku müüri sisse.

Sestsaadik on müürid kindlaks jäänud ega ole enam maha langenud. Kirik aga saanud nime: Pillistvere Andrease kirik.

65. Kust Martna kirik oma nime saanud

Martna kirikus on vapp, mille peal mees kahe härjaga künnab. Rahvas teab sellest vapist järgmist rääkida:

Kui Martna kirikut ehitatud, siis ei tahtnud töö iial edeneda. Mis päeval ehitati, see öösel maha kisti. Viimaks oli ehitusmeistrile öösel ilmutatud, et kirikut muidu üles ei saa ehitada, kui peab üks inimene elusalt kiriku müüri sisse müüritama.

Teisel päeval kündnud seal ligidal mees härgadega. Selle mehe tarinud kirikuehitajad kinni ja müürinud elavalt kiriku sisse. Mehe nimi olnud Mart, seepärast kannab kirik Martna kiriku nime. Mehe küljeluud paistavad praegu veel altari tagant müüri seest välja.

66. Nigula kiriku ehitamine

Nigula kiriku ehitamise üle räägib rahvasuu kahtemoodi. Ühed jutud käivad nii:

Räägu mõisa Kapra männikus on ennevanasti kirik olnud. Seal on praegugi veel kirikuvaremete nime all üks kiviladem ik. Seal on teada ka üks isemoodi kivi, nimega Poola kuninga ristikivi, mille all peab Poola kuningas puhkama kõige oma sõjariistadega.

Rahvas käis seal ennast arstimas ja ohverdamas. Karjapoisid olevat sealt raha leidnud. Ka olnud ohverdajatel viisiks kivi pealt kaapida ja kaapeid koju viia. Nii ehk on see kivi siis oma näo ja kirjad kaotanud.

Veima kohta on ka tahetud Nigula kirikut ehitada. Materjal ja ehitusmeister olnudki juba valmis.

Selle koha peal, kus Nigula kirik praegu on, elanud siis väga rikas peremees, nimega Nigulas. See ei olnud sugugi rahul, et kirik ehitatakse temast nii kaugele. Parem tema krundi peale. Selle otstarbega teinud ta järgmise karutüki.

Ta rakendanud mitu paari härgi vankrite ette ja vedanud ühe ööga kõik ehitusmaterjali oma krundi peale, kuhu ka kirikut ehitama hakatud.

Aga vaat mis äpardus! Ehitus ei edenenud sugugi, sest see, mis päeval ehitati, see öösel maha kisti. Sellepärast oli hea nõu kallis, mis ka leiti. Vana Nigulas müüriti kiriku müüri sisse, härjaike pea alla. Siis on ehitus seisma jäänud ja kirik saanud sinna, kus ta praegu on.

Teine jutt on nii:

Nigula kirikut oli tahetud Kapra männikusse ehitada. Aga töö ei edenenud, sest mis päeva ehitati, see öösel maha kisti. Seepärast saadi aru kätte, et kirikut ei või sinna ehitada, vaid kuhugi teise kohta. Aga et inimesed sündsat kohta ei teadnud, siis pandi ehitusmaterjal härgade vankri peale ja lasti härjad minna. Härjad jäänud praeguse kiriku kohta seisma, kuhu ka kirik ehitati, kuigi mitte sündsa koha peale.

67. Haljala kiriku ehitamine

Kui Haljala kirikut ehitama hakatud, ei ole saadud õiget aru, kuhu peab ehitama. Tahetud Metsiku ja Sagadi rajale väikese mäe peale ehitada. Seda mäge hüüab kohalik rahvas praegugi Kirikumäeks.

Siis on metsast palk maha raiutud ja hall härg ree ette rakendatud, et kuhu härg palgiga seisma jääb, sinna ehitatakse kirik. Härg ei ole seisma jäänud enne kui sinna, kus praegu kirik seisab. Seisma jäädes on

härg ka ammunud. Sellest on kirik nime saanud «Halli härja kirik».

68. Haljala kiriku ehitamisest ja nimesaamisest

Küll Haljala kirikule arvatud nime, aga ei ole õiget saadud. Siis haldjas kisendanud: «Alljall! Alljall!» Ja pandud nimeks Haljala.

Kui Haljala kirikut ehitama hakatud, andnud ehituse juhataja oma sõrmest kuradile verd, kinnitades sellega lubadust anda kuradile inimese hing, et siis kurat aitab ehitada. Kui muna torni otsa hakatakse panema, pidi ehitajamees hüüdma: «Kuku maha!» Muna pidi siis maha kukkuma ja ühes sellega mees surma saama, kelle hinge kurat pidi pärima.

Ena, eks töömehed ole saanud asjast haisu ninna. Kui kirik valmis saanud ja pidanud hommikul muna pandama, pannud mehed muna torni otsa hommiku vara, kui meistermees veel maganud. Küll on va mehikene ära ehmatanud, kui näinud üles ärgates muna torni otsas. Karjunud veel küll, et: «Kuku maha!» ja «Kuku maha!», aga ei ole see aidanud enam ühtigi.

Koju minnes poonud ta enese tee ääres üles. Nõnda sai siis kurat tema oma hinge.

69. Oleviste kiriku ehitamine

Kui Tallinna Oleviste kirikut ehitatud, on ehitajameister niisugune olnud, et Tallinnas on ehitanud ja kolm korda päevas Narvas söömas käinud.

Kirik saanud viimaks valmis, meister läinud risti torni otsa panema. Kui ta parajasti risti paigale seadnud, olnud laps toas ema süles, vaadanud aknast välja ja näinud torni otsas ristiseadjat, ütelnud: «Nää, Oolaisti! Nää, Oolaisti»!

Nii kui laps seda ütelnud, kukkunud ristiseadja torni otsast maha. Olnud surnud maas, suur kärnkonn istunud rinna peal.

70. Kuusalu kirik

Ristiusu meie maale toomise ajal võtnud üks ristiusku meister nimega Laurits ette kirikut ehitada. Võimus olnud sel ajal veel paganate käes, seepärast olnud töö väga raske.

Viimaks ometi saanud kirik valmis. Aga paganad tahtnud seda oma ebajumalate kojaks teha, mida Laurits koguni ei tahtnud. Nende tüli kestnud juba tükk aega. Paganad lubanud selle siis ristiusu kirikuks, kui Laurits laseks enese ära põletada. Nad lootnud kindlasti, et Laurits seda ei tee. Aga Laurits lasknud enese hea meelega ära põletada, kui aga kirik ristiusu kirikuks jääks.

Lauritsa põletamine sündinud umbes pool versta kirikust eemal Kuusalu küla väljal, suure laia kivi peal. Kivi on veel praegu alles. Sinna sisse raiutud tulerest ja käärid, millega Lauritsa pea otsast ära lõigatud, tunnistavad seda kohta. Lauritsa tuhk viidud Rooma linna ja maetud sinna maha.

Põletamine sündinud just lauritsapäeval, ja sestsaadik pühitsetakse lauritsapäeva. Iseäranis suur püha on ta selle kihelkonna rahvale, sest et ta kiriku nimepäev on. Lauritsa põletamisest saadik saanud kirik kohe nimeks «Püha Lauritsa kirik», kuidas teda veel praegugi tihti nimetatakse. Miks kirikut on hakatud hilisemal ajal Kuusalu kirikuks kutsuma, on mul teadmata. Võib-olla selle küla pärast, mis seal ligidal on.

Paganad vihastanud seepärast väga palju, et see ristiusu kirikuks jäänud, ja pannud vande peale: «Kui ühel lauritsapäeval seitse venda mustakõrvi ruunhobustega kiriku sõidavad, siis peab kirik maa alla vajuma kõige täiega tükkis.» Ainult lipuvarda ots jäävat välja, kust iga uueaasta õhtu kellahääl peab välja kostma.[1]

[1] Et kirik pisike oli, pidas õpetaja rahvarohkuse pärast lauritsapäeval õues jutlust. Rahvas arvab selle olevat kartuse pärast, et kirik ükskord sel päeval maa alla peab vajuma. Nüüd kui kirikut 1890. aastal suurendati, peetakse jälle sel päeval kirikus jumalateenistust. — *Üleskirjutaja märkus.*

Ristirahvas aga muretsenud kirikule ilusa kella ja käinud rõõmuga kirikus.

Tükk aega peale seda tulnud sõda ja vaenuvanker hakanud liikuma. Hirmuga, et ilus kirikukell ehk vaenlaste näppu juhtub, võtnud rahvas kella tornist ja visanud umbes saja sülla kaugusel kirikust põhja pool olevasse allikasse, kus ta veel praegugi pidavat olema. Loetud ka veel niisugused sõnad, et seda keegi muu kätte ei saa, kui panejad ise. Vaen tappis panejad ja nõnda seisab kell sõnade kütkes igavesti. Praegu on allikas tunda kella moodi kõva asi (vist kivi), ja rahvas arvab kindlasti, et see kell on.

Kord pannud üks mees suvel vähese vee ajal jämeda köie selle kella moodi asja külge ja kaks paari härgi ette vedama, aga köis läinud katki ja kell jäänud allikasse.

71. Jumida kabel

Jumida kabel on Kuusalu abikirik mere sees Jumida neeme otsas. See kabel on ühe laevamehe tõotuse peale alustatud.

Laevamees on kõige oma meestega mere peal suures hädas olnud. Siis on oma meeste kuuldes pühalikult tõotanud, et: «Kui meie eluga peaksime kuskile maale saama, siis tahan sinna kohta pühakoja üles teha.»

Tuul on neid laevatükiga Jumida neeme otsa ajanud.

Laevamees ei ole kohe tänupalvet avaldanud. Enne võtnud ühe sõela ja võtnud sellega merest vett. Siis hakanud kärmesti jooksma, mehed tema järel, nii kaua kuni vesi sõelast ära lõppes. Sinna kohta on kõik põlvili maha heitnud ja südamest jumalat tänanud.

Siis lasknud Kuusalu kihelkonna rahval, kes kirikust väga kaugel, sinna oma kuluga kabeli alustada.

72. Saha kabel

Praegu on Jõelehtme kihelkonnas Saha kabeli kivist varemetel kõik neli seina ja hommiku pool otsas veel viil üleval. Aastat viisteistkümmend tagasi, kui kabelil veel mõlemad viilud alles olid, tuli see kabel eemalt vaadates mulle ette, nagu oleks ta katuseta talukõök.

Kabeli ehituslugu, nagu ma seda oma vanaema Ann Kuusmanni käest kuulsin, on järgmine:

Ennevanal ajal, kui meie rahvas olnud veel paganad, olnud üks laev mere peal tormi käes hädas. Laevamehed enam ei lootnud eluga pääseda. Siis paistis neile maalt suur tammepuu. Surmakartuses tõotasid laevamehed, kui nad eluga peaksid pääsema, suure tamme asemele kiriku ehitada.

Laevamehed pääsesid eluga randa ja hakkasid, et hädas antud tõotust täita, tamme asemele kirikut ehitama. Mis nad päeva jõudsid ehitada, laotati öösi ära. Mehed nägid, et töö sedasi edasi ei lähe. Hakkasid öösi passima ja saidki kätte kolm meest, kes kirikut tulid laotama. Nad müürisid need kolm meest elusalt peadpidi kirikumüüri sisse, kuna kehad müürist välja jäid. Peale seda tegid nad kiriku valmis. See kirik oli Saha kabel.

Aga võidakse küsida: kabel ehitati paganausuliste hulka, kuidas on ta siis ristiusuliste seas varemetesse jäetud? Selle kohta, ehk see küll enam kõrvaline jutt on, kirjutan siis edasi:

Kui kabel juba niisugusesse olekusse oli jõudnud, et parandamist tarvitas, küsiti vöörmündri käest nõu: kuidas parandamist ette võtta, kas kabelit tarvis on või ei? Vöörmünder mõtles: kui kabelit ei ole, siis saavad maad ka kabeli käest ära, ja kellele muule nad siis ikka saavad kui minule, ja ütles: «Ei meil ole kabelit tarvis, me võime Jõelehtme kirikus käia!» Nii jäi siis kabel varemetesse.

Kui kabel juba varemetes oli, olevat keegi oma lambad ööseks sinna kinni pannud. Aga südaöösi aetud lambad kabelist välja.

Kümneaastaselt hobustega mööda käies jooksin teiste poistega hobustest ette ja käisime kabelit vaatamas. Siis näidati ka, uksest sisse minna pahemat

kätt, neid kolme auku, kuhu mehed, kes öösi kirikut laotanud, sisse müüritud.

73. Tallinna Seegikirik

Üks härra käskinud oma sõiduhobustest ühe ära müüa. Teinud hinna, et sellega võid ära anda. Kutsar läinud hobusega turule, saanud kohe kaupa. Saanud härra poolt määratud hinnast paarkümmend rubla rohkem.

Kutsar hakanud koju minema. Talle tulnud pime sant poisiga uulitsa peal vastu.

Kutsar andnud sandile kümme kopikat, üteldes: «Täna sain hea kasu, siis annan sandile ka.»

Sant küsima: «Mis hea kasu sul siis täna oli?»

Kui kutsar sandile oli rääkinud, kust temale see kasu tulnud, küsinud sant: «Anna, ma kergitan ka seda rasket rahakotti?»

Kutsar, kes sellest midagi paha ei võinud aimata, andnud hobuse eest saadud rahakoti sandile kergitada.

Sant kaalunud rahakotti käe otsas ja hakanud kõige rahaga edasi minema.

Kutsar hüüdma: «Sant, kus sa raha viid?»

Ei sant tee sellest väljagi, muudkui läheb aga edasi. Kutsar läheb sandi käest rahakotti ära võtma. Sant karjuma: «Tulge appi! Minu rahakott võetakse ära.»

Kutsar ja sant viiakse kohtusse. Kutsar tunnistab, et rahakott on tema jagu. Sant tunnistab, et rahakott tema jagu. Et sant pime oli, siis küsinud kohus: «Ütle, sant, kui palju raha siin kotis on?»

Sant ütelnud kopikapealt raha üles. Rahakott mõistetud sandile ja kutsar pidanud häbiga ära minema.

Kutsar saanud uulitsal ühe voorimehega kokku, hakanud sellele oma õnnetust kurtma. Voorimees ütelnud: «Mina viin iga õhtu santi tema korterisse.» Ja juhatanud kutsarile sandi korteri.

Õhtul, kui sant koju läinud, passinud kutsar seal ligidal ja läinud ka salaja sandi tuppa. Sant läinud rahakotiga ahju äärde, võtnud sealt kivi ära ja tõm-

manud kruusi välja, üteldes: «Kruusike, täna toon ma sulle suure varanduse.» Ja pannud kõik rublatükid kruusi sisse.

Kutsar valvanud nii kaua, kui sant kruusi tagasi pannud ja ise ära läinud, siis võtnud rahakruusi ahju alt ja läinud minema.

Teisel päeval läinud sant jälle oma korjatud raha kruusi viima, aga kruus olnud kadunud. Sant ehmatanud kangesti ja poonud enese meelt heites üles.

Kutsar viinud rahakruusi kohtu peale ja rääkinud, kuidas tema kruusi kätte saanud, et ta muidu härra ette ei tohi minna, kui peab hobusest saadud raha härra kätte viima.

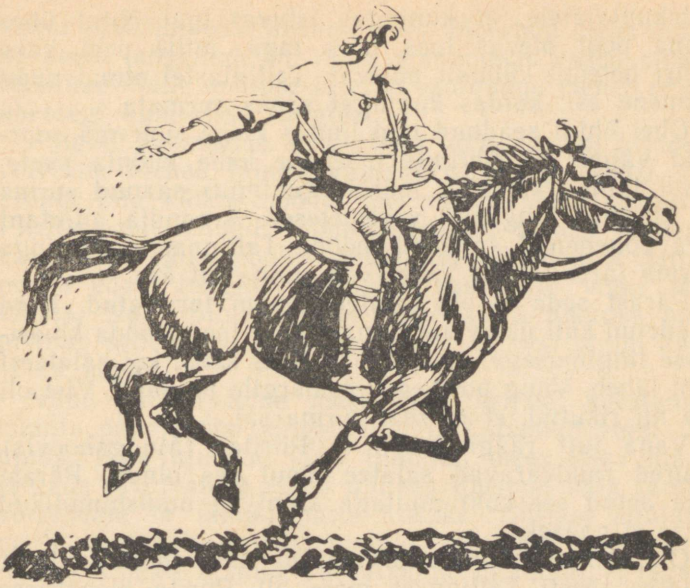
Kutsarile antud hobuse raha kätte, ja jäänud veel 40 000 rubla järele. Sellest rahast on siis ehitatud Tallinna Seegikirik, millel praegu sant ja poiss väljaspool pildiks peal on.

74. Paistu

Muiste olnud Paistu kihelkond suure paksu metsaga kaetud ega elanud seal ka inimesi.

Siis nähtud kaugelt kõrge mäe pealt põhja poole vaadates kõrget torni vastu päeva paistvat. Mindud hulga rahvaga otsima ja leitud viimaks metsa seest kirik.

Nõnda olevat Paistu kirik leitud. Paistu nime kandvat ta seepärast, et ta kaugele paistnud, mille läbi ta leitudki.

75. Mida varjab endas Tallinna Toomemägi ja Pirita kloostri salatee

Vististi igaüks, kes Tallinnas käinud, on südalinnast tõusvat kõrget Toomemäge ehk tuttavat Kalevikalmu tähele pannud. Mööda Narva maanteed linna sisse sõitjale paistavad paremat kätt merekaldal silma Piirita kloostri varemed. Sellest kloostrist ja Toomemäest on mitmedki jutud rahva seas liikumas.

Räägitakse, et kui kord üks Taani kuningas Tallinna ümber piiras, siis olevat ta sel ajal Piirita kloostris elanud. Seda saanud aga linnarahvas teada ja nimelt järgmisel viisil. Tallinlastel olnud kaevatud salatee linnast Toomemäelt kloostrisse. Seda teed mööda saatnud nad kloostrisse salakuulajad, kes seal ühe kuninga adjutandi oma nõusse meelitanud. Adjutant rääkinud

salakuulajatele, et kuningas istuvat igal õhtul ühes linna pool olevas toas laua taga, mille peal kaks suurt heledat küünalt põlevat. Tallinlastel olnud nüüd esimene asi, kuidas kuningat saaks surmata.

Ühel õhtul seadnud nad linnas kõige suurema suurtüki valmis ja sihtinud otsekohe kahe küünla peale. Kuul läinud ka hästi märki. Kuningas saanud surma ja klooster langenud varemetesse. Äraandja adjutant aga põgenenud salateed mööda Tallinnasse. Kuninga surma järel läinud Taani vägi linna alt ära.

Pärast seda ei ole salateed enam tarvitatud. Kord saadetud küll üks vang linnast seda teed mööda kloostrisse tingimusega, et ta siis vabaks saab, kui salateest läbi läheb. Vang pole aga eesmärgile jõudnud. Vist oli tee nii rikutud, et ta seal surma sai.

Vana jutt räägib veel, et Piirital (Muugahoovis) suured raudväravad salatee lõpul ees olnud. Pärast aga aetud see koht mullaga kinni, et uudishimulikud sisse ei pääseks.

On olemas mitmed arvamised, mis tõendavad, et salatee tõesti Tallinnast mere alt Piirita kloostrisse olevat kaevatud, aga on ka tõendusi, et seda pole. Seepärast arvan siin tarvilikuks nimetada üht juhtumist, mis annab põhjust mõtelda, et salatee tõesti olemas on.

See juhtus hiljuti, umbes aasta poolteise eest, kui kaks noormeest Kalaranna poolt tulles Toomemäele lähenesid. Ühes kõrvalises kohas, kus mägi natuke järsk oli, pani teine noormees tähele põõsaste ja prügiga kaetud võlvitud avaust. Mehed katsusid avausest sisse pugeda, mis neil ka korda läks. Avaus läinud pärast laiemaks. Pilkase pimeduse pärast tulnud mehed varsti tagasi, võtnud hulga küünlaid ühes ja läinud uuesti õnne katsuma. Oma suureks imestuseks leidnud mehed aga mäe sees hulga rist- ja põikkäike ja salakambreid. Mehed pole julgenud kambrite uksi avada.

Ühe kambri ukse kiskunud nad küll lahti, aga parajasti, kui nad ukse lahti saanud, olnud praginat ja kolinat kuulda. Mehed vaadanud asja ligemalt järele ja leidnud, et uks olnud iseäralike vedrudega ühendatud ukse kohal seisva mõõgaga. See lõi ukse lahtitegemisel iga sisseastuja surnuks. Vististi tarvitati seda kambrit

vanal ajal inimeste hukkamiseks. Meestele oleks mõõk ka kaela langenud, kui mitte ajahammas vedru poleks rikkunud. Selle nähtuse järel ei usaldanud mehed enam ühessegi kambrisse tungida.

Käigud Toomemäe sees olnud kõik ilusasti kividest võlvitud. Mehed läinud viimaks tüki aega edasi iseäranis laia käiku mööda, mis nende arvamise järgi Piirita poole viinud. Lõppeks saanud mehed veekogu äärde, mis käiku poolestsaadik täitnud. Mehed võtnud nõuks edasi tungida, et näha, kas veest võiks läbi minna. Nad võtnud umbes kahe sülla pikkuse puu, pistnud selle vette ja näinud nüüd, et vesi olnud kaks sülda sügav.

Nüüd võtnud teine mees kuue seljast, sulatanud küünla pähe mütsi külge kinni ja katsunud veest üle ujuda. Pika ujumise järel tundnud mees kõva maad jalgade all. Natuke edasi minnes tõusnud käik järsku kõrgemale ja läinud päris kitsaks. Ühtlasi kuulnud mees suurt kolinat (vist tuuletõmbus), mis talle kananaha ihu peale ajanud. Ta katsunud jalamaid, et tagasi saaks. Ujudes tundnud ta vee üsna soolase ja sooja olevat. Vististi voolas merevesi käiku sisse. Mees sai õnnelikult seltsimehe juurde tagasi. Nad uidanud nii kaua veel käikudes ümber, kuni küünlad hakanud lõppema. Siis tulid nad endist teed mööda jälle välja.

Hiljuti leitud ka Piirita pool üks käik (peale nimetatud raudväravate), mis maa-alusele salateele viinud. Sissemineku kohal olnud kõva rauduks. See läinud sissepoole lükates küll lahti, aga käigust väljatulemiseks ei ole ust enam lahti saanud. Kloostri pool käigu sees leitud ka palju inimeste piinamise riistu. Näiteks olnud seal suur tõrs, mille küljes pikad mõõgad vedrudega kinni olnud. Kes sellele tõrrele ligi läks, sel napsasid mõõgad pea maha. Käigu seinte ääres seisnud hulk putkasid, mis seestpoolt olnud kaetud teravaotsaliste piikidega. Nende putkade sisse topitud vanal ajal inimesed piinamiseks.

Üleüldse peab arvama, et Piiritalt tõesti salatee Toomemäele käis. Et see tee aga aja jooksul rikutud, on iseenesest mõista. Niisama varjab ka kuulus Kalevi-

haud ehk Tallinna Toomemägi oma põues paljugi saladusi, mis vanal hallil ajal on sündinud.

Nende saladuste seas on ka palju koledusi, mis annavad selget tunnistust endiste mõisnike ja võimumeeste halastamata meelest, kelle käte vahele endisel ajal palju süütuid inimesi jäljetult kadus. Muidugi tarvitasid siis niisugused vereimejad maa-aluseid koopaid ja piinapaiku oma ohvrite hukkamiseks.

76. Vigala maa-alune tee

Vigala kiriku juurest minevat maa-alune tee Vigala mõisa. See tee tehtud muiste, kui sõjad ühtelugu meie maad laastanud. Maa-aluse tee pärast ei võinud sõda Vigala lossirahvale iialgi suurt häda teha. Lossirahvas võis alati vaenlaste eest ära põgeneda, kui need ka lossi tungisid. Ümberpiiramise ajal sai aga lossirahvas maa-alust teed mööda ikka moona ja lisaväge juurde.

Viimaks võtnud vaenlased ometi Vigala lossi ära, pannud põlema ja lõhkunud hoopis ära. Lossi põlemisel läinud maa-aluse tee otski umbe, nii et sedapuhku enam maa alla ei pääse. Tee ots olnud nüüdse magasiaida ligidal. Kus aga teine ots, seda ei tea enam.

Selle maa-aluse tee kõrvale tehtud vanasti suur varandusekoobas. Sinna koopasse viidud maa-alust teed mööda lossi varandus varjule, et see sõja ajal ei satuks vaenlaste küüsi. Varandus seisvat tugeva raudukse taga peidus.

Kord läinud üks mees seda teed mööda kiriku juurest Vigala mõisa. Korraga näinud raudust, selle kõrval kole suur must koer rahatündri otsas. Mees taht-nud ligemale vaatama minna, aga koer ajanud hambad irevile. Mehele tulnud hirm peale. Katsunud, et plagama saanud.

Mõned teisedki näinud seda rahavahti, musta koera, vahel rahatündri otsas, vahel muidu ukse kõrval. Koer ei laskvat kedagi võõrast enese ligi.

Kord võtnud keegi püssi kaasa, pannud hõbekuuli sisse, läinud koera juurde. Koer ukse taga. Mees lask-

nud hõbekuuliga. Koer kadunud kohe. Uks seisnud ometi lukus, nii et mees sellegipärast rahakoopasse ei pääsenud.

Pärast seda nähtud koera jälle raudukse ees vahti pidavat.

See suur varandus seisvat veel praegu maa all varjul. Kus kohas nimelt, seda ei tea ükski. Vigala vanades raamatutes olevat see ometi üleval.

Mõned ütlevad, et seal olevat kümme tündrit kulda ja hõbedat, mõned jälle koguni kakskümmend viis.

77. Poola kuninga aisakell

Poola kuningas, kui ta Läänemaal olnud, lasknud Nigula kiriku tornist (vist küll selle kiriku tornist, mis Kapra männikus on olnud) kella maha võtta ja sidunud oma vankri aisa külge. Kui ta siis sõitnud läbi külade, ikka: kollak, kollak, kollak! Viimaks on ta kella Priguldi kõrtsi juurde allikasse lasknud, kus ta praegugi veel olevat.

78. Rootsi keisri tütar elab Riia linnas

Kui Riia linn Rootsi keisri valitsuse all olnud, ei saanud keegi linna ära võita. Rootsi keisri tütar elanud Riias kui «tont» ühes majas kolmanda korra peal. Kui keegi ristiinimene Riia linna juhtunud minema, tarvitanud ta selle endale toiduks.

[- - -] Riias olevat üks mees olnud, kes ütelnud: «Ma ajan Rootsi tütre siit välja, aga ma saan ise otsa!»

Mees lasknud püssiga kolm korda sinna majja sisse. Kui ta esimest korda lasknud, vajunud põlvist saadik maa sisse. Teise korra lasknud, vajunud südamest saadik. Kui ta kolmat korda lasknud, vajunud ta üle pea maa sisse.

Siis läinud Rootsi tütar kohe kolmanda korra pealt lendu ja lennanud üle mere Rootsimaale.

Peale Rootsi tütre lenduminekut tõusnud mees maa alt üles ja nõudnud risti kaela. Et seekord risti kaela

anda ei olnud, vajunud mees jälle maa alla. Pärast pandud vaht sinna kohta ja rist kätte, et kui mees maa seest üles tõuseb, viskab vaht maa alt tulijale risti kaela. Siis jääb mees maa peale.

Praegu olevat sinna kohta vene kirik ehitatud ja vaht seisvat ikka kirikus, rist käes.

79. Saapa talu

Vana jutt käib Vana-Karistes oleva Saapa talu kohta järgmiselt:

Kui sõja ajal Rootsi kuningas Karl XII siit läbi läinud ja otsijad tema kannul olnud, palunud ta Saapa talu perenaist, et see ta ära päästaks. Naine ajanud tule ahju ja lasknud kuninga leivaküna sisse minna. Kui otsijad Saapa tallu jõudnud, seadnud naine enda valmis, et leiba ahju lasta. Nõnda pääsenud kuningas ära.

Pärast kinkinud kuningas Karl XII Saapa talu sellele soole priiks ja teinud ka sellekohased kirjad, mida praegu veel talus hoitakse.

Vana-Kariste Tõlla talude kohal olevat kuningas Karl XII tõlla telg katki läinud, ja sealt olevat taludele siis see nimi jäänud.

80. Nelja kuninga kivi ja munkade torn

Siin Kuusalu küla juures on pikergune kivi tee ligidal. See on rahvakõrvus suures lugupidamises, ja kaugemal rahval ikka rohkem. Kes sealt mööda lähevad, need käivad teist vaatamas.

Rahvasuu räägib, et seal peal on vanal sõja ajal neli kuningat söönud. Siis on igaüks sinna peale enda mälestuseks suure risti raiunud, mis praegu veel alles on.

Palju sel jutul tõtt on või mistarvis need ristid sinna on raiutud, ei tea keegi selgesti ütelda. Kivil oleks nagu vundament all, ja mõni arvab, et seal all ikka ehk midagi vana mälestust leida on. Kas sellest kivist

kuskil vanades Rootsi kirjades peaks olema mingit tähendust üles pandud, mis rohkem õiendaks, nagu rahvas arvab?

Teine niisugune vana mälestus on Kiiu mõisa õues. See on labatorni moodi müürivare, trepid käivad ringi üles. Sel on nooleaugud ümberringi. Ja on veel neljakordne praegu, kuna pealt muist ajahammas juba vähehaaval on ära murendanud. Mõned noored puud vaatavad sealt uhkusega möödamineja peale alla.

Rahvasuus pole muud midagi kuulda, kui et seda muukade torniks hüütakse. Kes need muugad on olnud või mis ajal elanud, ei tea keegi pikemalt rääkida. Nüüd teevad Kiiu mõisa sepad seal iga päev tööd.

81. Kuninga kivi

Haljalast kolmteist ja pool versta seda teed mööda, mis Sagadist läbi randadesse läheb, on Metsiku maa peal tee ääres madala vesise heinamaa peal suur, pealt igapidi umbes kaks sülda lai, neljakandiline, mitte väga kõrge kivi. Sellel kivil on ka Metsiku mõisa ja Villandi pere rajarist raiutud.

Kivi otsas söönud ennevanasti üks kuningas. Vastane vägi teinud nõidusega sinna nii palju vett, et see ratsahobuste külgedeni ulatunud. Seal olnud suur mets, mõned lagedad sootükid vahel — praegu hüütakse Villandi kõrbeks. Kuningal polnud mujal kuiva söömakohta kui see kivi. Siis astunud ta ratsahobuse seljast kivi otsa ja söönud seal. Kivi läinud siis nii pehmeks, et taldriku, vaagna ja lusika jäljed praegu näha on. Kust kuningas jälle hobuse selga läinud, on trepi moodi jalaase, mis kivi sisse vajunud, sest kivi olnud pehme. Praegu on ta kõva nagu teisedki kivid.

Kes see kuningas olnud või kes vastased, ei tea.

82. Katalsepa mägi

Mõned üksikud riismed rahvasuust räägivad Katalsepa mäest lühidalt. Katalsepa mägi on Torma kihelkonnas Võtikvere vallas A. ja P. talu välja peal. Rahvajutu järgi olnud seal Rootsi sõja lahing. Enne Rootsi sõda olnud seal Katalsepa talu, kus katlaid valmistatud. Nõnda saanud ka mägi endale Katalsepa mäe nime. Rootsi sõda aga hävitas ja hukkas kõik ära, ka Katalsepa talu. Ehk see küll metsa varjus oli, said elanikud sõjas kõik otsa.

Oh kui hävitav-kole olnud sõda, teavad veel mõned vanakesed rääkida, kuulnud seda oma vanemate suust, kes ise Rootsi sõja ajal elanud. Nii inimesed kui elajad aeti metsa varjule vaenlaste eest, varandused peideti maa sisse ja metsa, et need, kes sõjast veel järele jäid, jälle elama võisid hakata. Paljud aga, keda sõda maha tappis ja kes näljasurma surid, neil jäidki peidetud varandused maapõhja varjule. Nüüdsel, uuemal ajal, leitakse seda varandust kas vanade kirjade järgi või mõni leiab õnnekaupa juhuslikult, aga siiski võib seda veel palju maapõues magada.

Peale Rootsi sõda ei olnud veel rahval sugugi rahu, vaid siis käisid riisujad. Inimesed külvavad vilja hobuste seljas, et siis rutemalt põgenema saab, kui vaenlane kallale tungib. Ka naisterahvad käinud meeste riides riisumas.

Nagu rahvasuu räägib, soendanud ennast kord ühes rehetoas ahju paistel mõned riisujad. Keegi majarahvast aga näinud salaja, et need mitte mehed, vaid naised olnud, ja kutsunud seepeale talu mehed kokku, kes naised ära tapnud.

Aga pöörame jälle jutu alustuse juurde tagasi, sest ma arvasin tarviliku olevat mõne sõnaga ka endist sõda meelde tuletada.

Katalsepa talus elati rikkalikult, nii et seal millestki puudus ei olnud. Muidugi oli seal ka rahavarandust tublisti, nii et seda kastiga maa sisse peideti.

Mõni kümmekond aastat peale Rootsi sõda, nii räägiks üks hiljuti surnud vanake, ta olnud külavainul karja hoidmas, seal tulnud paar saksa tema juurde ja

pärinud Katalsepa mäe järele, kus kohas see seisvat. Ta juhatanud neid nimetatud mäe juurde. Härrad mõõtnud mäekingu suure tee äärest ahelatega ära ja märkinud koha, kust kaevama hakata. Natukese aja kaevamise järel võtnud nad raud-rahakasti maa seest välja ja viinud tõlda. Teejuhatajale antud hõberubla vaevapalgaks. Toredad saksad sõitnud kõige rahakastiga ära.

Nii rääkis vanakene enne surma mitu korda seda lugu, ja nüüd tähendasin ka mina selle üles lootuses, et seega Katalsepa mäe tähtsus ei saa igavesti kaduma minna, vaid kirjades edasi elab tulevasele soole mälestuseks.

83. Sissidest Võnnus

Ennevanasti pärast sõdade lõppu käinud sissid ümber ja riisunud paljad inimesed veel paljamaks. Ka Võnnu kihelkonnas olnud neid rohkesti. Pealegi olnud neil siin mädasoost piiratud metsas päris elupaik, kuhu nad kõik oma riisutud saagi kandnud. Ise käinud nad salasilda mööda kuivale maale riisuma. Sild seisnud vee all ning nende juurde pole keegi pääsenud. See koht on Võnnu kiriku juurest seitse versta kaugel, Tartu-Räpina postitee ääres, Rookese kõrtsi juures. Enne olnud seal järv, mis aga maha või kuivaks lastud. Nüüd saanud ka soo kuivaks ja sild tulnud nähtavale. On kaunis pikk, kannab praegu nime Sissisild.

Ühte tallu tulnud kord sissid. Kõik rahvas peitnud ennast hirmuga ära. Sulane pole mujale saanud minna kui ahju peale. Olnud rehepeksu aeg, ahi põlenud ilusasti.

Nüüd andnud sisside eestkäija teistele sissidele käsu rahvas välja otsida. Ise hakanud ennast ahjusuu ees soendama. Kirve, mida ta puusa peal kandnud, pannud ahju ääre peale. Ise köörinud riided üles ja tükkinud ahjusuu ligi.

Nüüd näinud sulane ahju pealt, et teine päris naisterahvas olnud. Tõmmanud sissi kirve kätte ja löönud ühe hoobiga selle pea lõhki. Siss kukkunud surnult

maha. Nüüd pigistanud ta kirve kõvasti pihku ja oodanud, mis tuleb.

Tüki aja pärast tulnud ka teised sissid sinna. Kui näinud, et eestvedaja surnud, ehmatanud nad väga, võtnud surnukeha selga ja läinud kus seda ja teist. Nii pääsenud selle talu rahvas seekord lahti. Aga sisside pärast pole enam julgenud keegi üksikusse paika maja ehitada ning seepärast tuleb uuemal ajal nii palju maju külast välja vedada.

84. Pargiajajate kadumine Vigalast

Pargiajajad käinud ennem ikka sõdade järel, riisunud ja tapnud rahvast koledasti.

Kord olnud üks seltskond pargiajajaid Vigala Abaste mäe ümber rahvast riisumas. Öösel käinud nad riisumas ja päeval olnud metsades ja rabades varjul. Viimaks pannud talupojad end hulgani kokku ja tapnud hulga pargiajajaid ära, kuna muist põgenenud.

Kord tulnud jälle neli pargiajajat ühte tallu. Talus antud neile õlut juua. Pink pandud õue, kus neli pargiajajat kõik viiru peale istunud. Peremees toonud nüüd neile õlut juua, et seega nende aega pikendada.

Perenaine aga pannud paja vett täis, teinud tule alla ja ajanud vee keema. Siis võtnud pangetäie keeva vett ja läinud õue, kus pargiajajad parajasti õlut joonud. Seal virutanud perenaine pangetäie keeva vett pargiajajatele vastu silmi. Keev vesi aga kõrvetanud tublisti nende silmi, nõnda et nad varsti seepeale minema pannud ja riisumise järele jätnud.

85. Kuidas Pärnu kaupmehed rikkaks saanud

Pärast Rootsi sõda ja suurt katku jäänud väga vähe inimesi elama. Ka Tammiste valda jäänud ainult paarirahvas Jaak ja Anu. Need asunud siis Kuiearu laane ligidale. Neil pole muid loomi olnud kui raudjas laukhobu, kaks lehma ja kaks mullikat. Neid peitnud nad röövlite eest paksu laande. Hobusega teinud Jaak põl-

lutööd. Kui ta selle metsa lasknud, siis tagunud puutiku kabja sisse. Röövlid tulnud mitu korda metsast välja ja tahtnud hobust ära viia, aga mis teha — lonkab. Ligi võtta ei sünni.

Aga kord tulnud üks röövel metsast, võtnud tiku kabja seest välja, tikkunud selga ja läinud metsa. Jaak hobusest ilma. Lehmad ja mullikad olnud tal paksu laane sees selle tarvis tehtud aias.

Ühel ööl kuulnud Jaak pajasanga kiiksumist. Lehmad ammunud. Röövlid viinud lehmad ära, aga kaks mullikat jooksnud nende käest minema.

Vana Jaak võtnud hommikul kirve kätte ja raiunud selle meelepahaga suure kuuse tee peale maha, nõnda et keegi ei võinud läbi saada. Ta teadnud, et röövlid seda teed käivad. Võtnud siis kahe rauaga püssi ja läinud kuuse okste sisse vahti pidama.

Pea tulnud kaks röövlit. Jaak kõmmutanud kaks pauku — kaks ka langenud. Need olnud mõlemad naised meeste riides. Siis saanud ta kahe hobuse omanikuks. Hobuste kaelad olnud ümberringi kaelarahasid ja rinnasõlgi täis. Maksis ikka paugud hoolega ära.

Siis teinud Jaak kahe hobusega tööd.

Pea saanud ta aga aru kätte, et röövlid, kelle naised ta maha lasknud, pole temast mitte kaugel elanud. Nad elanud laanes koopa sees. Röövlikari olnud nelikümmend meest suur.

Pärast seda kui Jaak naised maha oli lasknud, varastanud röövlid endile jälle ühe tüdruku ja keelanud teda surmanuhtluse ähvardamisega, et ta ei tohi kellelegi rääkida, et nad seal elavad.

Röövlid ise ei olevat tohtinud Pärnu minna, kartnud, ehk võetakse kinni. Seepärast käinud siis tüdruk neile linnast seljaga soola toomas.

Kaupmehed hakanud arvama, mispärast see tüdruk nii tihti soola viib ja iga kord vähe. Tüdruk tulnud jälle linna ja kaupmehed küsima: «Kust sina oled, et nii tihti soola käid viimas?»

Esiti ei olevat tüdruk tahtnud rääkida, aga viimaks kaupmehe kõneand petnud teda ja tüdruk ütelnud: «Kui ma seda üles räägin, siis kaotan oma pea.»

Kaupmehed aga ütelnud: «Võid julgesti ära rääkida. Selle eest hoolitseme meie, et sulle häda ei saa.»

Siis rääkinud tüdruk, et neid on nelikümmend meest ja et nad elavad metsas suure koopa sees.

Nüüd pidanud kaupmehed nõu: kuidas me nad sealt kätte saame? Saanud viimaks sellele otsusele, et andnud tüdrukule vaka herneid selga. Käskinud tüdrukut neid ükshaaval tee peale kuni röövlite koopani maha pilduda. Tüdruk täitnudki nende soovi.

Kaupmeestel olnud nüüd hea hernerada mööda minna. Võtnud siis kõik röövlid, kokku nelikümmend meest, kinni, saanud palju kulda ja hõbedat, millega siis linu ostma hakanud. Sestsaadik kauplevat Pärnu kaupmehed rohkem kui enne.

86. Katkupoiss

Haeska küla A. pere Mart tulnud ühel kevadisel õhtul suurel katku ajal väljast kodu poole. Külasse minnes, üks verst külast eemal, mitte kaugel tee äärest, liivaaugus, näeb ta, nutab üks poiss. Mart teretanud poissi ja küsinud järele, kes ta on ja mis ta teeb.

Poiss ei saanud esiteks, nii kui oli ehmatanud niisuguse ootamata külalise üle, kaua aega sõna suust välja. Viimaks oli ta ometi ütelnud: «Mina ei puutu sinusse, ära sa puutu minusse ka! Mine nüüd koju, ära külva ega künna, ehita metsa endale maja! Mine sinna oma perega ja ela seal niikaua, kuni mets hakkab loomi vihama, siis tule ära! Kõik tähtpäevad pead sa pidama, ühtegi tööd ei pea siis tegema, selleläbi tuleb õnnetus majja. Neljapäeva õhtul ei tohi kedrata, siis surevad lambad ära. Reedel ei või sealiha keeta ega pastlaid lappida, siis saavad otsa sead ja loomad. Reedel ei tohi ka pead sugeda, siis langete saksa viha alla. Aga hoia ennast ka, et sa sellest kellelegi ei räägi.»

Mart tänanud õpetuse eest ja lubanud suu pidada.

Sel kevadel ei teinud siis Mart ühtegi seemet maha, et teised küll teda naernud. Ehitanud metsa maja ja elanud seal oma perega ilma veata, kuni hunt ühe looma ära viinud. Siis läinud külla tagasi.

Pea kõik küla oli katku läbi hävitatud. Mardil oli nüüd küllalt vilja lõigata, mis teised olid külvanud. A. peres täideti ikka kõiki tähtpäevi ja õhtuid karvapealt, ja palju teisi kunste, nagu kirveste ja peitlite viimine loomade alla ja oherdite viimine sigade alla jõulu laupäeval.

Kord on sulane kogemata reedel pastlaid lappinud, — kohe surnud lehm. Niisama keedetud ka kord reedel sealiha — kohe söönud emis oma põrsad ära.

Need majapalgi tükid, mis ennemuiste metsas Mardi majaks olnud, peavad praegu veel olema A. pere lauda sees. Praegune A. pere maja on juba kolmas uus maja. Noor perenaine ei pea aga enam neid vanu kunste ja ütleb, et ei ole ka midagi iseäralikku juhtunud.

Katkuaegsed hauad on praegu veel Haeska küla väljal.

87. Katk

Sarve Kreet (Sarve küla Pühalepa kihelkonnast) pani hobuse sadulasse, võttis leivakoti ja lähkri hobuse kaela peale ja sõitis katku otsima. Tahtis paluda, et see tema ja ta omaksed elama jätaks. Kolmandal päeval trehvas ta katkuga kokku, kui see kirju hobuse seljas väikse halli poisi kujul talle vastu tuli. Kaua palus Kreet, kuni viimaks katk ütles: «Tooge õhtul õled tuppa ja pange kõik põrandale magama, aga nii et teise pea, teise jalad, nagu sead pahnas.»

Kreet läks koju, kutsus tuttavad veel enda juurde kokku. Siis panid nad õhtul nõndaviisi magama nagu katk õpetas. Keskööajal tehti uks lahti. Katk tuli, aga ukse vahelt pööras ta tagasi, üteldes: «Ah, need on sead, kes siin magavad.»

* * *

Et katk väga palju inimesi ära surmas, siis ei olnud ükski enam julge, et homset päeva näha saavad. Igaüks mõtles: täna elan, homme suren; nii kaua tarvis elu üle rõõmustada, kuniks elu on. Sel põhjusel pruulis rahvas korrastikku õlut, kel vähegi jõudu oli, ja käis

igal õhtul üksteise juures söömas ja joomas, tantsimas ja lusti löömas.

Ühel õhtul oli suur hulk inimesi Hellamaa külla Huusi peresse kokku tulnud «elust magu saama», kui katk äkitselt väikse halli poisi näol akna taha ilmus ja ütles: «Kes mind näevad, need surevad ära, kes ei näe, need jäävad elama!»

Uudishimul ja sooja peaga tahtis igaüks tähtsat võõrast näha saada. Mõned üksikud, kes ei ulatanud üle teiste peade vaatama, ei näinud teda — ja jäid elama, nende hulgas oli ka minu vanaisa Tõnis viis põlve tagasi. Kes teda aga nägid, kukkusid maha või jäid kodus haigeks, kus nad peagi hirmsa valu kätte surid.

Räägitakse, et ühe katku ajal olevat Hiiumaa inimestest nii paljas olnud, et üks inimene Sarve ninal ja teine Rõigi kiriku juures veel elanud ja hääle peale teineteist üles leidnud. Maa olnud nii lage ja tühi kõigist hingelistest, et hääl nii kaugele kõlanud.

88. Katkust

Katk tulnud Koerust, kus ta head lõikust oli pidanud ja hulk inimesi ohvriks saanud, Peetri kihelkonda, et seal ka oma tööd alata. Aga et valge välja tulnud, siis pole ta enam julgenud edasi minna, vaid jäänud Kareda mõisa väljale peatama. Heitnud siis sinna ühe kivi peale magama, kus alles praegu veel katku kehavorm kivil näha on. Selle kivi peal on veel katku kepi ase näha.

Kui katk Kareda välja peal maganud, siis norisenud ta ise kangesti, nii et kümme versta ümberringi igale poole kuulda olnud. Inimesed kuulnud katku norisemist ja jooksnud eest metsa pakku, et katk neid kätte ei saaks.

Kolme päeva pärast, kui katk magamast üles ärganud, haaranud ta kohe oma reisikepi pihku ja seadinud sammud Sigapusma poole. Sigapusmas leidnud katk igal pool tühjad majad eest ega ole kusagilt inimese hingegi leidnud. See pahandanud teda väga, ja

ta võtnud nõuks otsekohe läbi metsa ja raba Sigapusmast Päinurme minna.

Sigapusma karjamaal olnud katkul tee peal kivi ees, mille vastu ta meeletusas oma jala kogemata ära löönud. See kivi pahandanud katku väga. Ta löönud selle kepiga pooleks ja tõuganud siis pealmise poole kepiga eemale. Veel tänase päevani seisab kivi nii, kuidas katk oli selle jätnud. Kivi peal on katku jälg näha ja neljas kohas kivi sees kepiotsa ase.

89. Riiupaju

Kui Eestimaa Rootsi valitsuse alla saanud, siis aetud ja õiendatud kõik mõisate piirid ja rajad, pandud Tallinnas kaartide peale ja kinnitatud ära. Nõnda nad nüüd seisavadki.

Kurna Tammepea oma, Sausti krahv ja Saku härra teinud kolmekesi kauba, et nemad oma mõisate piirid ühel päeval ajavad. Kus nad kolmekesi kokku saavad, sinna jookseb kolme mõisa raja kokku.

Hakkasid minema ratsahobustega. Väga palav päev oli. Kurna Tammepea oma läks Tammetalu kõrtsi vilusse keelt kastma ja puhkama, Sausti krahv läks Luigele ja Saku härra Tammemäele. Kõrtsi vilus ei tulnud rajade ajamist meestel enam meeldegi.

Päev sai juba lõunasse, kui Kurna härral viimaks meelde tuli. Kargas hobuse selga ja Saku mõisa poole kihutama. Sedamaid tuli ka Sausti härra Luigelt, Saku härra jäi kõige kauemaks. Kurna ja Sausti härra jõudsid parajasti Võllaste mäele, kui ta neile vastu tuli. Võllaste mägi on veel versta kolm Saku mõisast eemal. Maamõõtjad olid neil juures. Sinna pandi nüüd kolme mõisa ristikivi.

Siis hakkasid härrad kolmekesi linna minema, ratsutasid metsast otsekohe Raudaru kõrtsi peale. Vaidlesid ise kõige tee. Saku härra oli väga pahane, et tema krunt nii kitsaks jäi. Viimaks läksid üsna riidu. Seda kohta hüütakse tänapäevani Riiupajuks.

90. Rahvajutt Haljala kiriku hauakivist

Haljala kiriku koori põrandas oli umbes seitsme jala pikkune ja laiune kivi. Selle kivi peale olid vana-aja inimeste kujud nikerdatud. Umbes paari aasta eest oli kivi põrandast ära võetud ja altari kõrvale müüri najale seisma pandud.

Sellest kivist räägib rahvas nõnda:

Kord elanud Sausti mõisas kuri härra prouaga, kes igatipidi inimesi piinanud, inimestel naha elusalt seljast ära võtnud jne.

Kord on see härra proua juuresolekul elusate inimeste seljast nahku nülginud. Siis on üks vägevam valitsus sinna juurde tulnud ja nad selle trahviks pannud ühte tündrisse, millel ümberringi teravad raudnaelad olnud sisse taotud. Tündrit lastud niikaua ümber veeretada, kuni nad sinna suure valuga surnud. Siis maetud need surnud trahviks sinna kiriku põranda alla inimeste jalgade alla ja tehtud kujud inimeste trampida.

Selle härra nimi, kes rahvast piinas, olnud Prigader Päits.

91. Pahleni pääsemine

Ükskord olnud vaenlased meie maal. Pahlen olnud oma krundi peal käimas, väike koer seltsis. Äkki tulnud vaenlaste salk. Pahlen pole enam kuhugi mujale põgeneda saanud — seal olnud väike oja, millel pisike trumm peal — põgenenud selle trummi alla oma koeraga.

Vaenlased läinud trummist üle, koer olnud vait, ei ole haukuma hakanud. Pahlen olnud päästetud.

See oja on teed mööda ligi kaks versta Palmsi mõisast Sagadi rajal ja hüütakse praegu Reooja ja Reooja sild. Seal ääres on ka pere, nimega Reooja.

Palmsi mõisas on pilt, kus mees koeraga peal. Üteldakse, et see on sama mees ja koer, kes seal trummi all peidus olid.

92. Toolse rüütel

Selja rannas peab vanarahva jutu järgi iga kümne aasta takka inimene ära uppuma. Jutt rahvasuus kuulukse nii:

Mõni hea sada aastat tagasi, kui Toolse rüütel veel oma kindlas lossis elas ja mere ning maa peal käis röövimas, mis kätte juhtus, oli ta kardetav igale elanikule, sest tema vastu ei saanud ju naljalt keegi. Ta kandnud nii tihedat raudrüüd, et ükski püssinool sellest pole võinud läbi tungida.

Nii oli ka Rakvere lossi rüütel tema hirmu all ja ta võis temaga teha, mis arvas hea olevat, ilma et see oleks oma pisukese seltsiga püüdnudki vastu hakata.

Kui ta juba vana küll oli, tahtis ta endale naist võtta, sest ennem ei olnud aega selle peale mõtelda. Selleks arvanud ta oma lähedase naabri tütre kohase olevat.

Üks öösi läinud ta sulastega teda ära tooma. Et aga pruudil ei tohtinud puududa ka kaasavara, siis kraaminud nad sealt paremad asjad, mis kõlbasid ära viia, kokku ja siis jällegi oma kalli saagiga tagasi. Selle peale vaatamata, kas mõrsja temaga kokku lepib või mitte.

Ta tahtis ju vägevam olla, ja kes siis veel tohtis talle vastu rääkida? Mis ta kord nõuks oli võtnud, see pidi ka kohe silmapilk täidetud olema.

See koht, kust ta endale pruuti käis röövimas, on praegune Andja mõisa, millest veel mõisa varemed tänapäevani tunnistust annavad.

Et aga röövitud mõrsja teda sugugi ei sallinud, vaid iga päev nutnud, nii et silmad tal nutu läbi üsna punased olnud, siis jätnud ka rüütel ta esiotsa rahule ega ole kiusama läinud. Röövihimulised sulased tahtnud jälle uue saagi peale välja minna, ja ta pidanud ju kaasas olema.

Aga vaheajal, kui rüütel saagi peal väljas oli, hakanud lossivalitseja mõrsjat palavalt armastama, ja niisama see ka teda. Pidanud nõu sealt ära põgeneda. Tagajärg olnud aga, et valitseja rüütli ära tapnud ja ennast lossi pärisomanikuks tunnistanud.

Viimaks lasknud ta enda selle rüütli röövitud mõrs-

jaga lossi kirikus laulatada, kuna see, kes teda röövis, nüüd juba mulla all puhkas. Kas oli aga nüüd valitseja ilma süüta? Eks ta olnud ka röövel ja mõrtsukas nagu teisedki!

Laulatuse ajal tulnud üks väga kole mees kirikusse. Istunud suure musta hobuse seljas ja tampinud valitseja hobuse jalge all puruks. Mõrsja tõmmanud ta aga enda ette hobuse selga ja sõitnud kirikust välja, ilma et teistesse oleks puutunud.

Inimesed, kes seda lugu kirikus nägid, olid väga ehmatanud, sest igaüks pidas teda surnud rüütliks või vanasarviliseks ega saanud hulgal ajal oimu liigutada. Kui viimaks jälle meele-mõistuse tagasi said, oli kirik juba pime. Küünlad olid otsa lõppenud, ja nii katsusid käsikaudu, kuidas sealt välja said.

Sellest mõrsjast aga ei ole enam pärast midagi kuulda olnud, kuhu ta on saanud või kuhu rüütel ta viinud.

Mõni aeg tagasi, kui seal lossis enam kedagi hingelist ei elanud, olevat ümberkaudsed inimesed merest kaeblikku kisa kuulnud. Kes lugu veel selgelt mäletasid, on häälest ära tundnud, et see, kes merelainetel kisendas, rüütli mõrsja häälega olnud. Kes siis aga sel ajal merele läinud, ei see ole enam tagasi tulnud, vaid saanud merele saagiks või mõrsjale seltsiliseks.

Ja nõnda on see lugu kuni tänapäevani edasi kestnud. Mullu valinud jällegi ühe noore mehe endale välja.

93. Virtsu Vanalinna hävitamisest

Kui ma alles noor veel olin, noor veel olin... ja vanade taatide ja eitedega uttede ja notsude karjas käisin, sain ma nende suust mõnda vana juttu kuulda. Nõnda ka Vanalinnast.

Virtsu Vanalinnas elanud kindral, kes ennast mereröövli ametist olevat elatanud. Et hõlpsasti laevu kätte saada, selleks vedanud ta ahelad või tõu üle väina, ühe otsa kinnitanud linna torni külge, teise Muhusse. Tulnud laevad, siis olnud nad selle taga kinni, ja ta läinud oma meestega, röövinud ära. Sedaviisi korja-

nud endale palju kulda ja hõbedat, mida Vanalinna all keldrites hoidnud.

Ükskord tulnud ka üks kallis inglise kaubalaev väina. Aga see päästnud ennast suure võitlusega tema käest ja läinud oma maale, kust ta kaks sõjalaeva toonud. Need purustanud suurtükkidega Vanalinna ja teinud ahelad pihuks.

Kindral tahtnud ratsahobusega põgeneda, aga suurtüki kuul tulnud laevalt ja teinud talle Virtsu kivisilla otsa peal surma. Sinnasamasse maetudki ühes hobusega.

Tema hauda võib teekäija kivisilla peale minnes põhja pool maantee ääres näha, kus haua ümber kivid on.

94. Kuusalu kiriku kell

Kuusalu kirik on kahe metsa vahepeal. Lõuna pool küljes on kõrge männimets ja põhja pool lepamets ilusa heinamaaga.

Lepikust keeb palju vee-allikaid üles. Vanarahvas on neist allikatest palju lugu pidanud. Nende vesi olnud vägev rohi iga häda vastu. Seal neis allikates käidud haigeid inimesi ja loomi pesemas. Vett on kaugele viidud ja on sinna ka ohvreid toodud. Seda on tänapäevani näha. Kiriku juures lepikus on väga sügav lendvamuda-auk.

Vanal ajal on sõda olnud ja suurtüki valamise tarvis kirikute kellad ära võetud.

Kuusalu kirik olnud rikas kulla ja hõbedaga. Üks kell on saadud sammaste pealt sõja eest ruttu ära võtta.

Kuld- ja hõberaha ja asju on kella sisse pandud, tinaga pealt kinni joodetud ja siis lepikusse lendvamudaauku lastud. Teist kella on Tallinnas raatusemaja tornis nähtud.

Vanarahva jutu peale on leeripoisid pikkade ritvadega augu põhja katsunud, ja kõik arvavad tõe olevat. See auk on ridvatükke täis. 1869. aastal laskis õpetaja W. K[entmann] palju heinamaa puhastamise mättaid sinna auku vedada, aga see koht on alles.

95. Vigala kiriku kell

Vigala kiriku alla jõkke, veski ja kiriku vahekohta maetud ennemuiste sõja ajal jõe põhja üks hõbedast kirikukell, tõotusega, et seda muidu kätte ei saa, kui just pühapäeval jutluse ajal kuus paari musti härgi jõe kaldale viiakse, seal ikkesse rakendatakse, siis kõis põigiti jõe põhja lastakse, nii et mõlemad otsad härgade ikke külge ulatavad, et siis härjad kella sealt välja veaksid.

Ükskord katsutud kella välja võtta. Rakendatud kuus paari musti härgi ikkesse ning veetud köiega jõe põhjast põigiti läbi. Kell hakanudki köie taha kinni ja olnud peaaegu kaldale saamas. Aga kirikus lõpetatud parajasti jutlus ära ja õpetaja ütelnud: aamen! Niipea vajunud kell suure praginaga jõkke tagasi, kus ta tänapäevani seisab.

96. Silmaallikas

Rapla kihelkonnas Kehna vallas olevat allikas, mida Silmaallikaks kutsutakse. Selle põhjas olevat põhjatu hulk raha, mis sinna sedaviisi saanud:

Ühes mõisas elanud hirmus ahne mõisnik, keda silmakiskjaks kutsutud. See põgenenud oma suure rahakastiga Rootsi sõja eest. Olnud talvine aeg. Kaks härga olnud rahakastil ees. Kui mõisnik rahakoormaga parajasti allika kohta jõudnud (allikas olnud kinni külmunud), tulnud Vanatont ja sõtkunud jää katki. Temal

olnud vaeste inimeste verest ja higist kokku aetud vara. See langenud nüüd kõige härgadega allikasse, kus nad praegugi olevat.

Aga Vanatont kütvat või kuivatavat allika põhjas raha, millest allikas soojenevat, nii et ta nüüd mitte ilmaski enne kinni ei külmetavat, kui raha välja võetakse.

Et silmakiskja raha allikas magavat, saanud see nimeks Silmaallikas. Pühapäeval kirikuajal, kui ilus ilm on, olevat kast ühes härgadega ja reega näha. Aga iga katse juures seda välja võtta vajuvat või kaduvat ära.

97. Murujärv

Penuja ja Pöögle valla piiril keset sügavat laant on suur sambla ja rohukamaraga kaetud järv, mida Murujärveks kutsutakse. Ainult kolme sülla laiuselt on keset järve lausavett näha. See koht on väga sügav, tema põhja pole keegi kätte leidnud. Viskad kivi vette, siis kuuled tüki aja järel, kui kukuks see vastu teist kivi või raudkasti.

Rahvas räägib:

Sinna olevat kord sõja ajal suur varandus ära peidetud. Mõnigi südikas mees on kalli varanduse järele õngitsenud, kuid asjata.

Korra sidunud südikad mehed kivi pika nööri otsa ja lasknud järve. Juba olnud mitukümmend sülda nööri vees, kui nöör korraga liikunud. Mehed tirinud nööri veest välja — kivi asemel verine oinapea nööri otsas. Sest ajast pole keegi enam julgenud järve sügavust mõõta.

Sagedasti nähtud päeval järve kaldal suure kivi otsas musta kassi istuvat ja kuuldud öösiti hirmsat kasside kisa ja purelemist.

98. Sookaevu raha

Tapa mõisa heinamaal kraavi ääres on kaev, mida Sookaevuks hüütakse. Ennevanasti on see sügav olnud, nüüd pole enam kaevu nägugi. Näitab nagu mudaauk olevat.

Ükskord näidatud mõisa kärnerile unes, et Sookaevus rahakatel varjul seisab, ja kästud seda sealt põhjast välja võtta. Kärner rääkinud lugu opmanile.

Läinud siis ükskord kahekesi naljapärast katsuma. Võtnud pika lati ja ajanud kaevu sisse. Lati ots läinud vastu kõva asja. Et kaevus palju muda olnud, sellepärast pole nad midagi näha võinud. Sidunud siis viili lati otsa ja urgitsenud sellega. Välja võttes olnud viili küljes vasepuru näha.

Kui nad ikka rohkem urgitsema hakanud, tulnud kaevu põhjast suur kala vee peale. Pool olnud inimene ja pool kala. Mehed ehmatanud ära ja läinud minema ega ole enam tahtnud urgitsema minna.

Teine kord on jälle kästud otsima minna. Aga mehed kartnud, et asi kuradist on, sellepärast jätnud järele. Pärast on sealt kaevu põhjast vee kohinat ja solinat kuuldud, aga kellelgi pole himu sealt midagi otsima hakata.

99. Rahaaugul

Tapa Näo külas näinud üks peremees unes, et tema põllu sees rahaauk olevat. Üks mees tulnud ta juurde ja ütelnud: «Mis sa magad! Tõuse üles ja mine oma põllule! Ühe söödikünka sees on rahaauk. See olgu sulle täheks: sinine tulelõke põleb seal iga neljapäeva õhtul peal.»

Mees ärganud üles, hõõrunud silmi ja mõtelnud järele unenäo üle, mida ta hästi uskuda ei tahtnud.

Ühel päeval kündnud ta kohal, kuhu teda öösi juhatati. Siis kuulnud ta nagu raha ragisemist maa alt.

Mees mõtelnud: «Siin on tõesti rahaauk. Ei ma sind siia roostetama jäta, ma võtan su välja ja elan paruni moodi.»

Oodanud neljapäeva õhtuni. Siis läinud vaatama.

Ja ennäe õnne! Sinine tuli hiilunud seal künka peal. Mehel hea nõu kohe peetud, kuidas raha kätte saab. Mõtelnud: ei ma üksi ei tee midagi! Peab Soomest abi tooma.

Reisinudki mees Soomemaale. Toonud sealt kolm tarka, kes olnud osavad rahaauke välja hoovama. Läinud neljakesi tuttavasse kohta, kus rahakatel varjul pidi olema.

Soome sortsid lausunud ja posisenud maa ümberringi ära, siis hakatud kaevama. Ja ena imet! Kui nad hulga aega higistanud seal kallal, kerkinud nagu pajasang maa peale.

Mehed toonud pika hoova ja hakanud kangutama. Ise pajatanud: «Nüüd ta meie käest enam ei pääse.»

Hulga aega higistanud mehed katla väljakangutamisega. Soome sortside tagavaravägi hakanud juba otsa lõppema, kui peremees hüüdnud: «Mis sul, kuradil, on, et üles ei kerki!»

Hädasti saanud ta need sõnad üteldud, kui käinud kole kärgatus ja rahakatel vajunud alla kõigega, mis seal sees.

Küll katsus mees mitu korda veel urgitseda, aga ei midagi! Miks ta kurja nimetas — sellepärast ei antud temale. Pidi Soome targad jälle tagasi viima ja päevapalgad maksma. Mees mäletas aga surmani rahaaugu õnnetut kaevamist.

100. Kuidas mees Lustivere lossist pidi kullatündri kätte saama

Lustivere vallas Neanurme külas Veskiotsa talu maa peal on müürivaremed, kus rahvajutu järgi vanasti Loostri linn ja Muuga veski olnud. Neis varemetes olevat praegu veel rahvajutu järgi kuldsäng, kuldpüss ja tünder kulda, mida Vanapagan ise hoidvat.

Ühel ööl näidatud unes Veskiotsa talu peremehele, kelle maa peal need varemed on, et: «Mine kuuvalgel neljapäeva ööl risttee peale, mis neile varemetele kõige ligemal on, ja tee sinna tee peale sütetuld. Käi siis kolm korda vastupäeva ümber tule, siis saad näha, kus

kohal varemetes kullatünder seisab ja kes teda hoiab. Oled sa nii näha saanud, kes kullatündri hoidja on, siis mine koju ja oota kuni järgmise neljapäeva õhtuni. Mine siis enne kesköödpüksata ja püssiga, millel elavhõbeda-kuul sees on, ja kui kullatünder oma hoidjaga maa peale nähtavale tuleb, siis lase elavhõbeda-kuuliga kullahoidja peale. Aga selle eest pead hoidma, et sa araks ei lähe ega jumala nime ei nimeta. Saad sa kolmel neljapäeva õhtul kartmata ja jumala nime nimetamata rahahoidja peale lasta, siis saad kullatündri kõigega endale. Ei saa sa kõike nõnda ära toimetada, siis vajub kullatünder maa sisse ja sealt ei saa teda enam keegi kätte.»

Eestuleval kuuvalgel neljapäeva õhtul läinudki Veskiotsa peremees risttee peale, teinud seal sütetuld ning käinud siis kolm korda vastupäeva ümber tule. Varsti seepeale paistnudki Veskiotsa peremehele silma ühest kohast varemetest sinine tuli ja tule seest suur tünder kuldrahadega, millel hall sikk punase habemega juures vahiks olnud. Paari silmapilgu pärast kustunud sinine tuli ja ühtlasi vajunud kullatünder kõige hoidjaga maa sisse.

Järgmisel neljapäeva õhtul läinudki Veskiotsa peremees selle koha ligidale varemetesse, kus talle kullatündrit näidatud, ja jäänud siis ootama, kuni see oma hoidjaga maa peale nähtavale tuleb. Mees oodanud tükikese aega, siis hakanud sinine tuluke põlema ja varsti seejärel kerkinud kullatünder oma hoidjaga maa seest üles. Pannudki siis mees püssi, millel elavhõbedakuul sees oli, palge ja sihtinud kullatündri otsas seisvat sikku. Pauk käinud ja kuul jooksnud vihisedes püssist välja, mille järel suur kõlin ja kolin hakanud. Tuli kustunud ja ühtlasi kadunud ka kullatünder kõige hoidjaga.

Kolmandal neljapäeval olnud Veskiotsa peremees jällegi teatud koha peal platsis ja oodanud, millal kullatünder hoidjaga nähtavale tuleb. Kauase ootamise järel hakanudki viimaks sinine tuluke põlema ja seejärel kerkinud nähtavale ka kullatünder, millel hirmus, verise kaelaga sikk juures vahiks olnud. See aja-

nud mehele jälestuse peale. Siiski kogunud mees julgust, pannud püssi palge, sihtinud siku peale ja lasknud siis püssi lahti. Paugu järel kustunud tuli ja kadunud raha, niisama kui eelmisel korralgi.

Neljandal neljapäeva õhtul olnud mees õige aegsasti platsis ja oodanud kärsitusega, et millal ta juba selle oodatud kullatündri kätte saab, mida ta niimitu nädalat pikisilmi oodanud.

Viimaks ometi — kauase ootamise järel hakanud igatsetud sinine tuli paistma ja kullatünder kerkinud sellega ühes maa peale. Tündril olnud üleni verine sikk hoidjaks juures. Küll ajanud hirmus, verine sikk mehele külma üle ihu, aga mees kogunud ennast siiski, pannud püssi palge, sihtinud siku peale (ehk käed küll värisenud) ja tõmmanud püssi lahti.

Pauk käis. Tuli kustus, ja hirmsa kisaga pannud sikk putku. Hiilgav kullatünder jäänud liikumata paigale.

Mees jooksnud tündri juurde ja hüüdnud rõõmu pärast: «Vaat nüüd olen ma ometi kord rikas mees! Jumal olgu selle eest tänatud!»

Niipea kui mees jumala nime saanud nimetada, avanud ennast maa kullatündri all ja tünder vajunud mehe silme ees suure kõlinaga maa alla. Siis tulnud mehele küll keelatud sõna meelde, kui raha kadunud olnud, aga see oli juba hilja. Küll kahetsenud mees oma ütlust ja kaevanud maad sealt kohalt, kust kullatünder alla vajus. Aga mis oli kadunud, see oli kadunud. Mees pole enam midagi leidnud.

101. Maalused

Ühel Vändra naisel olnud maalused. Ta katsunud neid igaviisi ohutada ja rohutada, aga need ei ole kuidagi ära kadunud. Viimaks läinud ta kaaluja juurde, et selle käest teada saada, kuidas võiks maalusi ära kaotada. [- - -]

Kaaluja kaalunud ja ütelnud viimaks: «Sa oled ühes kohas rahaaugu peal istunud ja sealt oled sa maalused saanud. Nüüd oota niikaua, kuni noorkuu ajal esi-

mene neljapäeva õhtu on. Siis vii sinna kohta üheksat sugu viljateri, hõbevalget ja soola, siis kaovad maalused. Kui juhtub, et raha nähtavale tuleb, ära seda raha muidu mitte ära võta, kui sa minu käest nõu ei ole küsinud. Selle raha peal on tõotus, mis inimese elu maksab.»

Naine maksnud kaaluja vaeva välja ja läinud minema. Ta oodanud tähendatud ajani, noorkuu esimese neljapäeva õhtuni. Siis võtnud ta üheksat sugu viljateri, hõbevalget ja soola ning läinud sinna kohta, kus ta istunud ja kust ta maalused saanud, visanud asjad sinna maha, oodanud seal veel natuke aega ja hakanud siis minema.

Kui ta paar sammu edasi astunud, kuulnud ta raha kõlinat. Ta jäänud seisma ja mõtelnud: kas peab targa õpetuse järgi laskma olla või omapead raha üles otsima?

Viimaks arvanud, et ehk kaaluja tahab seda raha siis endale saada, kui ma temale teatama lähen. Parem otsin raha üles ega ütle seda kellelegi, veel vähem kaalujale.

Ta hakanud sealt kohalt kätega kraapima, kus ta kõlinat kuulnud. Natukese aja pärast leidnud üsna mullapinna alt suure savikruusi, mis hõberaha täis olnud. Võtnud selle ära ja viinud koju.

Kodus rääkinud ta lugu mehele. Mees võtnud mõned rahad enda kätte ja pannud taskusse. Niipea kui need rahad tema taskus olnud, jäänud ta rumalaks, jooksnud toast välja jõe äärde, hüpanud jõkke ja uputanud enese ära.

Pärast ei ole aga enam midagi õnnetust selle raha pärast juhtunud.

102. Abja valla rikkus

Abja valla vaesele saunamehele üteldud öösi: «Kaeva neljapäeva öösel enne kella kahtteistkümmet labidaga oma sauna ukse lävepaku alla kolm jalga sügav auk, siis leiad sealt suure katlatäie raha. Sellest saab sulle ja kehvale Abja vallale küllalt niipalju, et rikkaks võite saada.» — «Tühja kah!» ütles mees. «Une-

näod on mitut petnud, nii võivad nad ka mind petta.» Mees ei teinud nii, kuidas juhatatud.

Paari nädala pärast oli saunamehele unes uuesti samaviisi juhatatud. Nüüd hakkas mees küll vähe uskuma, aga jättis siiski tegemata. Jälle seesama juhatus kolmandat korda. Nüüd ütles mees: «Saagu mis saab, ma vaatan õige kord selle ukse pakualuse läbi.»

Ta võttis ühel neljapäeva öösel labida ja hakkas enne kukelaulu kaevama. Oli kolm jalga auk sisse võetud, leidiski suure katla, raha täis mis kõlas.

Nüüd oli mees kord õnnega koos, raha sai juba vakaga mõõta. Ta ei mõistnud selle hulgaga midagi teha, vaid andis ka igale Abja valla vaesemale nii palju kui see aga soovis. Vaesest saunamehest sai nüüd rikas taluperemees, ta haris põldu hoolega ja teenis veel selle suure rikkuse kõrvale mõndagi. Ka mitmest vaesest inimesest, keda saunamees aitas, said rikkad, mõistlikud ja hoolsad kohapidajad.

Nõnda sai kehv Abja vald vaese saunamehe läbi rikkaks vallaks.

103. Kuidas Abja vald rikkaks sai

Abjas elanud vanasti sepp, kellel õnn olnud rahakatla omanikuks saada. Öösel üteldud sepale, et ta peab Pikasilla peale minema, sealt leiab raha. Sepp tõtanud ilma ajaviivituseta teele. Jõuab viimaks sihile, näeb silla peal soldatit seisvat. Sepp läheb ka silla peale, hakkab seal nagu otsides vaatama. Soldat hakkab lahkesti pärima nagu sõber kunagi. Sepp ei salga ka sugugi, vaid kõneleb asjaloo otsast otsani ära. «Tühi viirastus ja muud midagi,» ütleb soldat. «Mind juhatati ühe sepikoja juurde, mis kolme kuuse alla on ehitatud. Seal sepikoja ukse ees seisvat suur varandus varjul.»

Sepp pööranud koju tühjade kätega, kuid ometi tubli lootusega, sest tema sepikoda seisnud ka kolme kuuse vahel. Koju jõudnud, haaranud kohe labida pihku ja hakanud lamutama, nii kui labidavars lookas.

Oh sa, isa, — juba näginud katla sang. Veel mõni labidatäis, ja suur rahalaegas olnudki käes. Sepp rõõmust ja õnnest heldeks tehtud, kutsunud kõik Abja valla peremehed kokku ning jaganud kõigile toobitäie kulda.

104. Rahakirstu mägi ja Ohvrikivi

Pajusi vallas Mõrtsi küla all on rabas väike mäeküngas, mis kolmkümmend sammu pikk ja viisteistkümmend sammu lai on. Rahvas kutsub seda küngast Rahakirstu mäeks. Künka peal kasvavad suured vanaaegsed kased ja sarapuupõõsad. Sellest künkast natuke maad õhtu poole minna on suur kivi, mida rahvas Ohvrikiviks kutsub. Mis selle kivi peal on ohverdatud, seda ei tea rahvas enam rääkida. Aga et kivi peal tõesti on ohverdatud, sellest annavad tunnistust lahtipõlenud kivikorrad.

Sellest künkast teab rahvas rääkida, et muiste, kui sõda kord meie maal lahti olnud, siis põgenenud meie esivanemad vaenlaste eest rappa sinna künka peale ja elanud seal. Kui nad vaenlaste eest põgenenud, võtnud nad ka oma raha ja ehteasjad ligi. Pannud need suure kirstu sisse ja matnud sinna maha, et vaenlane neid kätte ei saaks. Seal olevat nad tänase päevani maa sees.

Künka peal on kord ühed mehed kaevamas käinud. Rahvajutu järgi olnud need rootslased. Meestel olnud ka vana sõjakaart kaasas. Nende kaevamisest annab tunnistust auk künka keskel.

Kivi peal, mis künkast mõni samm õhtu pool seisab, ohverdanud rahvas jumalatele, et jumalad armu heidaksid ja riisujad vaenlased maalt välja ajaksid. Et kivi peal ohverdati, kannab ta õigusega Ohvrikivi nime.

Kord eksinud üks mees rappa ära ega ole enam kuidagimoodi mõistnud rabast välja minna. Öö olnud juba ammugi käes, aga mees hulkunud ikka mööda raba. Umbes kesköö aegu näinud mees korraga eemalt tuld ja hakanud tule peale välja minema. Varsti jõudnud üsna ligidale ja näinud, et kaks meest istu-

nud tule ääres ja lugenud raha. Mees kohkunud ära nii suurt hulka raha korraga nähes ja hüüdnud iseeneses imestuse pärast: «Jumal, tule appi! Küll siin on ometi palju raha.»

Saanud mees seda hüüdnud, kui korraga tuli kustunud ja mehed kõige rahaga kadunud. Ta saanud siis aru küll, et need kurjadvaimud olnud.

Seepeale hakanud mees oma ümbrust silmitsema, et kus ta siis õige on. Ümbrust järele vaadates leidnud koha tuttava olevat. Ta olnud Pikamäe[1] ääres, ja kus kurjadvaimud raha lugesid, see oli Rahakirstu mäel. Et mehel koht tuttav oli, saanud ta ilma enam eksimata kerge vaevaga koju.

105. Katkuaed

Järva-Jaani kihelkonnas Rava ja Säliküla raja peal metsas on suur kiviahervare, mis heinakuhja moodi, alt lai, pealt terav, umbes viisteistkümmend sülda läbi mõõta. Seda nimetatakse Katkuaiaks. Seal kivivaremetes pidavat öösiti kolistamist ja mitmet moodi hääli kuuldama.

Kord läinud üks vanamees öösi sealt mööda ja näinud sinist tulukest. Ta mõtelnud, et karjalapsed õhtu sinna tule jätnud. Läinud piibu peale tuld võtma, aga kui juurde saanud, siis kadunud tuli ära. Selle asemele aga siginenud sinna suur härg, kes kivivareme kõrval maganud. Härjal olnud sõnnikuhark nina ees. Vanamees võtnud sõnnikuhargi ja löönud härga. Kivihunnikus kuulnud ta seepeale mürinat ja nagu raha raginat. Mehel tulnud hirm peale ja läinud minema. Härg kadunud siis ka ära, kui teda löödud.

Päevaajal läinud mees vaatama ja leidnud sealt kohalt, kus härg magas, paari toobi osa vaskraha, uued ja puhtad nii kui kuld.

Kord tahtnud Rava mõisa härra kiviaia tarvis sealt lasta kive vedada. Siis leitud sealt kuld- ja hõbeasju, hobuseriistu ja kõiksuguseid asju. Aga öösiti pole

[1] Pikaksmäeks kutsutakse mäge, mis rabast läbi jookseb ja üsna Rahakirstu mäe ligidal on. — *Üleskirjutaja märkus.*

härrale rahu antud. Mõisas käidud kolistamas ja koguni nõutud, et härra need asjad sinna tagasi viiks. Härra jooksnud mõisast hommiku vara välja ja käskinud kivid tagasi vedada. Varanduse aga matnud ta sinnasamasse kohta maha. Pärast pole keegi julgenud sealt enam urgitseda.

106. Rahaauk

Ridala kiriku all oleva Saanika küla ligidal on mägi, mida Tubrimäeks hüütakse. Seal on ka vanasti Tubri linn seisnud. Mõned teavad rääkida, et linna kella äärgi veel maa seest paistvat.

Kord tulnud Liiva kõrtsist Saanika küla mees just vaimude tunnil sealt mäelt läbi kodu poole. Näinud: Tubrimäel põlenud suur tuli, mida paar meest vahtinud.

Tõnis R., nii oli mehe nimi, läinud võõraste meeste juurde ja küsinud: «Kes te olete ja kas saab piibu peale tuld?»

Võõras mees võtnud kolm sütt ja visanud Tõnise ette. Ühe nendest pannud Tõnis piibu peale, teised jätnud maha.

Kodus leidnud Tõnis, et piibu peal olnud üks rahatükk.

Teisel päeval läinud Tõnis seda kohta vaatama, aga ei ole seal muud midagi leidnud kui kaks rahatükki, mis temale oli välja visatud.

107. Pärnu rahaauk

Pärnu linnas, üle Siimu silla, Vana-Pärnu maa peal, merekalda ligidal olnud ennevanasti Näka talu.

Selle Näka talu ligidal nähtud öösel sagedasti tuld põlevat.

Ühel ööl läinud üks noormees tule juurde. Tule ääres olnud kolm meest. Nendel olnud suured pikad hambad ja mustad suured silmad.

Noormees palunud nende käest piibu peale tuld. Üks

mees pannudki suure põleva söe piibu peale. Piip aga ei põlenud.

Noormees läinud tükk maad edasi ja vaadanud — piip olnud kulda täis.

Teisel ööl läinud noormees jälle tuld vaatama, sest nüüd saanud ta aru, et vanapaganad seal oma raha kuivatanud.

Ei teisel ega mitmel ööl pole seal tuld nähtud.

Üks öösi üteldud sellele noormehele: «Kui sa jaanilaupäeva õhtu seal jälle tuld näed, siis mine juurde ja viska üks riie tule peale. Siis saad palju raha.»

Jaanilaupäeva õhtul olnudki tuli näha. Noormees võtnud tüki riiet, läinud tule juurde ja visanud riide tule peale. Ise läinud juurest eemale.

Hommikul läinud võtnud riide ära ja vaadanud — riide all olnud suur hunnik kuld- ja hõberaha.

Noormees saanud sestsaadik väga rikkaks. Näka talu aga ei ole praegu enam. Rikas meeski on kaugele rännanud.

108. Nähtused ja leiud Iivakivi juures

Mees oli kord Iivakivi lähedal kündnud. Õhtul, kui ta kündmise järele jätnud, võtnud härjad adra eest ikkest lahti, pannud ikked adra peale ja lasknud härjad Iivakivi lähedale karjamaale lahti rohtu sööma, mõteldes: ega väsinud härg kuhugi ei lähe. Ise läinud koju õhtust sööma.

Kodunt tulnud ta jälle pea tagasi, võtnud adra pealt härjaikke ja läinud karjamaale härgi otsima. Otsinud küll, aga ei leidnud kuskilt.

Viimaks näinud ta Iivakivi juures tuld põlevat. Mõtelnud, et see on vahest õitsiliste tuli, seal on õitsilised oma härgadega. Ma lähen vaatama: ehk on minu härjad ka seal ühes. Tal olnud ikka härjaike ligi.

Kui ta tule lähedale saanud, näinud, et tule juures ühtegi inimest ei olnud ja tuli põlenud ilma puudeta. Ta läinud juurde, visanud härjaikke tulle.

Nii suur kui see härjaike olnud, nii laialt jäänud kulda ja hõbedat selle alla. Mees pärinud kulla ja hõbeda kõik endale.

109. Kullamägi

Võnnu kihelkonnas ja külas on mägi, mille nimi Kullamägi on. Nime saanud ta sellest: sõja aegu pandud siia palju kulda maha, mis praegugi seal olevat. Raha, mis ühe suure kivi all, võivat sedaviisi kätte saada: Kui suure reede hommikul seitse noort kukke kivi peal ära tapetakse, tõusvat kivi. Aga tondid hoidvat veel praegu raha.

Kord katsunud üks mees raha kätte saada. Tõstnud küll kivi üles, ja rahakatel tulnud nähtavale, kuid karvane, sarvedega, inimese moodi kogu tulnud välja. Mees andnud sellele kepiga hoobi selga, nii et see kiunudes, ühe kivi otsast teise otsa hüpates surnuaeda läinud. Aga peale seda tulnud august välja kole karu, kes suust ja ninast tuld sülitanud. Sellele pole mees enam julgenud lüüa, vaid pistnud põgenema, ning raha vajunud kõlinal maa sisse tagasi. Oleks mees julge olnud, oleks raha kätte saanud.

See tont, kes ära läinud, astunud nii tugevasti kivide otsa, et jäljed kivi sisse järele jäänud. Üks tondi jäljega kivi on praegu alles, kus selge saapajälg sees on. See on Kullamäe talu nurmel. Kes ei usu, mingu vaadaku ise.

110. Rahast inimene

Ennemuiste olnud K. vallas üks matmiskoht, kus rahva arvamise järgi katku või sõja ajal hulk surnuid olevat maetud. Sealne rahvas nimetanud kohta Kalmumäeks.

Mäest sõitnud kord üks talu vanaema ja tema tütretütar kodu poole. Mäe ligidale jõudes näinud nad, kuidas valgete riietega inimene mäe otsas ikka edasi ja tagasi kõndinud, nõnda et riided lipendanud aga tuule käes. See olnud umbes kesköaeg. Naisterahvad pidanud küll kartuse pärast esiotsa hobuse ümber pöörama. Viimaks ütelnud aga vanaema: «Lähme peale edasi! Jumala ristike olgu meiega, ega ta meile ikka midagi teha ei tohi.»

Andnud hobusele piitsa ja sõitnud edasi. Mäe otsa

jõudes võtnud valgete riietega inimene nende hobuse suu kõrvalt kinni, ja pole enam edasi saanud. Siis tulnud ta saani juurde ja ütelnud: «Lööge mind piitsaga üks kord!»

Naisterahvad pole temale hirmuga midagi saanud vastata, muudkui palunud aga jumalat. Sellest hoolimata palunud võõras, et: «Puudutage sõrmeotsagagi minu külge!» Ka seda pole tehtud.

Viimaks kogunud vanem naisterahvas julgust, tõmmanud äkki hobust ohjest ja löönud piitsaga. Hobune karanud äkilise löömise pärast püsti. Seda nähes hüpanud võõras inimene üle kraavi ja ütelnud: «Viis tuhat aastat olen ma siin maganud, ja et mind keegi ei taha, siis pean ma teine viis tuhat aastat jälle siin vaevas olema.»

Seepeale langenud ta mis kõlinal rahaks ja vajunud maa alla.

Naised jutustanud kodus seda lugu teistele, need aga ütelnud: «Oh teie rumalad, miks te ei puutunud temasse, siis oleksite hulga raha saanud! See ei olnud keegi muu kui mõni undrehti saadud raha, mis maa seeski rahulikult ei saa puhata.»

111. Rootsi kuninga varandus

Virumaal Nigula kihelkonnas Kunda mõisa juures, arvata pool versta mõisast on mägi, mida juba kaua aastaid Lammasmäeks kutsutakse. Vanarahva jutu järgi peab seal Rootsi kuninga Gustav Adolfi sõjavarandus maa sees võlvitud keldris varjul olema.

Kui Gustav Adolf Malla ja Kalvi mõisa juurest maale tuli, siis on ta lasknud oma sõjaväel sinna mäe sisse keldri teha, kuhu suurema jao varandust maha jätnud, mida mitte kohe pole tarvis olnud.

Mõni aasta tagasi, kui Kunda mõisa pärishärra von Girard Saksamaale läinud oma tervist kosutama, jätnud ta mõisa ülevaatamise oma poja Egloni hooleks, kelle päralt Selja mõis on. See võtnud kakskümmend pohlakat ja läinud vanade paberite järgi Lammasmäele meestega keldrit lahti kaevama.

Mehed teinud paar kuud aega tööd mäge kaevates, kuni keldri võlvid kätte saanud, millest tahtnud auku läbi raiuda. Korraga tulnud parunihärra Saksamaalt tagasi. Keegi oli parunile kirjalikult teada andnud, mis poeg mõisas teeb. Parun lasknud kaevatud koha jälle kinni ajada ja andnud metsavahile kõva käsu järele vaadata, et keegi enam sinna kaevama ei läheks. Mida aga poeg kaevates oli leidnud, nagu rauda, sõjariistu, labidaid, kirveid — need on lasknud mõisa tuua. Aga kelder on puutumata jäänud.

Seal mäe peal kasvavad mõned harvad kased ja lepad, mis juba kaunis vanad näivad olevat ja sellele kohale looduse poolest ilusa pildi annavad. Ta paistab selle metsatukaga suveajal väga tore.

Kunda sepa jutu järgi olevat parunihärra ütelnud oma pojale: «Meil on varandust ega pole veel seda vaja kaevata. Kui peaks meil tarvis olema, küll me siis ta lahti teeme.»

112. Karksi kiriku keldrist

Karksi kirikus altari kohal seina sees on uks, mis enne lahti olnud ja nüüd kinni naelutatud. Kui uks lahti olnud, nii kõnelevad vanemad inimesed, siis olevat nad seal näinud vanaaegseid kuldasju.

Ja seal nähtud ka alati ilmutusi. Kord istunud kullapüti otsas väike must koer, kord olnud must kass ja kord vahtinud jälle suurte sarvedega oinas ukse peal.

Kord visanud kiriku vöörmünder kiriku pühkmed sinna keldrisse. Siis tulnud kolm meest, mustad vammused seljas ja laia lehega kaabud peas, keldrist välja ega andnud enam vöörmündrile hingearmu.

Kui kiriku vöörmünder koju läinud, tulnud need mehed metsas tee peal vastu ja ütelnud: «Mis sa meist tahtsid, et sa kiriku pühkmed sinna keldrisse viskasid?»

Ja nõnda kiusanud nad vöörmündrit alati.

113. Rahaaugu vaht

Virtsu Vanalinna keldrites pidavat olema raha — kulda, hõbedat ja vaske, niisama muud varandust küllalt. Keldrid on kivide ja prügiga täidetud ja enamasti kõigil laed sisse lõhutud. Nende keldrite kallal olevat mitmed töötanud, aga ikka enne lõpule jõudmist töö pooleli jätnud.

Nii kaevanud kord üks naine juba mitu neljapäeva õhtut või poolt ööd, kuni varandusekeldri uks paistma hakanud. Olnud juba suur töövaev läbi tehtud. Seal ilmunud punane hobusevarsa pea maa seest nähtavale ja teinud kolm korda peene, heleda häälega: iiihh-ih-ihhh. Sedamaid olnud prügi ja praht jälle keldrit katmas nagu ennegi.

114. Helme lossi varandus

Vastse kõrtsi poolt lossivaremete poole minna olevat mäe külje sees suur varandus peidus.

Kord lasknud härra töömeestel seda varandust välja kaevata. Härra ise olnud sel korral ühes teises mõisas ja saatnud proua keldrikaevajate juurde.

Suure vaevaga saadudki kelder lahti kaevatud. Murtud ka esimene suur rauduks lahti.

Keldris olnud väga palju vaate. Ühe vaadi otsa peal istunud vana proua ja hoidnud suurt võtmekimpu süles. Tema kõrval istunud väike must koer.

Proua ütelnud sisseastujatele: «Oleksid mu teenrid siin, küll ma siis teile näitaksin, mis keldrisse tulek maksab!»

Karanud ise mõisaproua juurde ja kägistanud teda hirmus valusasti kaelast. Ka tulnud tagant keldrist imelist külma õhku neile vastu. Koer jooksnud ka veel kaevajate kallale. Nii olnud edasiminek võimata.

Otse selsamal silmapilgul, kui kelder lahti saanud, kägistatud ka härrat kaelapidi ja üteldud: «Miks sa meie elukorteri lasksid ära lõhkuda? Olgu meie elukorter ruttu kinni pandud. Kui kinni ei pane, siis tapame sind ära!»

Härra saatnud ruttu käsu kaevajate juurde ja lasknud keldri kinni ajada. Sestsaadik seisab Helme lossi varandus seal ikka peidus.

115. Laenukassa

Vanal muistsel ajal olnud Karula valla Mändiku talu krundi sees rahakelder, kust peremees ise nii palju raha võinud laenata, kui soovinud ja tarvitanud. Teistele taluperemeestele sealt kassast kopikatki ei laenatud. Rahakambri võti olnud alati ukse ees ja sisse võis astuda igamees, kes teadis, kus «kuntur» oli. Aga mis sellest kasu: juba sai seletatud, et võõrastele sealt raha ei laenatud.

Rahakambri uks olnud kõrge mäe jalal ja piltilus noor neiu raha väljaandja ja vastuvõtja. Ta istunud kuldsel toolil ja õmmelnud hõberaami peal. Mändiku talu sulased ja teenrid võinud ka kunturis peremehele raha laenamas käia, aga mitte enesele.

Kord läinud sulane selle valega sisse laenama, et peremehel tarvis olevat, aga mõtelnud raha ise tarvitada. Seal saanud neiu vihaseks, tõmmanud nurgast puuhalu ning löönud sulasele pahema jala pihta, mida mees elupäevad longanud. Sestsaadik ei tohtinud keegi teener enam valega ega pettusega raha laenama minna.

Kui kulda või hõbedat laenuks võetud, võis seda vaskrahaga tagasi maksta. Sellest ei küsitud, mis raha see oli, mida laenuksvõtja, Mändiku peremees, tagasi tõi. Ainult seda loeti, kas nii palju tükki tagasi makseti, kui oli laenuks võetud. Raha väärtusest ei küsitud. Sellep siis Mändiku peremees väga rikkaks läinud. Ta võis kulda ja hõbedat laenata ning seda vaskkopikatega tagasi maksta. Mis siis nõndamoodi mehel viga olnud rikkaks minna!

Kord tulnud teisest valla otsast üks peremees, kes Kantsist puid vedanud, Mändikule öömajale. Heitnud Mändiku vanaga ühte voodi magama. Jutt tulnud jutust ja kõne kõnest. Viimaks küsinud võõras mees ka rahakeldri-lugu. Olnud väga keelatud seda kelle-

legi rääkida. Seal hakanud Mändiku peremees ometi võõrale pisut rahalaenamise kassast kõnelema. Aga seepeale koputanud keegi pajalauda vastu, et tare seinad vabisenud. «Ei tohi enam sõnagi rääkida,» ütelnud peremees võõrale, «kui ma elu kaotada ei taha.» Ja käänanud varsti kõne teiste asjade peale.

116. Metshaldjad

Kolm põlve tagasi tulnud üks Kosu küla Lõppe meestest ülestõusmise esimese püha hommikul Mähuste Tudupeksi soodu metsise mängu. Mees hulkunud mööda soodu kõige hommiku, ei ole mitte ühte lindu leidnud, mispeale ta siunama ja vanduma hakanud.

Viimaks, päevatõusu ajal, kui koju tahtnud hakata minema, kuulnud ta kaugelt metsise laulusahinat ja hakanud sinnapoole minema. Ligemale jõudes muutunud laul justkui sea röhkimiseks, ja mida rohkem ta edasi läinud, seda imelikumaks läinud hääled.

Viimaks kostnud suur kohin talle kõrvu, otsekui oleks heinasaadu veetud, ja juba paistnud mehele silma suur must kogu, kes hüüdnud: «Ma tulen!»

«Tule! Kes sa oled?» vastanud mees.

«Ma tulen!» hüüdnud halgjas teist korda. — «Tule! Ma lasen,» vastanud mees.

«Lase! Sääreluud on kõvad. Ma tulen!» kostnud jälle imelik kogu.

Mehel juhtunud just õnnekohe hõbekuul taskus olema. Pannud selle ruttu püssi sisse ja lasknud, mispeale must kogu lõhki läinud ja suur tulekera välja tulnud. See hakanud hirmsa kohinaga Suru mõisa poole veerema ja tapnud seal ühe mehe ära, kes just parajasti sel hommikul ka metsisejahil olnud. Mehele teinud see nõnda hirmu, et ta enam ilmaski pühapäevadel püssiga mööda metsa pole hulkunud.

117. Hiieneitsid

Hiiu Kassares, põhja pool, vastu Vaemla mõisat olnud vanal ajal suur hiiemets. Sel ajal ei olnud Kassares rohkem kui üksainus väike küla loode pool saare küljel, mida praegu veel Esikülaks nimetatakse. Suur hiiemets täitnud keskmist saareosa. Selles metsas kasvanud põlised tammed.

Ükskord hakanud üks Esiküla siga hiiemetsast läbi pugema, kust enne ühegi inimese jalg ei ole läbi käinud. Õnnelikult pääsenud siga suurest hiiemetsast läbi saare teisele poole. Et siga enam tagasi ei tulnud, hakanud inimesed teda otsima. Leidnud sea jäljed hiiemetsast, hakanud jalgrada mööda sea järel metsast läbi minema ja pääsenudki läbi. Suureks imestuseks leidnud nad saare teisel poolel niisama suure küla kui neilgi. Nõnda saanud Kassare kahe küla elanikud tuttavaks, kuna nad enne üksteisest midagi ei teadnud.

Et nüüd hiiemetsast tee läbi viidud, hakanud nad sagedamini metsast läbi üksteisele võõraks käima. Esiotsa ei olnud midagi paha, ja igaüks võinud takistamata läbi pääseda, aga viimaks — nagu vanarahvas räägib — olnud hiieneitsid oma punaste koertega läbiminejal tee peal vastas ja küsinud: «Kas hiieneitsi laulu oskad?» Kes hiieneitsi-, õigemini hiielaulu ära

lugenud, see lastud läbi, aga kes laulu ei mõistnud peast lugeda, kihutatud koertega tagasi.

Hiieneitsid olnud valged, ihualasti inimesed.

Nõnda ei võinud siis Esiküla rahvas Taguküla (nõnda nimetatakse veel praegu seda küla) rahvast enam sagedasti vaatamas käia.

Hiielaulu õpetanud hiieneitsid ise. Lugenud mõnele paar korda ette.

Mõnele üksikule saanud siiski see õnn osaks hiieneitsisid nägemata metsast läbi pääseda. Selle kohta on siis need, kes läbi pääsenud, ise laulu loonud. Vanade inimeste suus olevat see laul praegu veel liikumas, kellelt mina kuulmise järgi ainult need paar sõna tean:

Ei mind näinud hiieneitsid,
ega hiieneitsi koerad...

Ka hiieneitsi-laulu pidavat Kassares praegu veel üks vanamoor teadma jutustada või laulda.

Veel rohkem kui metsast läbikäimist keelanud hiieneitsid inimesi seal ohverdamas käimast, niisama ka jumalate-teenistust pidamast.

Umbes 80—90 aastat tagasi on suur osa hiiemetsa, mis mitusada aastat täielikus uhkuses saart ehtinud, ära hävitatud. Hiljuti, mõni aasta tagasi, olnud veel üksainus tamm mälestuseks järele jäänud. Nüüd on seegi kadunud. Üks vana maja on veel Kassares, millest räägitakse, et selle palgid 80—90 aastat tagasi hävitatud hiiemetsa tammedest võetud. Nii palju Kassare hiiemetsast.

Hiieneitsite kohta seletanud kord Pühalepa õpetaja Sengbusch, kes, nagu vanad inimesed räägivad, hiieneitsite üle rahvasuust palju üles kirjutanud, et need hiieneitsid ei olnud muud kui katoliku papid, kes enestele kummist riided selga pannud ja nõnda rahvast oma koertega hiiemetsast eemale peletanud, et need vana hiieusu kombed maha jätaksid ja nõnda nende usuõpetusele rutemini sülle langeksid. Sest kui rahvas oma usu pühas paigas niisuguseid hirmutusi nägid, pidid nad rutemini taganema, selle üle kaksipidi mõteldes.

Terve hiiemetsa mälestuseks on Kassares järele jäänud üks popsipere, mis Hiiertee nime kannab. Õigemini öelda Hiietee — hiiemetsast läbi käinud tee mälestuseks.

118. Valgjärve lehm

Ühel sügisesel udusel ilmal tulnud suur ilus hollandi tõugu lüpsilehm Valgjärve poolt ühte ligidal olevasse tallu. Peremees võtnud lehma oma karja ja pidanud endale.

Olnud ju õige hea lehm, andnud piima hästi rohkem kui oma kolm või neli lehma. Iga talve olnud temal veel ilus priske lehmvasikas.

Kõik vasikad kasvatas perenaine üles, nii et viimaks sellest lehmast terve kari oli kasvanud, sest lehm oli juba seitse aastat peremehe juures olnud.

Seitsme aasta pärast sügisel olnud jälle niisama udune ilm kui lehma tulemise aegu. Tasane hääl olnud järvelt kuulda. See kutsunud ikka: «Vitsi, vitsi, Hellike! Vitsi, vitsi, Hellike!»

Kohe pistnud vana Hellike järve poole jooksma, kõik seitse poega järele, ja kadunud kõik järve.

Nõnda jäi peremees tervest karjast ilma.

119. Tindikalade äramängija

Peipsi järve ligidal olevas kõrtsis istunud ühel talveõhtul mõned kalamehed. Rääkinud ühest ja teisest. Iseäranis imestatud seda, et tindikalad, mida veel eile küllalt saadi, täna nii otsas olevat, et ühtki kätte ei saa.

Meeste juttu seganud üks õuest tulija. See olnud suure kasukaga jäme mees. Pole teretanud, astunud aga ähkides leti ette ja küsinud toobi viina.

Mehed mõtelnud: «Mis tema nii hulga viinaga tegema hakkab! Vist annab meile ka.»

Ostja võtnud riistaga viina, pannud suu peale, ja varsti olnud riist tühi. Käinud jälle mööda tuba edasitagasi, ohkinud ja ähkinud kangesti. Siis ostnud teise toobi viina ja joonud selle ka üksipäini ära.

Viimaks võtnud üks meestest julgust ja küsinud: «Miks sa, külaonu, nii palju viina jood?»

Viinajooja vastanud: «Olen Peipsi järve tindikalad kolmeks aastaks ära mänginud.»

Nende sõnadega läinud kasukamees uksest välja.

Mehed vaadanud: kuhu see mees ometigi läheb? Mees läinud järve peale ja pugenud jää sees olevast august jää alla. Mehed saanud aru, et see näkk oli.

Kolme aasta sees pole Peipsi järvest tindikala saadud, sest et need olid ära mängitud. Siis peale kolme aastat saadud jälle küll.

120. Pornuse puna ootab

Vanasti olnud üks kange ujuja. See ujunud Õisu järves külili ja selili kõigiga võidu.

Kord läinud ta jälle järve ujuma. Seal ütelnud hääl järvest: «Uju siin nii palju, kui sa tahad — Õisu järv sind ei taha, aga Pornuse puna ootab sind.»

Mees unustanud need sõnad varsti ning juhtunud ka eestuleval aastal Pornuse valda poisiks minema.

Kui ta suvel välja peal kündnud, tulnud tal kange himu kord ka Pornuse järve, mida rahvas Punajärveks nimetanud, ujuma minna. Jätnud hobuse adraga põllu peale, tõmmanud endal suuremad riided ära ja tõtanud siis palja päi ja palja jalu, särgiväel tuhatnelja Punajärve poole, mis kaunis ligidal olnud.

Seal järve ääres olnud aga kõrts, ja kõrtsimees juhtunud aknast välja vaatama. Ta silmanud ka meie ujujat, kes ikka ruttu järve poole tõtanud. Kõrtsimees, kes ka suur kunstipidaja olnud, arvanud kohe, et see küll õige asi ei ole. Miks see mees nõnda ruttu kibedal tööajal ujuma ruttab? Läinud ujujale vastu, pidanud ta kinni ja viinud kõrtsi.

Seal küsinud ta ujuma mineja käest, et miks ta nõnda kärmesti järve poole tõttab. See seletanud lühidalt, et tal kange himu tulnud ujuma minna.

Kõrtsimees oli aga seda oma vanemate käest kuulnud, et kui keegi sedaviisi ruttu vee poole tõttab, et teda siis surm seal ootab. Kui see tund mööda lastakse,

siis võivat ujuda nii palju, kui ise tahad, ega olevat enam häda midagi. Nõnda tahtnud ta ka nüüd selle ujuma tõttajaga teha. Hoidnud teda oma kambris kinni ega ole lahti lasknud.

Seal hakanud poiss varsti suurt surmavalu karjuma ja ütelnud: «Tooge mulle vett! Mu süda kõrbeb sees ja kange palavus tahab ära tappa.»

Kõrtsimees pole aga vett tahtnud anda, sest nüüd arvanud ta just selle tunni käes olevat, mil ujuja oleks ära uppunud. Seal palunud aga ujuja uuesti järeleandmatult, et kui temale nüüd vett ei anta, siis ta sureb janu kätte. Kõrtsimees võtnud ka viimaks teelusikatäie vett ja andnud poisile, mõteldes: «Ega see tilgake ometi midagi ei või teha!»

Niipea aga, kui poiss selle teelusikatäie vett suhu võtnud, karanud vesi kohe hingekurku, ja poiss olnudki surnud. Siis kahetsenud kõrtsimees küll, et oli temale vett andnud. Aga mis tehtud, see tehtud. Nõnda jäänud Õisu järve ütlus tõeks.

121. Tõnnivakast

Vändra kihelkonnas Vändra ja Lelle vallas on paljudes peredes tõnnivakaks vana rattarumm olnud, mis kambri otsal seisnud. Rattarummu — tõnnivakka — viidud kõigist töödest ja saadustest ikka kõige parem ohvriosa, millest siis tulnud, et seal peres, kus tõnnivakka häid ohvreid viidud, kõigis asjus ikka hea õnn asunud, kuna teistes peredes, kus tõnnivakast vähem hoolitud, alati pahandused ja õnnetused olnud.

Tõnnivaka läbi kannatanud võõrad inimesed palju õnnetusi ja haigusi. Läinud keegi näiteks tõnni perest lehmamullikat, seapõrsast või mõnda muud looma ostma, kohe olnud ostjal haigus ligi ning ostetud loomad pole ilmaski õnnestunud. Muidu pole haigusest lahti saanud, kui pidanud tõnni «laskma».

Tõnnilaskmise pärast minnakse targa juurde, niisuguse inimese juurde, kes tõnni oskab lasta. Tark pomiseb mitmesuguseid sõnu, mida keegi teine ei oska, teeb mõne viguri, laeb siis püssi sulahõbedaga, vanade

hobusekinga naeltega ja kõbjasega ning laseb siis tagurpidi läbi reite sinnapoole külge, kus haige selle tõnnivaka arvab olevat, kust ta haiguse saanud. Sellejärele peab haigus nagu käega ära võetud olema. Mõned nimetavad «tõnnilaskmise» asemel «tõnnile tuld andma», tõnnilaskjat aga tuleandjaks.

Et tõnnivakkade arv Vändra vallas ikka suuremaks kasvanud ja nende läbi haigused ikka rohkem laiali lagunenud ning inimesed küll pimedaks, küll kõveraks, küll kiduraks, küll põduraks jäänud, siis võtnud Vändra õpetaja Körber nõuks tõnnivakku ära hukata. Tema nõudmise peale pidanud rahvas oma tõnnid Vändra Tihasselle jõkke uputama.

Usutakse, et see, kes sellest jõest või muust kohast, kus tõnnivakad olnud, üle läheb ja talle tõnn meelde tuleb, veelgi ühte ja teist haigust saavat.

Hoolimata hukkamisest, olevat nüüdki veel mõnes peres endisi tõnnivakku näha.

122. Reinse küla Kirikumägi

Reinse küla Kirikumägi on Halliste kihelkonnas Uue-Kariste vallas, seega Saarde ja Kõpu kihelkonna piiri lähedal. Mägi on arvata kuus kuni kaheksa sülda kõrge ja poolteist kuni kaks vakamaad ümber mõõta. Lõuna poolt küljest on mägi äkiline ja seal all on heinamaa. Mäest arvata ühe vakamaa kaugusel jookseb ilus kõrgekaldaline jõgi, mida Halliste jõeks kutsutakse. Nime on ta saanud Halliste külast, mis on Reinse külast kaks versta kaugel. Mäe õhtu- ja põhjapoolne külg on lausaline. Sellest käib üle tee, mis tuleb Kanakülast ja läheb Halliste külla. Õhtu pool, mäe lausalise külje peal, on rohkesti kive, ilusasti uulitsaviisil üksteise kõrvale maha seatud. Üle kivide on aga mullakord, nii et neid palju näha ei ole.

Reinse küla, neli talu suur, on kahelt poolt, see on lõuna ja põhja poolt küljest, suurtest soometsadest sisse piiratud. Nii ka Kirikumägi, mis nimetatud külast umbes poole versta kaugusel õhtu pool küljes seisab.

Reinse küla Kirikumäe peal olnud vanal ajal suur

lai paekivi, kus selleaegne rahvas pagana usu järgi palvetamas käinud. Kivi peale viidud iga aasta tõnisepäeval esimest uudsevilja ja ohverdatud seda jumalatele. Kivi nimetatud Moosese kiviks ehk Moosese käsulauaks. Nüüd ei ole aga seda kivi enam Reinse küla Kirikumäel. Mõned vanemad inimesed teavad kõnelda, et kivi olevat viidud ühe talu koldekiviks. Teised jälle tõendavad, et palgiparvitsejad kivi kevadel parvedega ära viinud. Kuhu? — see on teadmata.

Pütissepa talu vana ema jutustab, et vanal ajal olnud selle mäe peal puust kirik. Sealt olevat mägi Kirikumäe nime saanud. Tema ema oli lapsepõlves veel kiriku lagunenud ja mädanenud seinu näinud.

Uuemal ajal on ka teaduseuurijad mäge kaevanud ja sealt palju raha leidnud. Nii leiti alles hiljuti, 1894. aastal, mitmed vanad rahad, millest olen juba enne kirjutanud ja seepärast siin nüüd selle tegemata jätan.

123. Jaanilaupäeva-õhtune vanapaganaorjus

Vanal muistsel ajal olnud jaanilaupäeva õhtud suureks ohverdamise ja jumalatele andide toomise ajaks, mil siis kõiksugu tempe tehtud. Esivanematel olnud iseäralikud kohad selleks otstarbeks välja valitud, mis harilikult metsas suurte puude all või suurte kivide ümber olnud.

Leebiku vallas Kerasoo talu maa sees võib praegu kohta näha, mis vanal ajal olnud niisugune ohverdamise koht. See on ümmargune lage plats metsa sees. Keset platsi on madal koht, sammu viis pikk ja kolm lai, mis näeb välja, nagu oleks see inimeste kätetöö. Selle kohta võib rahvas järgmist lookest pajatada:

Vanal ajal pidanud nimetatud talu rahvas igal jaanilaupäeva õhtul metsasalus selle ümmarguse platsi peal pidu või tonditeenistust. Peo vastu valmistatud mitu päeva. Valmistamine olnud iseäranis perenaise hooleks, kes siis selleks õhtuks võid teinud ja leiba küpsetanud. Kolm päeva enne jaanilaupäeva ei söödud piima, vaid hoitud see kõik eeltulevaks peoõhtuks.

Kui siis laupäeva õhtul päike looja läinud ja pime-

duse vari ilma peale laotunud, kui linnud ja loomad unerüpes puhanud ja loodusetemplis olnud täielik vaikus valitsemas, alanud pidu. Kesk platsi, madala koha peale tehtud suur tuli, mille ümber pererahvas ringi istunud. Toodud siis kodunt piima, võid, leiba ja muud söögikraami, mille kallal pererahvas oma hammaste osavust näidanud. Enne aga ohverdatud sellest üks osa jumalatele. Söömise ajal vedanud keegi ümber tule valget lehma, kellel must riie selga olnud seotud, et siis jumalad teda ja ühes temaga ka tervet talu karja õnnistaksid.

Kui nende tembutamist juhtunud mõni teine salamahti kõrvalt vaatama, siis pole sellel head olnud. Läinud aga keegi kas kogemata või meelega nende hulka, siis võetud teda rõõmuga vastu, söödetud ja joodetud ning saadetud jumalate õnnistusega koju.

124. Ahikotus

Igal talul ja majal oli oma ahikotus. Ahikotused olid: kiviahervaremed, puudealused, taretagused, aknaalused ja muud. Niisugustes ahikotustes arvati vaime elavat, kes maja õnne kui ka õnnetust võisid sünnitada. Et õnn alati majas õitseks, selletarvis kanti vaimudele meelehead. Igast uudisest ja värskest toidust pidi kõige enne ahikotusele viidama.

Ahikotuseid olnud ka Tarvastu kihelkonnas enamasti igal talul. Siit hävitanud need ära üks vanamees, Jaak Asser. Ta olnud Tarvastu valla mees ja alanud oma tegevustki nimetatud vallas.

Väljaajamine ise olnud järgmine:

Peremees kutsunud «kirjamehe» (Asseri) tallu, näidanud talle ahikotuse ära ja läinud ise eemale. Äraajamise juures ei tohtinud üleüldse keegi muu olla kui ajaja ise.

Asser kõndinud ümber ahikotuse, lugenud seejuures lahtisest piiblist sündsaid salme ja niimoodi ajanud vaimu ära. Aga kuhu? Esiotsa käskinud ta neid Võrtsjärves oleva Järvessaare peale minna. Pärastpoole tulnud aga mõned tagasi ja kaevanud, et seal ruum kit-

sas on. Niisugused ja muud, keda ta pärastpoole välja ajanud, saatnud ta Tarvastu ja Suislepi valla vahel olevasse Soopasoosse. Sealt ei tulnud nad enam tagasi.

Tarvastu vallas läinud Asseri töö hästi. Vaimud põgenenud, rahvas jäänud rahule, ja Asser saanud tublit tasu. Suislepis tulnud aga Asseril väike konks ette.

Asser kutsutud kuhugi tallu ahikotust hävitama. Kui ta kõik oma kongud ära teinud, teatanud ta peremehele, et vaim ära on aetud, ja nõudnud palka.

Peremees ütelnud: «Ei ma usu, sest ma vahtisin tare lävel, kui sa teda ajasid, ega näinud-kuulnud midagi. Vaim on ikka ahikotuses alles ja sina jääd palgast ilma.»

Sellepeale ei olnud Asseril muud teha kui «head õhtut» ütelda ja minema minna.

Asseri asjaajamist ei takistanud aga see juhtumine mitte põrmugi, kuna uskmatu peremees ahikotusele ikka «värsket» kandis. Aegamööda hävitas Asser ahikotuseid, nii et neist veel umbes kümmekond järele oli jäänud.

Meie uskmatu peremees ei tahtnud viimaseks jääda. Läks jälle vana Asseri juurde ja palus palvekeelil, et teine tuleks ja ometi vaimu ära ajaks. Asser unustas vana paha ja läks.

Ahikotuseks oli kiviahervare. Asser läks juurde, võttis raamatu lahti, kõndis ahervareme ümber ja luges. Istus vahel ahervareme peale, kohendas natuke ja hakkas jälle kõndima ning lugema, ahervaremest ikka kaugemale nihkudes.

Äkitselt kuuldi ahervareme seest hirmsat pauku ja seepeale nähti suitsu üles tõusvat. Peremees, kes asja kaugelt vaatas, lõi imestades käsi kokku.

Vana Asser kõndis esmalt ümberringi, pärast istus ahervareme peale, kohendas natuke enese ümber, tõusis üles, kõndis veel mõne keeru ja tuli peremehe juurde, kes talle kohe vastu hõiskas: «Nüüd ma usun, et kurat tõesti mu talust välja on läinud. Seda tunnistab see suits, mis pärast pauku näha oli. Nüüd ma ütlen, et sa tark ja julge mees oled. Nüüd ma tahan ka su palga ilusasti välja maksta.»

Kui Asseril palk käes oli, läks ta tänades ja tõnades kodu poole. Peremees vahtis talle tüki aega järele ja ütles viimaks: «Kurat on küll kaval, aga «kirjamehed» on veel kavalamad. Seesama vana Asser pidi nüüd kuradile niisuguse tüki tegema, et teine paukudes ja suitsedes ära läks. No kes oleks seda ennem uskunud! — Oh seda tarkust!»

Mis paugu sünnitas, ei olnud vaim ega kurat ega keegi muu kui vana Asseri tutsar (püstol), mille ta ahervareme sisse paigutas ja taelaga tule peale seadis, nii et see natukese aja pärast ise lahti läks.

Üleüldse kardeti ja usuti niisuguseid inimesi, kellel piibliraamat oli, nõidadena ja kunstimeestena. Nad võisid kuradit välja ajada, ahikotuseid hävitada, haigusi arstida ja palju muud. Isegi nõidumine olnud piibli omanikul võimalik, sest et piiblis ka nõidumisest ja nõidade käest nõu küsimisest räägitavat (Saul; Endori lausujanaine).

125. Ohverdamise paik

Tarvastun om vanast enamiste igal talul oma ohverdamise paik olnu, kos na enne, kui na midägi värsket asja om kiitän, pidänu kige enne viimä. Kui na sedä ei ole tennu, sõs nakanu neil looma ärä kuulma.

Ütel talul on siande ohvripaik nurme pääl kivivare sehen ollu. Sinna pidänu na viima igat asja, mis na edimest kõrda om kiitän. Viimäti on sii varejumal perätu ahnese minnu ja talurahvas ei ole tedä enämb jõudan toita.

Peremiis minnu sõs targa manu abi otsma. Tark om sõs ka ää massu iist sinna tullu. Kui ta sinna om tullu, sõs minnu ta sinna vare manu, kos sii varejumal om elänu, pobisnu oma nõiasõnu ja pildun vare oma kora käega üle õla laiali.

Tõene ommuku tullu üits lombak valge obene sinna talu usse ja ütelnu: «Mis nüid saite sest, et minu eluasema ärä äävitide?»

Esi pistän tõene ussest vällä ja joosnu ärä mõtsa. Sõs kadunu ka ohvrijumal säält talult suutumasse ärä.

126. Kolm nõida

Vanasti elanud kolm suurt nõida: Vidu, Tani ja Nadi.

Vidu elanud Virussaares. See saar on Vee valla jaos kroonu rabas, teda ümbritseb ütlemata tüma soo. Saar ise aga on kõva, paekaljuline, ääri piirab vallimoeline kõrgustik. Rahvas räägib, et vanasti olnud seal linn.

Tani elanud Taidrasaares, arvata umbes kaheksa versta Virussaarest hommiku pool raba sees, mille ümber jälle tüma soo on.

Nadi elanud Naissaares, nende kahe saare vahel. Taidra- ja Naissaar on Parasmaa valla jaos.

Ühe luua ja lasnaga teinud nad korraga leiba. Vilistamise peale tulnud ahjuluud ja leivalasn iseenesest igaühe juurde. Hobusega sõitnud nad ratsa suveajal üle tümade soode üksteisele võõraks, ilma et hobune oleks sisse vajunud.

Virussaares pidavat veel hulk raha neist järel olema, aga keegi ei tohi seda kohta kaevata, sest rahvasuus on jutt, et seda varandust pidavat üks ussikuningas hulga alamatega valvama. Rahvas on sellele kohale nime pannud Ussilõugas, sest igal ajal, kui sinna ligi minnakse, on seal usse näha.

127. Nõidade pidu

Kihelkonna mees Kaavi Larats läinud Kõrgelaiule ohverdama, enne kui hakanud endale linalõugutist puuhobust tegema. Puuhobusega tahtnud Larats nõiaks minna. Nõidade kokkukäimise paik olnud Kõrve metsas. Seal olnud suur trahter, kus nõiad viina, õlut joonud ja lusti pidanud.

Kui lõugutile selga astutud, saanud sellest hobune, kes viinud mehe kohe metsa. Viinud nii kiiresti, et puu oksad silmad ära lõhkunud. Kes lõugutist hobusega tahtnud Kõrve metsa sõita, pidanud ütlema:

«Üle mere, läbi metsade!»

Kohe viinud lõugutist hobune nõia Kõrve metsa. Kui keegi eksinud ja ütelnud: «Üle metsade, läbi mere!», siis uputanud hobune sõitja merre.

Kord tulnud Kaavi Mart linnast, juhtunud Kõrve metsa ja näinud seal nende toredat kõrtsi. Mart jäänud kõrtsi ette seisatama, sidunud hobuse kinni, läinud sisse. Kõrtsi ees seisnud palju hobuseid.

Kõrtsis leidnud Mart Laratsi ja palju teisi mehi. Larats tulnud Marti teretama ja käskinud Marti natukeseks ajaks sinna jääda. Mart jäänud.

Mardil tulnud tahtmine Laratsi seltsis Kõrve metsas hakata käima. Küsinud Laratsi käest, kas see korda läheb. Larats ütelnud, et läheb. Saatnud Mardi enne Kõrgelaiu peale ohverdama. Siis hakanud jõululaupäeva õhtul Kõrve metsa kõrtsi minema. Larats õpetanud Mardile, kuidas lõuguti selga istuda. Mardil olnud tuliuus lõuguti, millega veel polnud linu lõugutanud. Selle võtnud endale puuhobuseks.

Aga enne ütelnud Larats, et Mart teel olles tühja nime ei pea nimetama. Mart küsinud: «Mis see on?»

Larats vastanud: «Isa, pojuke, püha neitsike!»

Seepeale ütelnud mehed: «Üle mere, läbi metsade!» ja tormanud Kõrve metsa poole. Tüki aja pärast tulnud mees vastu, teretanud ja pigistanud Mardi kätt. Natukese aja pärast tulnud teine mees vastu ja pigistanud veel tugevamini. Mart kannatanud, mis võinud.

Siis tulnud kolmas mees, teretanud ja pigistanud Mardi kätt. Mart ei jõudnud seda pigistamist välja kannatada, hüüdnud: «Oi jumal, kui valus!»

Sedamaid olnud Mardi hobune kadunud ja Mart istunud metsas lõuguti seljas.

Lõuguti olnud uus, Mart ei tahtnud seda metsa maha jätta. Võtnud lõuguti selga, hakanud kodu poole minema. Metsast välja saades olnud suur valge käes, inimesed läinud kirikusse.

Mardil olnud häbi jõuluhommikul lõugutit seljas kanda. Visanud lõuguti Laratsi aeda ja läinud ise koju. Alles pärast läinud lõuguti järele.

Larats ütelnud: «Kes sind käskis tühja nime nimetada! Seepärast sa lõuguti selga istuma jäidki.»

Sestsaadik ei olnud Mardil enam tahtmist Kõrve metsa puuhobusega sõitma minna. Esimesest korrast sai juba küll.

128. Antsmõisa härra

Vana-Antsmõisa härra Leemistein, kellest vanad inimesed mõndagi teavad jutustada, sõitnud alati aastase varsaga, kelle ta Kutsari-Jüril lasknud saani ette rakendada. Õhtul, kui pimedaks läinud, sõitnud ta kodunt ära, hommikul koiduajal tulnud tagasi, suud-silmad ja riided verised. Keegi pole seda teadnud ega tohtinud ka küsida, kus härra käib.

Kutsari-Jürit, kes temaga alati päevaajal sõitnud, pole ta öösise sõidu peale kunagi ligi võtnud. Aga Jüri murdnud pead ja mõtelnud alati: «Kus see koht ometi peaks olema, kus härra öösel käib, sest igal hommikul näib, nagu oleks ta päris lahingust tulnud. Olen mitu korda näinud, et mõõk hommikul päris verd tilgub. Ei, seda ma pean teada saama, maksku see ka minu elu!»

Nõnda mõteldes seadis ta varsakese õhtul jälle saani ette. Ja kui härra saani istus, kargas Jüri nägemata jalaste otste peale, ning sõit algas.

Arvata umbes verst maad mõisast väikese mäekingu kohal, kus nüüd kruusaaugud on, hakkas saan ülespoole kerkima ja tõusis ühes härra ja Jüriga õhku. Jüril sai õige pidada, et jalaste otste pealt maha ei kukuks. Sõit läks üle Urvaste kiriku torni, kus torni tipp veidi saanijalast puudutas, nii et Jüri peaaegu alla oleks kukkunud. Siis üle Kambja kiriku, mis jäi oma madala torniga mõni hea süld allapoole teed. Siis ikka edasi Tartu poole, kuni Toomemäe katoliku kiriku tippu saan kinni jäi.

Härra keelas hobuse paigale ja nägi alles nüüd Jürit esimest korda. «Sina siin, Jüri? Kust sa siia said?» — «Tulin ühes härraga,» vastas Jüri. — «Noh, hea küll, nüüd jääd siia hobuse juurde! Aga hoia, et sa saanist ei liigu ega linna hulkuma ei lähe! Hoia, et sa karmantsikuid ei lase hobust ära varastada!» — «Mõistan isegi,» ütles Jüri, «ja olen siin, kuni härra tagasi tuleb.»

Seal tõmbas härra mõõga tupest välja ja katsus selle teravust, pistis jälle tuppe ning hakkas edasi sammuma

ikka kõrgemale ja kõrgemale, Tallinna poole, kuni viimaks Jüri silmist ära kadus.

Vastu hommikut, kui raatuse tornikell juba viis oli löönud, jõudis härra tagasi. Pea auras tal otsas ja käed ning riided olid verega koos. Istus saani, käskis kutsarit pukki istuda ja koju sõita.

Jälle tundis Jüri, et seesama tee oli, kust nad olid läinud. Üle Kambja ning Urvaste kirikutorni, kuni sellesama mäekese kohal, kus saan õhtul üles oli kerkinud, nüüd saani tallad jälle maaga kokku puutusid.

See kinguke olnud vanal ajal matusepaik. Sealt on raha ja muid asju leitud. Rahvas teab sellest mõndagi jutustada.

Teine kord lasknud härra jälle oma aastase varsakese vankri ette rakendada ja sõitnud Ähijärve äärde Karula härraga järvepiiri õiendama. Selle pärast olnud neil juba ammugi suur pahandus.

Jällegi hüpanud Jüri käskimata vankri või troska päralaua peale. Tal olnud ikka tahtmine oma härra ligidal olla ning teda kõige õnnetuse ja kahju eest kaitsta. Aga juhtunud mehel sel korral ise õnnetus ja surmgi.

Ähijärve äärde jõudes olnud Karula härra juba enne seal ja tüli kohe lahti järvepiiri pärast. Üks ütelnud: «Siit kohast läheb piir!» Ja teine ütelnud: «Ei mitte siit, vaid sealt mäerõuna kohalt.»

Pea oleksid nad kui õppinud rüütlid mõõga peale läinud, kui Karula härra poleks kartma hakanud. Ta oli üksi, teisel kutsar ligi.

«Mis ma teie kahe vastu hakkan!» — «Kuis kahe vastu,» ütles Antsmõisa härra, lõi silmad tagasi ja nägi Jürit. «Ah, armas Jüri, sina ka siin! Hoia, et sa tagasi ei vaata, ma tahan selle põrsaga ühes üle järve sõita. Saab näha, kas ta ka seda võib.»

Seepeale kihutas ta oma varsaga järvele (see oli just enne jaanipäeva) ning käskis Karula härrat järele sõita. See ei tahtnud teisest alam olla ja sõitis oma hobusega ka järve ning uppus varsti.

Antsmõisa härra sõitis edasi ning ütles Kutsari-Jürile: «Ära vaata tagasi!» Aga see uudishimuline taht-

nud vaadata, kuidas Karula oma ka järele sõidab, kukkunud sisse ja uppunud ära.

Suveaegadel, kui vesi väga madal on, nähakse äärest kaugel musta nuppu vee seest välja paistvat. Seda on palju inimesi näinud ning ütlevad selle Jüri pea olevat. [- - -]

Vana-Antsmõisa Leemistein sõitnud ilma õnnetuseta üle ega saanud ta rattadki märjaks. Need vankrijäljed olevat praegu veel Ähijärve peal tunda, Karula ja Antsmõisa piiriks, et enam piiri pärast vaidlust ette ei tuleks. Nõnda on ikka Antsmõisa härra jonn jäänud.

Kui nüüd järvepiir küll õiendatud oli, ei olnud vana Leemisteini süda veel mõisa maapiiriga rahul. Et vahel teise mõisa rahvas, hobused või loomad kuidagiviisi üle tema piiri tulevad, võttis ta töö ette Petsi talu ligidal, kus mägi seisis, kahe valla vahe läbi kaevata ning seadis sinna raudväravad ette. Väravad olid hirmus suured ja rasked, taba kahe jala laiune, võti kolme jala pikkune. Kakskümmend versta olnud värav Antsmõisast kaugel, ja vana Leemistein sõitnud ise igal õhtul seda lukku panema. Teist pole ta mitte uskunud. See värava krampsatus ja lukkupööramine olnud kakskümmend versta kaugele Antsmõisa selgesti kuulda.

Praegu pole seal värava jälgegi enam näha, vaid ainult mäest läbi kaevatud tee Petsi talu ligidal. Rahvas kutsub seda praegu veel Väravamäeks.

129. Lendaja jää peal

Üks mees tahtnud talvel kõleda jää ajal reega Peipsi järvest üle sõita. Keskjärve kohal nägi mees, et jääd mööda otsegu mõne terava riistaga tõmmatud kriips teest risti üle käis. Ei pannud teine sellest tähelegi, andnud hobusele piitsa ja sõitnud edasi. Aga niipea kui hobune selle kriipsu kohale jõudis, kukkus ta aiste vahele maha ning toss olnudki väljas. Nüüd oli mehel aru käes, et lendaja noaga ta hobuse ära surmas. Kui mees enne selle kriipsu või joone peale oleks trehvanud, siis oleks ta ise valmis olnud.

130. Nõia kepp

Hallikul olnud ennevanasti tige nõid. See nõidunud oma ligimeste loomad ära, nii et need haiged olnud, käinud luupainajaks. Tema naabrinaine olnud aga ka kaval inimene. See leidnud nõia kurjuse vastu alati abi.

Korra hakanud nõid oma naabri lehma peal painajaks käima. Naabrinaine saanud kohe aru, kes käija on. Pannud laterna tulega tõrre alla, võtnud tubli löömapuu ligi ja niiviisi ettevalmistatuna oodanud teisel õhtul luupainaja tulekut.

Kuulnud varsti: lehm hakanud ähkima. Kohe tõstnud tõrre üles, nii et tulevalgus välja paistnud. Näinud, kuidas peakammimise hari lehma seljast maha veerenud. Ruttu tõmmanud kepi kätte ja andnud harjale tubli paugu. Kiiresti veerenud hari nurka, kuhu ta ära kadunud.

Teisel päeval olnud nõiamoor haige, löök olnud nii rängasti mõjunud.

Nõiamoor andnud nõiakepi tüdruku kätte. Käskinud oma lehmade nisade külge torgata ja ütelda: «Siit piima, siit võid!» Käskinud ka naabri lehmi torgata, aga neid torgates ütelda: «Siit sitta, siit kust!»

Tüdruk läinud käsku täitma. Pole aga lehmi, kes läbisegamini karjamaal söönud, hästi tundnud, sest et alles hiljuti nõia juurde tulnud. Sellest siis tulnud, et tema küll kõiki lehmi torganud, aga sõnad ära vahetanud. Soovinud naabri lehmadest piima ja võid, nõia oma lehmadest aga seda, mis nõid naabri lehmadest käskis soovida.

Küll nüüd saanud naabriperenaine võid ja piima. Nõid hakanud oma lehmade koort kokku veeretama, saanud aga või asemel lehma rooja. Enne olnud temal võid suurel hulgal müüa, sel suvel pole midagi saanud.

Sügise poole muretsenud nõid enesele musta ussi, keda ta koorepütis pidanud, kui võid kokku veeretanud. Siis saanud nõid jälle võid, mis siiski kauase seismise järel roojaks muutunud.

Seda kätte maksta püüdes läinud nõid uuesti naabri lehmi painama, ehk küll endine hoop selgesti meeles

olnud. Käinud ühe öö ära ning jätnud siis oma nõiakepi lauta varjulisse kohta järele vaatama, kas mõni jälle luupainajat valvab. Siis oleks temal järgmistel õhtutel olnud jälle julgust luupainajaks minna.

Naabrinaine, kes nõia kavalust tundnud, pannud enesele kasuka karupidi selga ja vahtinud ja käinud neljakäpukil terve öö laudas. Kepp näinud kõik, arvanud vahtija hundi olevat. Kui nõid teisel õhtul keppi tooma läinud, rääkinud kepp: «Susi paterdas öö otsa, kartsin, et mind kätte saab.»

Nõid arvanud, et pererahvas koera laudas pidas. See koer olnud küll «neljasilmaga» ja võinud kõiki nõidu ja kurje näha. Aga nõid arvanud, et mõistab ennast koera eest hoida.

Läinud siis jälle õhtul luupainajaks. Vaadanud: koer ongi lauda nurgas. Lehm hakanud valuga ähkima. Perenaine roninud neljakäpukil haige juurde ja löönud nõida pihlakase kepiga nii kõvasti, et nõid suure vaevaga koju saanud.

Hommikul saatnud ta tüdruku naabrinaise käest leiba tooma, et lööja leivast enesele rohtu teha. Naabrinaine pole andnud. Tüdruk läinud tagasi, võtnud nõia oma leiba ja andnud nõiale. See teinud sellest rohtu, võtnud sisse ning surnud hirmsa valu kätte.

131. Libahundi laskmine

Tapa Näo küla Otsajüri peremehe härja murdnud hunt ära. Peremees otsinud härga taga ja leidnud viimaks metsast. Ta pannud imeks, et härg on murtud, aga mitte söödud. Läinud Piilu kõrtsi ja kurtnud seda lugu kõrtsmikule.

Kõrtsmik aga, kes pooltarka olnud, ütelnud temale: «See ei ole õige hunt, vaid inimene, kes libahundiks on. Ta käib iga õhtu seal. Mis sa maksad mulle, ma lasen selle hundi vigaseks? Siis näed, kes ta on.»

Peremees pakkunud toobi viina. Kõrtsmik olnud sellega rahul ja lubanud imet teha. Võtnud siis püssi kätte ja läinud metsa äärde, kus härg maas olnud. Pan-

nud soola püssi sisse, lugenud sõnu peale ja oodanud hundi tulemist.

Varsti tulnudki hunt sinna. Kõrtsmik lasknud püssiga vastu vahtimist, mispeale hunt kisaga metsa jooksnud.

Teisel päeval olnud jutt väljas: Tammemäe perenaine olevat pimedaks lastud, et ta libahundiks käinud.

Teine kord näinud Otsajüri peremees seda naist. Ta olnud päris pime. Ütelnud peremehele: «Sa lasksid mind pimedaks lasta.»

Peremees vastanud: «Ega ma sind käskinud lasta, ma käskisin hunti lasta, kes minu härja ära sõi. Kui sina hunt olid, siis oli see sulle just omane.»

Perenaine jäänud aga pimedaks kuni surmani.

132. Ilma süüta nuheldud

Tapa vallas elanud kord Põldsaare peres peremees, sõimunimega Rihm-Hans. Selsamal Hansul söönud hunt seapõrsad ära. Hans mõtelnud, et teine peremees, kes tema vihamees olnud, lasknud hundil põrsad ära süüa. Läinud targa juurde, et teist karistada.

Tark lubanud kurjategijale paha teha, aga ütelnud: «Üksnes siis mõjub minu tegu temasse, kui ta tõesti kurjategija on. Aga kui ei ole, siis saad sa nuhtluse endale.»

Mõne päeva pärast läinud Rihm-Hans metsast läbi mõisa poole. Tee peal võetud ta aga kinni ja pekstud koledasti.

Hansu kisa peale tulnud mõned inimesed appi. Aga ei ole nähtud kedagi, muudkui Hans karjunud kõigest väest. Tüki aja pärast jäänud kisa järele.

Siis rääkinud Hans suure oigamisega: «Kaks meest tulid metsast välja, kolmenurgelised mütsid peas. Hakkasid minu kraest kinni ning laadisid lepakaigastega selga, nii et ma igal silmapilgul arvasin, et nad mu maha löövad.»

Tõenduseks näidanud Hans ümberseisjatele siniseid varpe selja peal.

Teine kord saanud Hans selle targaga kokku, keda

ta esiti palus teist meest ära teha, ja kurtnud sellele oma häda.

Tark ütelnud: «Eks ma ütelnud sinule: kui sa tõesti tead, 'et see mees, keda sa pahategijaks pead, seda paha on teinud, siis saab ta nuhtlust. Aga kui tema süü ei ole, siis tuleb nuhtlus sinu enese külge. Nii ta nüüd on. Sa oled peksa saanud. Seda võin ma sulle veel öelda: need peksjad ei olnud muud kui kurjad vaimud. Sellepärast ei näinud neid ka keegi muu kui sina üksi.»

Mees ehmatanud seda kuuldes ära ega ole enam oma eluajal targa juurde läinud.

133. Viha rohi

Kord tulnud kaks Muhumaa meest koormaga Tallinnamaale. Neil läinud koorem ümber. Küll nad tõstnud, et silmad punnis peas, aga pole jõudnud üles tõsta. Seal lähedal olnud aga üks pere heina tegemas. Muhu mehed palunud peremeest oma perega koormat üles tõstma. Peremees tulnud ja aidanud üles tõsta.

Kui koorem üleval olnud, tänanud Muhu mehed peremeest abi eest ja teine neist ütelnud: «Töömees on küll palga väärt, aga et meil siin midagi anda pole, siis tahan ometi seda, mis ligi on, teile anda.» Ta võtnud taskust närtsu välja. Närtsu sees olnud puru, sellest andnud ta muist peremehele ja ütelnud: «Kui sul mõni vihamees on, siis pane seda puru viina või ka vette ja jooda vihamehele sisse. Siis on tal kohe ussid sees.»

Peremees võtnud puru ja pistnud püksitasku.

Kord olnud vihmane ilm. Peremees niidab jälle heina. Korraga tunneb, et tal taskus miski liigutab. Ta pistnud käe tasku ja katsunud — puru, mis Muhu mehed andnud, on kõik elanud. Kui ta seda kellelegi oleks sisse jootnud, siis oleks neist inimese sees ussid saanud.

134. Pahapilli Andrese teod

Elanud kord vanamees, keda Pahapilli Andreseks kutsuti. See vanamees olnud suur Vanapagana sõber. Rahvasuu räägib temast nõnda:

Kord ühel ööl olnud ta kodupaigast kakskümmend versta maad eemal mõisa teotoas. Läinud korraks välja ilma vaatama. Tulnud tuppa ja ütelnud: «Kodus on lehm vasika teinud, pean ruttama, et ruttu sinna saan.»

Ta olnud vanapoiss ja elanud üksi omas majas. Ja tõesti lehm olnudki poeginud, ja Vanapoiss oli seda Andresele ütelnud.

Kord jälle läinud ta oma vaderi juurde heinamaad paluma, nii palju, et söömavahe niita saaks. Vader ütelnud: «Mine heinamaale ja vaata, kus seal toksida saad. Ma tulen ise varsti järele.»

Vader läinud lõunaajal heinamaale vaatama, mis va ristipoeg teeb, aga leiab oma heinamaa tervelt maha niidetud, Andrese enda lao palgi peal istuvat ja torupilli puhuvat. Ümber küüni tantsinud väikesed mehed, kes olid juba heinamaa maha niitnud.

Ka olnud ta väga hea kalamees. Tal olnud nii pikk püüs, et teine ots Feltsandi otsas ja teine Pahapilli all olnud. Vahe on mitu versta pikk. Alati toonud ta nii palju kalu, et kuskile ei mahtunud.

Kord palunud ta vader temalt abi ja õpetust, kuidas rohkem kalu püüda. «Võta mu müts ja pane see pähe, mine siis merele, küll sa kalu saad,» ütelnud Pahapilli vana ja andnud oma mütsi vaderile pähe.

Vader läinud merele, lasknud võrgu sisse, ja, näe imet, vaevalt sattus võrk vette, kui juba kalu täis. Vader võtnud võrgu kohe välja, puistanud kalad paati. Nõnda teinud ta mitu korda. Viimaks hakanud vaatama, kust nii hirmus palju kalu tuleb, ja näeb paadi ääre all vees meest, kes sülega kalu võrku viskab. Vader ehmatanud ära, paisanud kalad paadist kõik merre ja läinud koju.

Ükskord teinud Andres oma päilisele kaku. Kutsunud päilise enda juurde ja ütelnud: «Ma tegin sulle

ühe väikese kaku, võta kätte ja vii koju!» Ise veeretanud kaku vöörusest tuppa. See olnud nagu hea veskikivi, aukki olnud läbi.

135. Taelamäe kurat

Taelamägi on Märjamaa kihelkonnas Kasti vallas. Enne, vanal targal ajal, elanud Taelamäel talupidaja Tõnis.

Kord Märjamaa laadal ütelnud keegi hiidlane Tõnise vastu: «Osta mulle pool kortelt viina, ma annan sulle eluaegse leiva!»

Taelamäe peremees mõtelnud tükk aega, siiski ostnud viimaks ja sõitnud koju. Kodus võtnud mees hobuse eest ära, viinud rehe alla, unustanud aga heinad ette andmata. Tüki aja pärast, kui mees juba toas sooja oli saanud, tuli talle hobune jälle meelde. Siiski pole ta ise tahtnud välja minna, käskinud naist hobusele heinu anda. Naine vaadanud rehe alla, kus hobune olnud, ja hüüdnud: «Mis sa räägid! Hobusel ikka kaeravakkki ees, ise põlle heinugi and.»

Mees pole seda uskunud, läinud ise vaatama. Hobusel olnudki kaertega täidetud vakk ees. Mehel tulnud nüüd leiva ostmine meelde.

Õhtul, kui tuli kustunud, tulnud äkisti keriselt kivi mehele pihta. Mees karanud voodist välja, võtnud tule üles — ei kerisel pole kedagi näha olnud. Nüüd saanud teine alles aru, et enesele kuradi oli ostnud.

Peale seda ei ole kurat oma rahva külge puutunud, loopinud aga kive võõraste peale, kes Taelamäele läinud.

Peremehel olnud aga siiski kibe lugu. Kui ta üksi olnud, tulnud kurat ta juurde ja küsinud tööd. Nõnda läinud mitu aastat mööda. Viimaks kaevanud mees oma häda jälle ühele hiidlasele Märjamaa laadal. See õpetanud meest nõnda: «Pane piitsale seitse sõlme sisse, hoia piits aga käepärast. Siis kui ta su juurde tuleb, hakka teda lööma ja loe sealjuures ikka üks ja üks, aga mitte kaks, siis saad ise ka peksa. Sedaviisi pead teda niikaua lööma, kuni katuseunkast välja. Mis tema sulle ütleb, hoia tegemast.»

Mees teinud piitsale seitse sõlme sisse, hakanud kuradit peksma ja lugenud ikka üks ja üks. Kurat hüüdnud: «Ütle kaks ka!»

Mees peksnud aga edasi, ei ole muud sõna ütelnud kui aga üks. Niikaua kuni kurat unkast välja läinud. Sestsaadik on Taelamäe kurat kadunud.

136. Pärnu tondid

Pärnu linnas olevat kaks kontorit, Jaki ja Miti. Neil olnud kummalgi oma tont, kes nende varandust kaitsnud. Tondid püüdnud järjest teineteise varandust ära tuua, misläbi mõlema tondi vahel sagedad riiud olnud. Üks püüdnud teist ära kägistada.

Kord olnud jälle mõlema tondi vahel suur tüli. Seda näinud aga Miti kutsar. Teadmata, kumb oma või võõras, võtnud kutsar puuhalu ja andnud teisele hea müraka, misläbi tondi jalaluu katki läinud ja terve nüüd vigase üle võidu saanud.

Hommikul tulnud aga härra kutsari juurde ja andnud kutsarile kakskümmend viis rubla, üteldes: «See on selle eest, et sina Jaki tondi jalaluu katki lõid.»

Tondid olevat kurjad vaimud, tegevat head ja koguvat varandust üksi neile, kes tondisõnu oskab. See võivat neid käskida kõiksugu töid teha ja teiste varandust endale tuua.

Tulihänd koguvat ka varandust, aga ei võivat neid töid teha, mis tont teeb.

Kord leidnud üks toapoiss härra kodunt äraoleku ajal härra raamatukapist raamatu. Hakanud sealt lugema. Kui ta lugenud, tulnud kõiksugu loomi tuppa ja kõik küsinud: «Anna tööd!»

Toapoiss ei ole enam teadnud, mis teha. Härra aga tulnud parajasti sel ajal koju. Kui ta seda näinud, ütelnud ta toapoisile: «Miks sa minu raamatut lugesid?»

Härra võtnud raamatu ja lugenud jälle need sõnad, mis tondid tagasi ajanud.

Kui tondid ära läinud, ütelnud härra: «Poleks mina

koju tulnud ega neid tagasi saatnud, siis oleksid nad sind ära murdnud, kui sul neile poleks tööd anda olnud.»

137. Pärnusse toodud rahakotid

Pärnu linnas olnud kuntur, kus igal jaanipäeval peremees ikka oma teenijad õhtu varakult magama ajanud, nii et ühtegi peale päevaloodet kuskil liikumas pole tohtinud olla.

Seal kunturis teeninud ka vana kutsar. See mõtelnud: tahan ometi kord järele vaadata, mis siin öösel peaks tehtama, ega härra muidu nii hoolega sunni meid magama minema, ja just jaanipäeva õhtul veel. Kutsar olnud ikka ka ääri-veeri mööda enne kuulnud, et härrale peab raha toodama, aga ilmaski seda näha ei saa, millal.

Kutsar läinud sel õhtul üles talli peale ja jätnud luugi pisut paoksile, nii et hoovi peale igasse kohta võib selgesti näha. Härra käinud veel õhtul kõik kohad läbi, vaadanud järele, kas inimesed kadunud on, ja läinud siis ka ise tuppa.

Kesköö aegu läinud korraga hooviväravad suure praginaga lahti ja üks härra sõitnud tõllaga sisse. Ka majaperemees tulnud välja, rääkinud võõraga mõned sõnad. Siis hakanud võõras suuri kotte vankrist välja tõstma. Kotid kõlisenud, kui ta neid maha pannud. Kutsar kuulnud selgesti raha kõlinat. Oma härra abiga tassinud võõras need kotid kõik kunturi keldrisse, kus ikka kunturi raha kõik seisnud. Kui töö valmis saanud, läinud härrad mõlemad tuppa.

Postipoiss võtnud ka selle aja sees hobused lahti, viinud talli sööma ja pugenud ise talli peale magama, kus ta ka kutsari eest leidnud. Kutsar küsinud: «Kedas sa nüüd öösel veel siia tõid?» — «Ei mina tea muud midagi, kui ühe härra ja hulga kotte. Pealt maha tõstes kõlisesid need just kui oleks raha sees olnud,» vastanud postipoiss.

Kutsar teadnud nüüd, kes see härra on ja mis ta kotid tähendavad, pole aga postipoisile muud ütelnud: «Kui sa homme oma härraga tagasi lähed ja kuskil

kõrtsi ees kinni pead, siis lähed sa ka muidugi, enne kui minema hakkad, hobuste lakkasid rangide alt välja võtma. Kui sa lakad oled välja võtnud, siis vaata ka korraks läbi rangide hobuse kaela kõrvalt taha tõlla sisse! Küll sa siis näed, kes sul tõllas istub ja keda sa öösel siia sõitsid.»

Postipoiss teinudki teisel päeval nii ja vaadanud tõlda. Näinud seal sees vanakuradit kõige oma sarvedega ja sabaga istuvat. Vaadates käinud aga postipoisile korraga just kui kibeda vitsaga hoop ümber pea, nii et ta valu pärast enam pole vaadata võinud, vaid peale istunud ja edasi sõitnud.

Tee peal ütelnud härra: «Ma annan sulle kümme rubla jootraha, pea oma suu kinni ja teine kord ära enam läbi rangide vaata. Siis ei pääse sa enam nii kergelt.»

138. Tõllaga mööda Ülemiste järve

Korra elanud Vana-Vigala mõisas parun, kelle võimuses ja teenistuses palju vaime olnud.

Korra sõitnud ta Tallinna ja sõitnud üle Ülemiste järve. Kui ta järve peale läinud, keelanud ta kutsaril kangesti ära tagasivaatamise.

Kutsar sõitnud veepinna peal nii kui kõige parema maantee peal. Kui ta peaaegu teisele poole kaldasse saanud, kus enam uppumist karta ei olnud, vaadanud kutsar tagasi. Oma suureks imestuseks näinud ta, et tõlla ees ja taga olnud väga palju vaime, kes võtnud ühtelugu tõlla takka laudu ja planke ära ning teinud nendele ette silda, mida ta enne tagasivaatamist ei olnud näinud.

Niipea kui ta seda silmanud, vajunud tõld ühes hobustega vette. Aga et ta kalda ligidal olnud, ujunud hobused välja ja pääsenud uppumisest.

Härra ütelnud kutsarile: «Oleksid sa keset järve tagasi vaadanud, siis oleksime uppunud. Siis vaimud tööd ei tee, kui kellegi inimese silm neid näeb. Ära sa teine kord enam üle minu käsu tee!»

139. Emajõe peal sõitmine

Ennevanasti elanud Tartu ligidal Emajõe kaldal üks mõisnik. See pole iial maanteed kaudu Tartusse sõitnud, vaid ikka mööda jõge. Ta lasknud telliskivid hobuste jalgade alla siduda, siis olevat hobused mööda vett nagu maantee peal sõitnud. Kutsarile aga andnud valju käsu, et ta sõites mitte tagasi ei tohi vaadata ega mitte sõnagi rääkida, nähku või kuulgu ta siis mistahes.

Ükskord olevat nad jälle sõitnud. Kutsaril kukkunud piits maha. Kutsar vaadanud natukese tagasi. Ta näinud, kuidas üks mees, kellel suured sarved peas olnud, tõlla kõrval ujudes seda vee peal hoidnud.

Nõndapea kui sarvik märganud, et mees tagasi vaatab, lasknud ta kange tuule tõusta, nii et tõld peaaegu küljeli vajunud, et selleläbi kutsari tähelepanemist enda pealt tuule peale pöörata.

Kutsar kohkunud veel rohkem, löönud risti ette ja sosistanud tasakesi: «Isa, pojuke, püha vaimuke!»

Sedamaid vajunud tõld ühes härraga ja hobustega veepõhja. Kutsar päästnud enese ujudes suure vaevaga kaldale. Tõlda ja hobuseid nähtavat tänapäevalgi veel seal jõe põhjas. Neid kätte saada olevat aga võimatu, sest et need jõe põhjas liiva sees igavesti kinni on.

140. Vastane maja

Vanast om Tarvastun üits peremiis omale vastse maja ehitanu. Kui maja valmis om saanu, sõs om sääl ega üüse irmus suur kolin ja mürin ollu. Sinnä majja ei ole sõs ka kennigi tohtin magama eitä.

Sel ajal om soldani maal talude pääl ollu. Sel talul om sõs ka üits õige vahva soldan ollu, ja sii om sõs sinna vastase majja, kos sii kolin ja mürin ega üüse om ollu, magama eitän.

Enne puult üüd, sõs om nakanu vanapaganit sinna sisse tulema nägu rahet. Küll neid ollu sõs suuri ja väiksid, abenaga ja ilma abemeta. Sõs om na nakanu sääl oma palli pidäma.

Suure söögilauada om nägu maa siist üles tõusnu, kos mitmasuguse kalli söögi ja joogi pääl om ollu. Sõs nakanu na süümä ja juuma.

Söögilaua pääle oma üits suure abenaga vanapagan püsti tõusnu ja ütelnu: «Nõndakaua kui õpetaja sedä maja ei ole õnnistanu, om meil siin luba oma palli ja lusti pidäda.»

Viimäte om üits vanapagan soldani ärä nännu ja kutsun sõs teinä ka süümä ja juuma. Soldan om sõs ka õige vene mehe muudi naha omal täis parkin ja pistän orsti omale ka viil puhu.

Vanapagana om sõs, kui kukk laulma nakanu, ütelnu: «Võtame oma asjada kokku, käsk andas meile pia kätte!»

Kui kukk edimese kõrra om laulan, sõs kadunu vanapagana nägu suits.

Soldan om ommuku sõs sedä asja peremehele kõnelnu. Peremiis om sõs lasken maja ärä õnnista, ja vanapaganada om sõs ka ärä kadunu.

141. Mees vanapagana pulmas

Tarvastu mõisa Sägä rehen on üitskõrd vanapagan pulme pidänu. Ja üits miis om johtunu säält müüdä minemä. Miis om rehen tuld nännu ja minnu sõs ka sissi vaatama, et mis sääl õige om. Ku ta om sissi saanu, sõs nännu ta sääl õige paelu saksu söövät, joovat ja tantsiv.

Kui vanapagan miist om nännu, sõs nakanu na temäle ümmer koguma ja kutsun tedä ka tantsma. Aga miis ei ole minnu. Viimäti nakanu vanapagana mehele süüä andma ja pannu temä laua manu istma. Laua pääl on kiksugutse söögida ollu. Orstida ollu viil õige maailma suureda.

Miis söönu ja joonu sõs sääl nõnda nende seldsin. Ja vanapagana om mehe ümmer nägu murd ollu. Miis om viimäti risti ette eitän. Vanapagana om sõs nägu tina tuhka ärä kadunu. Aga miis om rehen parre pääle istmä jäänu.

142. Vanapagana peol

Ütekõrra olive kolm nuurt poissi viil õhtu il'lä Pärnu linnan kõrtsin juunu. Ku joba aig oli tullu kodu minnä, sõs olive kik kõrdsist vällä tullu ja nakanu kodu minema.

Uulitsa pääl tullu üits uhke saks neile vastu ja ütelnu: «Kuulge, kas te võede nõnda äässe olla ja miu kortenisse raasike mängmä tulla.»

Poesel ollu ka viiuli man ja võttan ka sõs saksa kutsmise ää meelega vastu. Nevä minnu nüid saksale perrä, ja sii viinu neid ütte õige ilusase uhkese saali, kos paelu võõrid ärräsit ja rouvasit ja reilisit kogusin ollu.

Poisi nakanu ka kohe mängmä, ja neile ant selle iist äste viinä ja õlut juvva, nõnda kas küll saanu. Kaits tükki ollu enne joba juubnu, aga kolmas ollu peris ihutark. Sii poiss, ken tark ollu, nännu, et egä saks, enne ku ta tantsma minnu, üte suure livva manu minnu, mis taga usse mahan ollu, sõrme selle livva sissi kastan ja endele märgi otsa tennu. Temä minnu kah ja pistän sõrme sinna livva sissi ja tennu endele märgi otsa ette. Sääl livvan ollu jälle veri.

Nüid nännu poiss kik ära, meandse nii saksa õige ollu. Ollu ku va rajaku, kongnõnadega ja veriste nägudega. Tõeste silmist ollu oma saksa iki. Ja meats sii kotus viil ollu, kun nii poisi mängin ja saksa tantsin! Sii ei ole mitte uhke ega ilus tuba ollu, vait üits va lagunu ja kummali käänet laevakeri mere veeren.

Poiss ei ole sest tõestele musta ega valget lausun, kun na seast palli pidänu ja kes nii tantsja ollu, vait mängin tõestega edesi, ja saksa muudku tantsin kas pää vatutanu otsen.

Viimäte, ku joba kukelaulu aig nakanu saama, tullu üits saks ja tuunu poesele kolm taldrigutäit raha. Üte sehen ollu õbe-, tõese sehen kuld- ja kolmanda sehen vaskraha. Kaits poissi mõtelnu ka peris kuld- ja õberaha ollev, ja tõene võttan sõs kuld-, tõene õberaha endale. Kolmas poiss, ken jälle ära nännu, mis kellegi taldrigu pääl ollu, sii võttan sõs jälle vaskraha endele,

mis iki peris vaskraha ollu. Tõisil ollu jälle õbe asemel kase- ja kulla asemel aavalehe.

Ku na nüid raha vastu võttan, kadunu saksa ütekõrraga kui tina tuhka, ja poesi jäänu pal'lalt kolmekeste tühjä tuppa. Nüid minnu nevä ka viimäte ärä kodu ja eitän magama.

Ommuku, ku ülesse tullu, ütelnu üits poiss tõisile: «Kas te tääde kah, kun me üüse mängsime? Ja kas te tääde, mis raha sii oli, mis te saksa käest saede?» Tõene ütelnu: «Mea sai kuldraha.» Tõene jälle: «Mea sai õberaha.» — «Aga kun sii kotus oli, kun me mängsime, sedä me küll ei tää.»

Nüid ütelnu üits: «Meie olime sääl ja sääl, ja ku te ei usu, sõs lääme sinna ja võtame miu viiuliluuk säält va laevakere laude vahelt ärä, mis mä üüse sinna püsti pisti. Ja raha ei ole teil ka kummagil. Ku te ei usu, sõs kaege perrä.»

Nõnda ka ollu. Poesi kaenu kauka läbi, kos nad raha pistän, ja tõene löüdän säält aava-, tõene kaselehe.

143. Seeneotsija nägemised

Tapa metsas otsinud kord naine seeni. Ta istunud puu alla maha ja jäänud tukkuma. Üks mees tulnud tema juurde, käskinud teda enda järele tulla. Naine tõusnud üles ja läinud mehe järele. Nad käinud tüki aega mööda metsa.

Äkitselt jäänud võõras mees seisma ja ütelnud naisele: «Vaata sinnapoole!»

Naine vaadanud ringi, mida seal näha oleks. Natukese maad nendest eemal olnud suur tuli. Mehed olnud tule ümber ja üks mees olnud tule sees alasti. Terasemalt vaadates tundnud naine, et tule sees olnud tema sugulane, kes oli hiljuti surnud.

Mehed ümber tule joonud viina ja pakkunud vahetevahel tule sees olijale ka. Kohendanud aga tulele puid peale. Vahest torkinud tules olijat kolmeharuliste harkidega, mispeale mees koledasti karjunud.

Teises kohas olnud niisamasugune tuli. Seal keskel olnud üks naisterahvas. Naine tundnud ka selle ära. See

olnud endine Karkuse mõisa mamsel, kes ka hiljuti surnud.

Naisterahval olnud pea ümberringi sarvi täis, mis nagu oreliviled olnud. Mehed aga tantsinud ümber tule tublisti ja lisanud puid tule peale.

Naine olnud väga ehmatanud. Ta löönud käsi kokku, üteldes: «Oh sa helde Jeesuke, kui hirmsasti neid seal vaevataksel»

Seda üteldes kadunud tuled äkitselt ära ja naine leidnud enese sealtsamast puu alt istumast, kuhu ta jäi.

144. Hundiküttt

Kord läinud Riiamaal Kuriste mõisas sellesama mõisa aidamees rehte hunte passima. Kesköö ajal näinud ta hunti tulevat. Hunt tulnud sööda juurde ja hakanud sööma.

Kui aidamees juba ennast hundi laskmiseks valmis seadnud, näinud ta hundi asemel sööda juures ilmatu pikka vanameest, kes äkisti nagu maa seest välja kasvanud. Nägu olnud temal üsna karvane ja silmad põlenud kui tulesöed.

Aidamees pidanud teda esiteks püssiga laskma, löönud aga viimaks kartma, ja pole lasknud.

Kole mees, kes muu ei olnud kui Vanapagan, sammunud aidamehe eest aknast mööda ja läinud, nii et uks klõmmunud, rehetoa otsas olevasse kambrisse Mees pannud küünla põlema ja läinud otsinud kõik selle kambri läbi, pole aga midagi leidnud.

145. Pooja nuhtlus

Tapa Näo külas Päevarahva peres elanud kord peremees, Priidu nimi. Temal tulnud mõnikord seesugused tujud, et ennast tahtnud ära puua.

Kord läinud sealtsamast külast üks peremees ligidale Piilu kõrtsi. Seal leidnud ta Päevarahva Priidu juba eest. Istunud pingi peal ja olnud mures.

Teine küsinud: «Mis sa, va naaber, nõnda mures

istud? Parem joome suutäie viina ja oleme rõõmsad. Ega muretsemine kedagi ei aita!»

Priidu ütelnud vastu: «Mis sinul viga rõõmus olla. On oma ilus elamine: koht on hea ja saad mõisaga ka hästi toime. Aga mis minul? Koht vaene, kõik asi läheb hullemaks. Vaatasin juba tee ääres metsas puu valmis, kuhu enese üles tõmban. Mis sest elust saab!»

Teine hakanud teda noomima, et ta mitte nii rumalasti ei mõtleks, sest viimaks võivat see veel tõeks minna. Noominud teist niikaua, kuni tal poomiselust ära kadunud ja pisut rõõmsamaks jäänud.

Teise peremehe noomitused mõjunud edaspidigi Priidu kohta. Ta unustanud aegamööda poomise hoopis ära.

Aga varsti hüüdnud üks hääl talle ühtepuhku kõrva: «Mis sa pidid tegema, miks sa ei teinud?»

Need salalikud nõuandmised läinud seda tihedamaks, mida enam Priidu poomist tahtnud unustada.

Jõululaupäeva õhtul söönud Priidu oma perega toas, kui keegi läbi ukse peremeest välja hüüdnud. Priidu rutanud, nagu ta sõi, palja jalu ja särgiväel uksest õue.

Seal võtnud teda kaks tugevat meest eneste vahele, viinud ta imeliku kiirusega, aga nõnda et Priidu jalad ikka maas jooksnud, umbes kaks versta külast Karkuse heinamaale ühe suure kõvera kase juurde. Sinna sidunud nad Priidu kase külge kinni ja peksnud teda koledasti.

Saanud nad sellega valmis, siis toonud jälle koju ja ütelnud ära minnes: «Ära sa enam teine kord ilmaasjata luba, mida sa teha ei julge. See olgu sulle õpetuseks.»

Seda üteldes kadunud mehed ta silmist.

Priidu läinud tuppa, kus teised tema pärast juba mures olnud, sest ta olnud kaks tundi kodunt ära. Ta rääkinud teistele oma lugu, mida aga need uskuda ei tahtnud. Aga kui Priidu neile siniseid vorpe näidanud, mis selgesti keha peal näha olnud, siis hakanud nad uskuma. Vaadatud siis õuest Priidu palja jala jälgi, kus need selgesti lume peal olnud.

[- - -]

146. Kaardimängijad

Karkuse mõisas käinud üks vabatnaine öösiti proua seltsiks, kui proua üksi kodu olnud. Proua tahtnud kaarte mängida ja sundinud naist ka mängima. Naine pole esiti tahtnud, aga viimaks hakanud ometi.

Südaööst kuulnud nad kõrvalolevast toast kolinat. Ehmatades jäänud mängijad kuulama, kes seal peaks kolistama. Äkitselt tehtud uks lahti ja valge vasikas tulnud tuppa, otsekohe mängijate poole.

Naised tõusnud üles ja jooksnud kisaga teise tuppa. Seal olnud neil uus ehmatus. Keset põrandat seisnud lahtine puusärk ja selle kõrval istunud vanamees. Sellel olnud kaks pead otsas. Üks olnud inimesepea moodi ja teine olnud vasikapea sarnane. Käes olnud tal kolmeharuline raudhark.

Naised jooksnud kisaga edasi tüdrukute tuppa. Ajanud need magamast üles ja rääkinud koledat nähtust. Mindud siis tagasi tüdrukutega seltsis seda lugu vaatama. Aga seal, kus vanamees puusärgiga olnud, pole midagi nähtud. Tolmgi olnud laudade ja toolide peal.

Sestsaadik aga jätnud proua kaardimängimise maha. Pärast seda pole enam millalgi seesuguseid viirastusi nähtud.

147. Kodukäija Põltsamaa lossis

Ühel ööl kuulnud Põltsamaa lossi elanikud, et lossi kõige ülemise korra peal kangesti kolistatud ja müristatud. Mõteldud esiti vargad olevat, aga kui vaatama mindud, siis pole ühtegi hingelist näha olnud, muudkui aga kange kolin olnud. Hakatud siis järele vaatama seal toas, kus kolistatud, ja nähtud viimaks, et ühed vanad puukingad tulnud nurgast välja ja sammunud üle toa, justkui oleksid nad mõne inimese jalas. Need vanad puukingad olnud kuningas Magnuse omad ja hoitavat veel praegu alal lossi neljandal korral.

Viimaks läinud kingad jälle tagasi oma vanasse paika, kus nad enne olid seisnud, ega ole sealt enam

tolligi edasi nihkunud. Ühtlasi jäänud ka kolistamine järele.

Lossielanikud pole sest loost teadnud midagi arvata. Teisel ööl kuulnud lossielanikud jällegi lossi kõige ülemise korra peal kolistamist ja müristamist. Kui nad vaatama läinud, olnud kolina sünnitajad jällegi kuningas Magnuse vanad puukingad, mis viimaks ise oma vanasse kohta tagasi läinud. Seepeale jäänud ka kolistamine ja müristamine vait.

Kolmandal ööl kuulnud lossielanikud jällegi lossi kõige ülemise korra peal kolistamist ja käimist, aga mitte enam seal toas, kus kahel esimesel ööl, vaid hoopis selle kõrval olevas toas.

Kui teenrid avanud selle toa ukse, kus kolistatud, näinud nad, et üks imeilus naisterahvas läinud üle toa. Tal olnud kuningas Magnuse puukingad jalas ja vahaküünal peos. Juuksed ulatanud kuni maani. Naisterahvas avanud kõrvaloleva toa ukse ja läinud sinna sisse, kuhu ta kohkunud lossiteenrite silme eest kadunud. Küll otsinud teenrid toa läbi, kuhu naisterahvas sisse läinud, aga pole sealt mitte midagi leidnud.

Veel mitu korda peale seda nähtud kuningas Magnuse puukingi iseenesest kõndivat ja ka kolistamist olnud kuulda. Aga sestsaadik pole keegi enam lossi peal kolinat ega mürinat kuulnud, kui need kuningas Magnuse puukingad sealt kohalt teise kohta tõstetud. Ega ole enam nähtud neid kingigi iseenesest kõndivat. Ka seda naisterahvast pole enam ilmaski nähtud.

148. Rae mõisa ussid

Vanasti oli Rae mõis verst maad Vaskjala külast lõuna pool, praeguse Ussiaugu pere kohal, sellesama geograafias Piritaks[1] kutsutud jõe ligidal, kus Vaskjala külagi. Selles mõisas elas vanal pärisorjuse ajal väga tige härra. Temast räägib rahvasuu järgmiselt:

[- - -]

Kui inimesed pühapäeval kiriku läksid, siis ta võttis nad kinni, käskis neid tühja hoonesse minna, pani ukse kõvasti kinni ja pistis selle siis põlema. Kui hoone inimestega põles, ütles ta: «Sibage nüüd kui ussid!» Nii põletas ta siis inimesed ära.

---

[1] Rahvas hüüab jõge ikka selle järgi, kust ta läbi jookseb. Näiteks Vaida vallas hüütakse Vaida jõeks, jõuab ta Patiki külla — Patiki jõeks, veel edasi Vaskjalasse — Vaskjala jõeks, jne. — *Üleskirjutaja märkus.*

Aga pärast hakkasid ussid, keda enne seal ei olnud, härrat vaevama. Neid oli nüüd igas kohas mõisas, ja härra ligi ajasid nad kõige kurjemalt. Seda kohta ei olnud, kus ta oleks ussidest rahu saanud. Viimaks tuli härra mõtte peale mõis jõkke postide otsa ehitada. Aga ka seal ei jätnud ussid teda rahule, ujusid veest läbi uude mõisa, ja härral polnud paremat pidu ühtigi. Kui ta sööma hakkas, seisis uss taldriku peal ees.

Elamine seal postide otsas mõisas oli peagi võimatu ja mõis viidi sinna, kus ta praegu on, versta neli Vaskjala külast õhtu poole, kus selletarvis vist ligidal olev suur Ranna küla ära kaotati. Kas härra seal kohe ussidest rahu saanud, sellest ei teata rääkida, aga tõsi on, et praeguse mõisa juures veel tihti usse näha saab, kes ka vahel inimesi ja loomi nõelavad. Aga Ussiaugul kui vana mõisa asemel enam nõelusse ei ole.

Pärast jäänud härra pimedaks ja jätnud siis ka vanad pahad tembud maha. Ta olevat Mõigu seegi ja Tallinnas Seegikiriku ehitanud. See peab tema pilt olema, mis Tallinnas Seegikiriku seina peal vastu uulitsat seisab. Nimetatud pilt näitab ilma habemeta vanaldast pimedat meest, pastlad jalas, keda üks poisike talutab. Allkirjaks on «St. Johannis».

Edasi räägitakse veel, et landstoa peal, mõni ütleb ka raatuse peal, selle härra Johannise verega kirjutatud raamat olnud ja praegu olevat. Siis kui Rae mõisa härra inimestele ülekohut või liiga teinud, neid piinanud ja peksnud, jäänud ta veretõppe haigeks. Lugeda seda raamatut ei olnud võimalik, sest siis tabas seda inimest nimetatud haigus või ka surm. Raamat mõjunud niikaua Rae mõisa härrade peale, kuni üks härra nii tark olnud, et kepiga raamatu kinni lükanud. Peale seda Rae mõisa härrad haigeks ei jäänud, kui nad ka inimestele ülekohut ja liiga tegid.

149. Toolse ussid

Seljal pidavat veel praegu maa sees üks suur kelder olema, mitte väga kaugel Toolse müüridest.

Seal seisvat kõik selle rüütli röövitud varandus pai-

gal, ja väga suur uss pidavat seal keldris oma poegadega eluaset.

Kord olevat karjapoisid teinud tule aukude peale, kust ussid vahel väljas käinud.

Seeläbi saanud aga vana uss väga vihaseks. Teisel kevadel, kui seal ligidal oleva pere lehm piima tulnud, läinud uss lauta ja imenud lehma nisad nii ära, et lehm mõne päeva pärast surnud.

Sellest ajast saadik ei tohi enam keegi neile paha tegema minna, kartes, et jällegi mõni õnnetus juhtub.

Mõnikord aga pidavat neile salaja sinna keldri juurde piima viidama, mille peale ussid väga maiad olevat.

Kes siis seda teeb, sellel olevat ikka hea õnn, kõik loomad minevat hästi korda ja veel muud head.

150. Ussikuninga kättemaksmine

Põltsamaalt läheb Jõgeva vaksali peale suur postitee. Selle tee ääres, Põltsamaalt seitse versta välja sõita seisab Kanavere talu. Kanavere väravas asub madal heinamaa, mille pikkus on rohkem kui verst ja laius veerand versta. Heinamaatükki piiravad kõrged kaldad, mis tunnistavad, et see sadade aastate eest on järv olnud. Igal kevadel ja sügisel, mõnikord ka vihmasel suvel suvi läbi, seisab heinamaa lausa vee all ja näeb välja otsekui järv.

Rahvas nimetab seda heinamaad Kanavere järveks ja räägib, et ükskord rännanud see järv meelepaha pärast ära. Kord pesnud Kanavere järve kaldal üks naine pesu. Naisel olnud ka väike laps kaasas. Laps teinud ennast mustaks, ja et naisel midagi muud käepärast pole olnud, võtnud ta järvest kala ja pühkinud sellega lapse musta. Järv saanud sellepeale vihaseks ja läinud ära Tartu kreisi, kus ta alles praegu seisab ja Ilmjärve nime kannab. Praegusel Kanavere heinamaal on Ilmjärve kuju.

Kanavere väravast otsekohe mööda vasakut järve- või heinamaakallast umbes kakssada või rohkem sammu edasi minna on kõrgem koht, mida praegu pak-

sud lepa- ja pajupõõsad katavad. Seda kohta kutsub rahvas Vaseveskiks. Muistsel hallil ajal olnud seal Kanavere lubjaahi. Praegugi on veel uurija silmale rohtunud müürijätised vaevalt tunda.

Lubjaahjust paarsada sammu põhja poole olnud ussipesa, mille üle kuldkrooniga ussikuningas valitsenud. Ussipesa ennast ei olevat keegi näinud, sest et keegi seda kartuse pärast pole julgenud ligidalt vaatama minna.

Mõnisada aastat tagasi olnud Kanaveres üks Tallinnamaa mees lupja põletamas. Lubjapõletaja olnud naisemees. Tal tulnud ka naine ja lapsed kodunt ühes Kanaveresse.

Ühel ilusal suvisel päeval, kui lubjapõletaja lubjaahju puid pannud, läinud tema väike laps mängides liiga ussipesa ligidale ja uss oli teda nõelanud. Lapse valukisa kuulnud isa ja jooksnud vaatama, mis lapsel viga. Kui ta näinud, et uss last oli nõelanud, saanud lubjapõletaja usside peale nii vihaseks, et võtnud nõuks kõik ussid ära hukata. Ta võtnud selleks suure hulga laudu, teinud neist tee ussipesast kuni lubjaahjuni, aga viimase laua seadnud nõnda, et kes mööda laudteed tuleb, kohe alla lubjaahju tulle langeb.

Saanud niisugune laudtee valmis, siis läinud mees ise lubjaahju tala peale ja hakanud seal ussisõnu lugema. Kui ussid mehe suust ussisõnu kuulnud, mõtelnud nad, et kuningas neid kutsub, ja hakanud kohe mööda laudteed lubjaahju poole roomama. Veniv ussiköis jõudnud varsti lubjaahju juurde. Seal näinud ussid küll, et see, kes neid kutsub, mitte kuningas ei ole, vaid lubjapõletaja. Ussid tahtnud kohe ümber pöörata, aga lubjapõletaja hakanud niisuguseid sõnu lugema, et ussid sadanud kõik alla lubjaahju tulle.

Kõige viimaks rutanud teiste usside järel otse lubjaahju poole ka käevarrejämedune uss, kellel kuldkroon peas hiilanud. See olnud ussikuningas. Viimase laua peale jõudes tahtnud ka ussikuningas teiste eeskuju järgi teha, see on tulle hüpata. Korraga näinud ta lubjapõletajat ahju tala peal. Ruttu teinud ta hüppe ja seisnud lubjapõletaja juures. Haaranud selle ümbert kinni ja hüpanud siis kõigega tulle.

Rahvahulk seisnud ümber lubjaahju ja näinud kõik, mis mehega sünnib, aga keegi pole julgenud talle appi minna. Kõik kartnud ussikuninga kättemaksmist. Kaua kostnud mehe hädakisa ja usside kiunumine ja vingumine ümber olevale rahvale kõrvu.

Pärast seda juhtumist pole keegi julgenud enam lubjaahju ligidale minna, ja niiviisi jäänud see ahi seeki ja seisab kuni tänaseni seegis.

151. Ussimägi

Praegu on Soonurme mõisa krundi peal mäeküngas, mida Ussimäeks nimetatakse. Vanad inimesed räägivad sellest nõnda:

Ühekorra läinud mees metsa hobust otsima ja läinud sealt mäekünkast üle. Kivi murdunud tema jalge alt katki ja mees kukkunud suurde sügavasse keldrisse, kus hirmus palju usse olnud. Kõik ajanud pead püsti ja susisenud mehe peale. Aga ussikuningas olnud kui suur palk mitu korda ringi ümber keldri ja särav kuldkroon olnud tal peas. Ükski uss ei ole mehesse puutunud.

Kui mees hirmul nende hulgas seisnud ja väljaronimise peale mõtelnud, siis küsinud ussikuningas: «Kas sa neid loomi oled ka surmanud?»

Mees kostnud: «Ei ole.»

Siis käskinud ussikuningas meest: «Too see tammepakk sealt nurgast siia keskpõrandat!»

Mees toonud paku põrandale. Korraga läinud väikesed ussid paku kallale, ja natukese aja pärast olnud pakk kui prügihunnik põrandal.

Siis ütelnud ussikuningas: «Oleksid sa neid loomi enne surmanud, siis oleks sinuga niisama tehtud kui selle pakuga.»

Mees roninud august välja ja otsinud hobuse üles, istunud selga ja tulnud sealt augu juurest läbi. Hüüdnud augu ääre pealt: «Mina olen neid loomi tuhandeviisi tapnud.»

Korraga visanud ussikuningas ennast august välja ja hakanud meest taga ajama. Mees kihutanud tuhat-

nelja, aga ussikuningas jõudnud ikka ligemale. Kui ussikuningas õige ligi jõudnud, siis hüüdnud üks hääl taevast: «Aja risti, aja rästi, sealt, kus risti küntud on!»

Mees ajanud rukkipõllu peale. Ussikuningas pole rukkipõllul enam edasi jõudnud joosta ja jäänud sinna maha. Mees pääsenud õnnelikult koju.

Ja veel räägitakse sellest Ussimäest järgmiselt:

Ühekorra läinud üks kütt jahi peale. Koer läinud tema ees. Aga korraga jäänud koer seisma ega lähe mitte üks samm enam edasi. Mees lükanud jalaga koera ja käskinud linde üles ajada, aga koer urisenud ja taganenud.

Mees vahtinud kõik kohad läbi, kui korraga näeb enda ees ühe kuivanud kuusekännu ümber suurt ussi. Kolm korda olnud uss ümber kuuse, pea olnud kännu otsas ja kuldkroon hiilanud tema peas.

Kütt pole tohtinud lasta, kartnud, et linnulaeng temale midagi ei jõua teha. Jätnud ussi sinna ja läinud abi tooma. Tulnud tagasi, aga uss olnud kadunud.

Natukese maad sealt eemal leidnud mees kaks suurt ussihunnikut, mis päevapaistel üksteisest läbi olid toppinud. Kütt mõtelnud natuke aega, pannud püssi palge ja lasknud kaks pauku ussihunnikusse. Ise pannud jooksu. Teisel päeval läinud vaatama, olnud aga mitukümmend ussi surnult seal maas.

152. Hundid on Hiiust kadunud

Nagu teada, olevat ennemalt Hiiu rannas palju laevu hukka läinud ja palju inimesi lainetes surma saanud.

Kord päästnud kaks Hiiu randlast ühe mehe lainetest. Kui päästetu toibunud, olnud ta esimene küsimine, kes teda surmast päästnud. Talle kostetud: «Kaks hiidlast.»

Siis küsinud ta aitajate käest: «Mis nõuate minult päästmise palgaks?»

Mehed ütelnud, et ligimesearmastus seda sundinud

tegema. Siiski soovinud ta neid aidata, kui ka tervel Hiiumaal mingi koorem peaks olema. Mehed rääkinud, et: «Meil on siin maal palju hunte. Kui aga loom silmast läheb, siis on ta hundi mokkas.»

«Neist elukatest tahan ma teid ja Hiiumaad päästa. Tänasest päevast hakkavad hundid õnduma kuni viimseni.»

Nüüd olnud hundikooljaid igal pool näha. Kõik olevat enne hulluks läinud ja siis surnud. Sestsaadik ei nähtud Hiius enam hunte.

153. Kuldkala

Kord olnud mehed laevaga mere peal. Sõitnud sinna ja tänna, aga maale ei saanud. Viimaks astunud kõik kokku ning andnud tõotuse: kui me kord maale saame, siis ehitame sinna randa kabeli jumalale tänuks pääsemise eest.

Seitse aastat läinud juba mööda mere peal eksides. Seal näinud mehed ühel päeval, et kaugel veepinnal must viir paistab. Sõitnud sinna ning leidnud selle oma suureks rõõmuks maa olevat.

See olnud Hiiu saar. Mehed tulnud kaldale ning hakanud oma tõotust mööda kabelit ehitama. Olnud kabel valmis, läinud nad jälle oma teed.

Väljaspoolt kabeli müüri seest, inimese pea kõrguselt ulatanud kiviserv tüki maad välja. Selle kiviserva peale asunud kuldkala elama.

Hiiu meremehed käinud kabelist mööda kalapüügil ning juhtunud kuldkala tähele panema. Pärast hakanud teist iga päev vaatamas käima. Kala olnud iga kord isepidi. Viimaks hakatud tähele panema, et sealpool küljes, kuhu kuldkala nina pööratud, kõige suurem kalasaak olnud. Kalamehed hakanud iga õhtu merele minnes vaatamas käima, kuhupoole kuldkala nina pööratud, ning läinud ikka sinnapoole kalale. Mõni läinud ka usu peale teise äärde püüdma, aga ei ole midagi kätte saanud. Kõige viimaks pole keegi enam mujale püüdma läinud. Ikka läinud sinna külge, kuhu kuldkala nina pööratud.

Sellest ajast hakatud randa Kalaninaks hüüdma. Ajad läinud mööda ja kabel hakanud rebenema. Müürid seisnud veel püsti ning kuldkala kivi serval näidanud veel Hiiu meestele kalasaaki. Viimaks langenud ka müürid maha ning nende langemisega kadunud kuldkala ära. Ühes sellega kadunud ka Hiiu kalameeste kalaõnn. Sagedasti püüdnud nad ööd läbi, ilma et kalapoegagi kätte oleksid saanud.

Kahju kuldkala järele läinud õige suureks. Kalamehed pidanud nõu kabelit uuesti üles ehitada, et seega kuldkala tagasi saada. Hakatudki ehitama. Uus kabel saanud just vana kabeli asemele. Aga et materjali vähe olnud, saanud see vanast kabelist hulga pisem. Kabeli müürist jäetud ka kiviserv välja ulatama. Aga asjata oodatud sinna kuldkala. See jäänud kadunuks.

Viimaks lasknud kalamehed kabeli müüri peale kala kuju maalida ning käinud seda merele minnes vaatamas. See aga seisnud nii, kuidas ta maalitud, ega pole mingit õnne kalapüügis andnud.

Kabel seisvat tänapäevani alles ning hiidlased pidavat seal tähtpäevadel isekeskis jutlust.

154. Miks hiidlased Pärnu rannas käivad kala püüdmas

Kord olnud muugalased Kassare säärel kalu püüdmas. Need olnud vagad mehed ja kandnud pikki halle kuubesid seljas.

Kassare mehed ei kannatanud, et võõrad nende meres kalu püüavad, võtnud ette ja kihutanud muugalased minema. Nende võrgud viinud nad Keina kiriku peale.

Muugalased võtnud kaks räime, ühe isase, teise emase, pannud need hõbedase varda peale ja lasknud merre lahti. Ise ütelnud: «Olete oma kadeduse pärast meid siit ära ajanud, siis ei pea teiegi siit enam kalu püüdma! Kuhu need kalad lähevad, sinna peate järele minema ja püüdma!»

Need kaks kala hõbedase varda peal läinud Pärnu

randa. Sestsaadik on Kassare mehed ikka Pärnu meres kalu püüdmas käinud.

Muugalaste võrgud olevat praegugi veel Keina kiriku peal.

155. Hiidlase kolm sõlme

Kord läinud Tallinnamaalt neli kalameest Hiiu saare lähedale kalu püüdma. Tuul olnud neil tagant, nii saanud nad oma paadiga varsti sinna.

Mehed püüdnud hulga aega kalu. Siis tulnud mõte jälle koju tagasi minna. Seadnudki paadi joonele ja hakanud kodu poole sõudma. Äkitselt tulnud mere poolt suur tuul ja lükanud neid paadiga Hiiu saare juurde ühte teise kohta välja.

Tuul olnud kange ühtelugu edasi, nii et meestel koju saamisest polnud juttugi. Nad läinud siis saare peale, juhtunud ühe vana onnikese juurde. Onnis elanud vanamees.

Nad palunud vanamehe käest korterit. Vanamees küsima: «Kust teie siis tulete ja kuhu teie minna soovite?»

Kalamehed seletama: «Meie oleme Tallinnamaa kalamehed. Püüdsime siin kalu, tahtsime omale maale tagasi minna, aga suur tuul tõusis ja ajas meid siia saarele. Tuul on veel ikka väga suur, ja nii ei saa meie koju minna.»

Vanamees vastu: «Mina võin teid küll koju aidata, kui teie aga sõna peate.» — «Küll meie sõna peame, kui sa aga aitad,» kostnud kalamehed.

Seepeale võtnud vanamees varnast kolme tolli pikkuse nööri, mille sees olnud kolm sõlme, andnud selle kalameeste kätte, ise ütelnud: «Nüüd minge seadke paadid joonde. Kui paadid joones on, siis päästke nööri otsast esimene sõlm lahti. Seepeale tõuseb tuul tagant ja te lähete silmapilguga hulga maad edasi. Kui keset koduteed olete, päästke teine sõlm lahti. Kui juba omal pool merekaldal olete, siis päästke kolmas sõlm lahti. Aga ärge kolmandat sõlme mitte mere peal lahti päästke!»

Kalamehed võtnud nööri, tänanud vanameest ja läinud hommikul hästi vara merele.

Mere ääres ajanud nad isekeskis juttu, et mis see kolme tolli pikkune nöör oma kolme sõlmega ka võib aidata. Neljas nendest, kes alles poisike olnud, ütelnud: «See vanamees, kes meile nööri andis, oli päris tõsine mees. Temalt võime küll abi loota.»

Selle poisikese ütlemise järgi võtnud mehed ometi nõuks proovi teha, kas nöör aitab või mitte. Nad seadnud paadi joonele ja päästnud esimese sõlme lahti. Aga oh sa heldene aeg! kui siis tõusnud alles tuul just tagant ja kihutanud paati välgukiirusel Tallinna poole.

Kui nad koduteel kesk merd jõudnud, päästnud ka teise sõlme lahti. Nüüd läinud paat veel poole kiiremalt edasi. Nii saanud varsti kodukalda ligidale.

Seal võtnud mehed, kui veel üks vakamaa kaldast kaugel olnud, nõuks ka kolmandat sõlme lahti teha. Poisikene aga vastu ajama: «See hiidlane ei käskinud ju enne kolmandat sõlme lahti teha, kui kalda peal oleme. Ärge seepärast mere peal mitte sõlme lahti tehke! Ehk juhtub meile mõni õnnetus, kui sõlme lahti teete.»

Vanemad mehed kostnud vastu: «Meie oleme juba kalda ligi, mis õnnetus siis meile veel juhtuda võib. See võib ju ka olla, et laev veel rutemini äärele ligineb.»

Päästnudki kolmanda sõlme lahti.

Niipea kui kolmas sõlm lahti tehtud, pööranud tuul kalda poole ja tahtnud mehi Hiiu poole tagasi ajada. Mehed asunud neljakesi sõudma ja sõudnud nii, et kõigil pead otsas auranud, aga ei jõudnud kaldale. Mõne paari silmapilguga olid Hiiust maa ligi saanud, aga seda vakamaad maad ei jõudnud milgi nõul vastu saada. Suure vaevaga saanud kaldale alles õhtul, kui päev looja läinud.

Nüüd alles saanud mehed aru, mis hiidlase kolme vaksa pikkune nöör oma kolme sõlmega tähendab. Nad kahetsenud väga, et hiidlase õpetusest üle astunud. Aga mis tehtud, on tõesti tehtud. Jah! parem oleks küll hoida olnud, kui pärast oiata.

156. Kuidas kalad Tammetalu järvest kadusid

Tammetalu järv on Kurna mõisa maa peal, ühe külje vastas on suur raba, teise külje vastas Kurna mõisa põllud. Enne olnud seal kaks talu: Tammetalu ja Kangru. Pärast võtnud Kurna mõis nende krundid enda kätte. Siis jäi Tammetalu kõrtsiks ja Kangrul elab mõisa metsavaht. Tammetalu kõrts on Raudalu postmaantee ääres, järv on arvata 150 sammu maanteest eemal.

Tammetalu järves olnud ennemuiste väga palju kalu, nii et Tammetalu ja Kangru ja ka Saire küla rahvas alati sealt endile värskeid kalu püüdnud. Mõisa tulnud üks pöörane valitseja, see pole sallinud, et vallarahvas kalu püüdnud, vaid tahtnud neid mõisa kasuks saada. Kutsunud Peipsi venelased sinna kalu püüdma selle kaubaga, et kaks osa jääb püüdjatele ja üks osa saab mõisale.

Venelased olid kanged mehed püüdma ja olid neil head riistad, seepärast võtsid nad väga palju kalu välja. Seda nägi ahne mõisavalitseja ja kahetses, et oli nii odavalt kaubelnud. Pool oleks pidanud mõisale saama, sest venelased saavad hirmus suurt kasu. Sel ajal oli mõisnikel veel väga suur võimus, seepärast võttis valitseja vägisi poole osa kalu mõisale.

Venelased pahandasid selle üle kangesti. Nad sajatasid ja vandusid, et ükski ei pea enam ilmaski sealt järvest saama kala püüda. Ja nõnda on see jäänud tänapäevani. Harvasti on mõni havipoeg näha. Püüda ei saa sealt keegi enam.

157. Kuidas vähid Sausti jõest kadusid

Enne olnud Sausti mõisas vana krahvi ajal teomeestel see käsk, et suurel künniajal igal keskhommikul ja lõunal, kui härjad-hobused puhkasid, iga teomees peab söömaajal viisteistkümmend vähki jõest püüdma ja mõisa viima. Kui nii palju vähkisid ei saadud, siis kirjutati päev võlga, olgu küll et künnitükid väljas olid.

Sel ajal oli vähkisid jões küllalt, seepärast said nad kaunis hõlpsasti nõutud hulga kätte.

Tuli uus junkur mõisa, see hakkas kakskümmend tükki igal söömaajal nõudma. Peksuhirm oli suur, teomehed hoolsad otsima. Kel vähegi õnne oli, sai ka nüüd oma jao vähkisid püütud.

Junkru ahnus kasvas suuremaks. Juba hakkas kakskümmend viis tükki nõudma. Vähid aga hakkasid kange püüdmise pärast jões väheseks jääma, nii et mõnigi mees sagedasti nii palju ei saanud, kui nõuti. Muudkui päev pandi võlga.

Ühel lõunal läksid kaks hiidlast üle Tõdva silla ja nägid, kuidas mehed silla otsas vähkisid otsisid. Hiidlased küsima, et miks nad hulga meestega vähkisid otsivad, kas käsu pärast või oma lusti. Teomehed rääkisid hiidlastele, kuidas lugu oli, et läheb juba liiale, ei taha enam nii palju vähkisid saada. Hiidlased ütlema: «Ostke summa meestega meile kaks toopi viina, meie teeme nõnda, et keegi enam siit ühte vähki ei saa.»

Teomehed lubasid hea meelega, läksid Tõdva kõrtsi, ostsid seal kaks toopi viina.

Hiidlased läksid Aasu kõrtsi juurde Nabala rajale, püüdsid sealt jõest kaks vähki kinni, sidusid neile väiksed vitsakimbud selga, murdsid põõsast lepavitsad kätte ja peksid vähkisid takka, mööda jõge Tõdva kõrtsi juurest alla, kuni Sausti maa lõpeb.

Teisel päeval ei saanud mitte ükski teomees enam ühte vähki näha. Tänapäevani on Nabala ja Saku maa kohal vähkisid küll, aga Sausti jões mitte ainust.

158. Tark sant

Kord tulnud üks sant Kolga Männiku kõrtsi ja just sel ajal juhtunud kõrtsis kolmepäevane kanapoeg laulma. Sant kohe seletama: «Siin tuleb kolme päeva pärast tulekahju, ja nimelt pikse läbi. Kui teie kolmandal päeval pilve näete tõusvat, siis pange kõik uksed ja aknad kinni ja iga akna peale kolm küünalt põlema!

Kolmandal päeval nähtud ka tõesti paksu piksepilve

õhtu poolt tulevat. Tehtud kohe sandi õpetuse järgi. Kui pilv sinna kohta jõudnud, raksunud ja paukunud äike hirmsasti. Korraga nähtud suurt tulekera taevast otse kõrtsi peale tulevat, aga umbes kolme sülla kõrgusel kõrtsi kohal keeranud ta äkitselt ja jooksnud, löönud põlema Luuba karjamõisa laudad, mis olid umbes pool versta mööda oja alla mere poole minna. Kõrts jäänud aga terveks.

159. Kolm kadunud asja

Koeru kihelkonnas on Visuse küla ja Ramma küla. Ennevanasti pole nende külade nimi aga mitte niisugune olnud kui nüüd, vaid esimese küla nimi olnud Vesise ning Ramma külal Rammu küla.

Vesise küla saanud oma nime sellest, et selle küla elanikel pole iialgi tarvis olnud vett põuasel ajal kaugelt tooma minna, vaid nende endi kaevudes olnud vett alati küllalt.

Rammu külas kasvanud väga rammus rohi. Elajad, kes seda rohtu söönud, läinud ruttu rammusaks. Rahvas andnud sellepärast külale nimeks Rammu küla.

Miks nende nimed nüüd teisiti on, sellest räägib rahvasuu nii:

Ühes mõisas pekstud ja piinatud köögitüdrukut väga sest arvatud, et ta varas on. Tüdruk pole aga ennast süüaluseks tunnistanud, vaid hüüdnud enne hingeheitmist: «Et mina tõesti süüdlane ei ole ja teie mind olete ilma süüta piinanud, siis saagu Vesise küla vesi, Rammu küla rohuramm ja Koeru kiriku kellakõla ära kaduma!» Surnudki siis ära.

Järgmisel ööl kuuldud Koeru kiriku tornis kellalöömist. Hommikul läinud kirikumees torni ja leidnud kiriku kellade küljest paksud värske vere plekid. Sestsaadik pole Koeru kiriku kelladel, mis enne imeilusasti kõlanud, enam nii ilusat häält olnud.

Vesise küla kaevud olnud järgmisel hommikul kõik veest tühjad. Rahvas pidanud endile niikaua kaugemalt vett vedama, kuni kaevusid lasknud sügavamaks teha. Kange põua ajal on seal siiski veepuudus suur. Et nimi

«Vesise» külale nagu pilkamine näis olevat, hüüdis rahvas seda küla «Visuse».

Rammu küla, kus loomad enne ilusad, siledad ja rammusad olnud, jäi äkitselt palju vaevasemaks, rohtu karjamaal ikka kasvas, aga rammu sel rohul ei olnud. Hüüdis siis rahvas seda küla «Ramma».

Üks mees kurvastanud väga selle üle. Temale öeldud unes: «Mine Aruküla mäele, kaeva sealt kolm korda labidaga kesköötunnil, siis saad Koeru kiriku kella kõla, Visuste küla vee ja Ramma küla rohurammu kätte. Nad on seal verise hobusenaha sees!»

Pole mees julgenud neid sealt välja võtma minna, need jäänudki sinna.

160. Mõni sõna muinasajast

Ennemuiste olnud Nõva vallas Linamaa saunas vana lesknaine üksi elamas. Tema juurde tulnud ühel õhtul sant ja palunud öömaja. Ja lesknaine lubanud talle ka. Aga sandil olnud kott leivakannikaid hästi täis. Vanamoor pidanud öösel seda kurja nõu ja tapnud sandi ära, et sandi leivakannikaid endale saada.

Külarahvas pannud imeks, et santi enam kusagil näha ei ole. Ja külarahvas teadnud, et ta kõige viimaks sauna läinud. Hakatud saunas otsima ja leitud saunalava alt risu ja prahi alt üles.

Vanamoor pandud kinni, ja kohus leidnud, et ta süüdlane on. Siis lastud mõisa poolt kolm sülda puid sinnasamasse Linamaa mäele virna vedada. Linnast tulnud timukas, vanamoor pandud puuvirna otsa ja siis puuvirn põlema. Rahvast olnud seda lugu pealt vaatamas nii palju, et verst maad inimesi täis olnud.

Ennemuiste on süüalused põllu sisse maetud, nii et pea välja jäänud, ja siis adraga pea otsast ära küntud. [- - -]

161. Tõmmatud tüdruk

Uueküla karjatüdruk, ilus ja priske, läinud sügisel õhtul pimedal ajal lehmi lüpsma. Aeg jäänud juba kauaks lehmalüpsmiseks. Mindud vaatama — ei tüdru-

kut kusagil. Küll hüütud ja otsitud. Lüpsik leitud aiateiba otsast. Arvatud kohe, et ära tõmmatud.

Palju aastaid olnud juba tüdruku kadumisest mööda läinud ja see lugu unustusse jäänud, kui Virtsu mehed Tallinna killavoori läinud. Linnast väljatulek olnud õhtuaegu. Mehed tulnud paarkümmend versta kodu poole. Olnud juba öömajale jäämise aeg, aga kõrtsid teekäijaid täis. Hobused väsinud. Nad tulnud veel natuke edasi ja läinud ühte maantee ligidal olevasse tallu öömajale.

Õhtul näevad mehed: nooreealine naine hoiab väikest last ja suurem on püsti ta põlvede ees. Naine on kurvanäoline. Viimaks pannud lapse kätki, kiigutanud ja hakanud laulma:

«Kasselaidus ma kasusin,
Peedulaidus kasvin pitka,
Jürilaidus võtsin loogu,
Karjanasval hoidsin karja . . .»

Seepeale hakanud mehed naiselt küsima: «Kust te teate meie pool olevate laidude, kohtade ja külade nimesid, kuna meie kodu siit sada versta kaugel on?»

Nüüd hakanud naine rääkima: «Mina tundsin teid kohe, kui tuppa tulite, seepärast püüdsin lauluga ennast teile tutvustada.»

Mehed küsinud: «Kuidas sa siis siia said?»

Naine: «Kas teie siis ei tea sellest tüdrukust, kes sügise kaheksa aasta eest ära kadus?»

Siis tulnud meestel meelde ja nad tundnudki tema ära.

Naine rääkinud: «Ma läksin karjalauta lehmi lüpsma, lauda ees olid tõmbajad, võtsid mind kinni ja panid lüpsiku aiateiba otsa. Karjumine oli võimata. Ma oleksin ammu juba koju teatanud, et elan alles, aga seda ei ole mind teha lastud.»

Nüüd peetud mehi paar päeva seal. Naine ütelnud, et mees on hea ja lahke tema vastu, seepärast ei tahtvat ta enam tagasi tulla. Ainult see olevat teda esiti kurvastanud, et mehed teda pole tundnud. Esimesed aastad olevat tal igavad olnud, seepärast et teda teiste teadmata ära viidud.

III

Narvast Tallinna

1. Hobusenaha linn

Rootsi valitsuse ajal palunud Vene kuningas Rootsi kuninga käest Narva linna küljest nii suure tüki maad kui hobusenahk. Kui see luba saadud, siis lõiganud Vene kuningas hobusenaha rihmadeks ja tõmmanud sisse suure tüki, kuhu peale ta just Narva linna vastu endale kindluse ehitanud, mida tänini «hobusenaha linnaks» kutsutakse.

Naroova jõgi olnud Vene-Rootsi raja, seepärast lasknud Vene kuningas «hobusenaha linna» kohalt jõe põhja nõnda muuta, et jõgi hakkas Narva ja «hobusenaha linna» vahelt käima. Tagant pandi aga kinni, ja «hobusenaha linn» oligi täiesti Venemaa sees, kuna jõgi ikka rajaks jäi.

Enne aga, kui jõgi uuest kohast lastud, tehtud rootslaste teadmata jõealune tee, mis «hobusenaha linna» Narvaga ühendas. Rootslased leidnud aga pärast selle tee otsa üles, ja kui venelased Narva ära võitnud, püüdnud Rootsi kindral Horn oma järelejäänud meestega seda teed mööda ära põgeneda. Venelased tul-

nud neile aga keskjõe kohas vastu ja seal olnud hirmus tapmine.

K i r j u t a j a t ä h e n d u s: Kui palju selles jutus tõtt on, seletab Narva linna ajalugu. Olgu nii palju üteldud, et nimi «hobusenaha linn» ainult siinsete eestlaste suus liikvel on, kuna venelased sellest midagi ei tea, vaid kindlust Ivangorodiks ehk Ivangorodokiks hüüavad. Tõsi on ka, et jõealune tee on olemas, nüüd aga kinni pandud. Minu onu tõendab, et kaks ohvitseri mõnekümne aasta eest tee peal südapäeval viirastust näinud. Nimelt sõjamehe mundris surnu lamanud puusärgis kesk teed. Kui aga need ohvitserid veel kuus meest ligi võtnud ja teist korda läinud, siis ei ole midagi olnud. Seda rääkinud üks neist ohvitseridest oma suuga, kui ta juba kindral olnud.

2. Näljalinn

Pärast Narva linna äravõtmist käinud keiser Peeter I linna ümber kohti vaatamas. Läinud ka Naroova jõesuhu. Lõunaaeg tulnud kätte, keiser käskinud külast vasika otsida ja lõunasöögiks valmistada. Otsitud ümberkaudne koht läbi, aga ei ole vasikat leitud. Seepärast pannud keiser sellele kohale nimeks Näljalinn ehk Hungerburg, mida Narva-Jõesuu tänini kannab.

3. Narva trägelid

Vene sõjavägi piiranud Narva linna ümber. Peeter I tulnud salakuulajana linna. Rootsi mehed saanud aga sellest teada ja hakanud teda mööda linna otsima. Kõik majad otsitud läbi. Peeter olnud Vesiburgi mäe peal, praeguses Rotšnevi majas. Kui otsijad tuppa tulnud, istunud paks majaemand laiades riietes tooli peal, ja Peeter, kes kuivetanud mees olnud, pugenud emanda riiete alla peitu. Otsijad käinud kõik maja läbi ega ole otsitavat leidnud, kuna emandat tooli pealt keegi ei ole liigutanud. Õhtul viidud Peeter prügikoorma sees linnast välja.

Kui pärast venelased linna ära võitsid, kinkinud Peeter oma päästjatele suured eesõigused, nimelt: selle kogukonna mehed pidid kõigist maksudest ja soldativõtmisest priid olema, peale selle, et nad head rahalist

sissetulekut saaksid, seadnud Peeter, et kõik laevade täitmised ja väljalastimised pidid ainult nende toimetada olema. Nõnda sündis Narva Rootsi-Soome kogukond ehk nõndanimetatud trägelite selts, kes oma eesõigustele tänini veel uhked on, ehk neid eesõigusi küll juba palju on kitsendatud.

Kirjutaja tähendus: Selle jutu kirjutasin ma oma onu, elupõlise trägeli suust (Trägel — kandja). Tõsi on, et trägelid, Narva linna soome soost kodanikud, Rootsi valitsusest saadik pearahamaksust vabad olid, et soldativõtmine neist tuli alles aasta viieteistkümne eest, et laevade töö, mida Narvas enne palju olnud, peaaegu tänini ainult nende päralt oli, et neil teistest kodanikest lahus oma kogukond ja valitsus on ja et nendel hoopis ise kiriklik kogudus on, kuhu aga aja jooksul palju muid liikmeid on võetud. Trägelid on väga uhked oma nime, oma elupõlise vabaduse ja oma esivanemate peale. Nad on kareda loomuga, uhked ja pilkajad. Räägivad eesti keelt soome murrakul, kannavad vene moodi riideid ja nimetavad hea meelega kõiki muid inimesi, kes ei ole Narvast pärit, maailma hulgusteks.

Nende uhked väljaastumised on aga muudele inimestele pilkamiseks asja andnud. Näiteks räägib rahvas: Kui trägel suvel «suure töö ajal» üle turu läheb, siis lükkab ta jalaga siiakala ja küsib: «Potšjom sig?» Talvel aga võtab ta poes heeringa kätte, imeb ise sõrmede vahelt soolvett ja küsib: «Potšjom seljodki?» Õige trägel ei muuda karvavääritki oma uhkust niisuguste igapäevaste tühja-tähja asjade pärast. Eluaeg on temal kõige suuremaks mõistatuseks: kuidas võib inimene maa peal elada, kui ta ei ole trägel või vähemalt «oma linna laps»? Kõige haledama põlgusega vaatab ta aga «maahulguse» — eestlase — peale, kellel tema arvamise järgi kõige vähem on põhjust maailmas elada. Austamise väärt on aga trägeli juures tema visa kodumaaarmastus. Kõik tema uhkus põhineb sellel, et ta on sündinud nimelt Naroova kallastel, kust ta heameelega ei taha lahkuda. Ma olen ka tähele pannud, et trägelid mõne tähtsama võõra inimese kohta, kes tükk aega siin elanud ja jõukaks saanud, imeks panevad, et ta «omale maale» suremagi ei lähe.

Olgu, armutu ajahammas ei ole ka suurelisi trägeleid rahule jätnud. Nende kiidetud õigused on tükk-tükilt maha võetud, seadused üldiseks tehtud ja paari aasta eest hakati nende kogukonna hulka uusi liikmeid ka kõrvalistest inimestest vastu võtma, kuna ennemalt selle peale keegi mõteldagi ei tohtinud. Vanad trägelid ei taha aga sellega kogunisti rahul olla. Aga juba nad kaovad, kaovad ja selle uhke sugukonna viimsed võsud kantakse ükshaaval hauda, kuna nooremat põlve võib vaevalt muude eestlaste seast ära tunda. Ja kui teie juhtute veel harva mõnda üksikut vanameest nägema, kes läheb «Narva agulist» linna poole, suur läikiva nokaga müts peas, vene moodi särk seljas (laiade pükste peal), vene moodi vestiga ja kõige peal lai «armjak naraspašku», ise vaatab külma rahuga sellesse tühja maailma, kus sünnivad

juba niisugused tänini kuulmata asjad, et igamees võib trägelite «miiru» saada, ja kui ta siis vaevalt teie tervitust vastu võtab, siis teadke, et olete näinud Narva linna trägelit.

Ma ei tohi aga temast palju rohkem seletada, sest et ma, nagu üteldud, ise nende järeltulija olen.

4. Narva nõid

Kes Narva linnas on käinud, teab väga hästi kõrget Hermanni torni ehk nõndanimetatud Võšgorodi. See on lai neljanurgeline torn, mille katus tõmbi püramiidi moodi kokku jookseb ja väikse neljanurgelise platsikesega lõpeb. Selle pealt läheb ülespoole veel väike järk torni, mis oma katuse tipul tuulelippu kannab. Näeb välja, otsekui oleks üks tilluke torn teise otsas, ehk teiste sõnadega, otsekui oleks see neljanurgeline järk sellel neljanurgelisel tornil muna asemel, nagu neid kirikutel näeme torni tippudes olevat. Torn on Rootsi kindlustatud lossi päralt ja mahutab eneses mitmes järgus hulga tubasid.

Vana jutt aga räägib, et torni tipus väikses järgus elanud sel ajal, kui venelased Narva linna ümber piirasid, vana nõid, kes olnud Rootsi kuninga Kaarel VII ema. Venelased ei ole saanud 7 aastat linna ära võtta, sest ettekuulutus olnud, et ükski ei saa niikaua seda linna võita, kui nõid seal üleval elab. Seda teadnud venelased ka väga hästi. Viimaks lubanud üks soldat, nimega Ivan, sellele nõiale otsa teha, aga ütelnud sealjuures, et tema siis ise ka ei võivat enam elada.

Ühel õhtul teinud nõid akna lahti ja vaadanud välja. Soldat Ivan, kes Vene pool ääres, Naroova jõe kaldal seisnud (kuna torn teisel pool kaldal on), võtnud oma hõbedast nööbi, pannud püssi ja lasknud paugu nõia poole sihtides. Sel silmapilgul lennanud torni aknast vares välja ja kadunud lõunahommiku poole. Ivan aga jooksnud kohe pärast paugu laskmist jõkke ja uputanud enda ära.

Rootsi kuningas Kaarel XII olnud sel ajal Moskvas, ja just sel tunnil, kui soldat Ivan tema ema surmas, ilmunud see sinna ja ütelnud talle: «Ah, Kaarel, Kaarel, mis oled sa mulle teinud!»

Venelased võtsid ka kohe peale seda juhtumist linna ära. Soldat Ivani mälestuseks nimetati kindlus, mis Vene pool Naroova jõge seisab, kustkohast Ivan nõida laskis, Ivangorodiks ja ülepea kõik see kallas Ivani pooleks, missuguseid nimesid need kohad ka tänapäevani kannavad. Rootsi nõia kuju võib aga igamees näha Narva linna sillal, mis jutus räägitava juhtumise koha peale ehitatud. Seal on kahe vene kotka vahel Rootsi vapp ja vapi südamest vahib nõid, ise hambad irevil, möödaminevale rahvale.

Kirjutaja tähendus: Nõnda vana jutt, mis Narvas kaunis laialt tuttav on. Siiski ei tea ma täiesti tõendada: on ta soome soost rahva või venelaste oma? Mina olen selle küll Narva vanade soome soost elanike ja ligidalt Vaivara kihelkonna inimeste suust üles kirjutanud, kes seda kõik ühtemoodi jutustavad, kuna venelased suuremalt jaolt muud ei tea tõendada, kui et tornis nõid elanud. Jutu luulelise käigu peale vaadates peaks seda küll kindlasti Narva linna elupõliste soome kodanike omaks arvama.

Linna sillakäsipuude sees, mis malmist valatud, on iga kahe vene kotka vahel kilp, sõjakirves ja noolekimp. Kilbi peal on inimese nägu, mis naisterahva moodi annab. Selle õiget tähendust ei teadnud mulle keegi seletada. Niisugused kolm kaunis suurt malmkuju (kaks kotkast ja kilp-kirves-nooled) seisavad iga kahe posti vahel. Sild on Nikolai I valitsuse ajal ehitatud.

5. Keelte jagamine

Ennevanasti, kui rahvastele keeled antud, käinud üks mees keeli jagamas. Keeled olnud mehel märsiga seljas.

Kui ta Eestimaa poolt tulles Narva jõe äärde jõudnud, olnud keeled kõik juba jaotatud, ainult keelte puru olnud veel märsi sees. Mees loputanud jõeveega märsi puhtaks ja visanud siis selle loputuse teisele poole jõge. Sellest saanud isurite keel ja seepärast räägivadki isurid (ižorlased) sõna eesti, teine soome, kolmas vene keelt. Nende keelt nimetavad muud Narva lähedalt elanikud tänapäevani pilgates «märsiloputuseks».

6. Mäelinn

Eesti rahva muinasjutud arvatakse kahte jakku. Esimesed on niisugused, mis jutustavad elust vanal kuldsel ajal ja kangelase kombel. Teised on säherdused, mida paiklikeks juttudeks kutsutakse ja millest rahvas väga tõsisel näol jutustab. Mitmes kohas näidatakse kohti ja paiku, millest rahvas teab mõndagi jutustada.

Virumaal Väike-Maarja kihelkonnas on kaunis kõrge mägi, mida Ebavere mäeks kutsutakse. Rahvas räägib sellest mäest mitmet moodi ja mitmest viirastusest, mida seal on näidatud.

Üks noormees oli kuulnud, et Ebavere mäe sees peab linn olema, ja kes seitsmel jaaniööl sinna mäele läheb, saab linna sisse.

Noormees käis kuus jaaniööd järjestikku mäel, ja kui ta seitsmendal jaaniööl mäele läks, ei näinud ta enam metsa, vaid tore linn paistis talle vastu, justament nagu oleks maa seest välja kasvanud. Sirged uulitsad, kõrged majad, toredad kaubamajad paistsid noormehele väga kenasti vastu. Mehed toredas riides kõndisid uulitsal ning tuled põlesid särades nagu pühade ajal.

Noormees kõndis mõned korrad rahva seas edasi ja tagasi ja keeras viimaks ühte poodi, kust ta endale head saapad odava hinna eest ostis. Lõppeks pööras ta linnast välja. Tagasi vaadates ei näinud ta linna ega tulesid. Mägi ja mets ainult mustasid talle sealt vastu, kus mõne minuti eest linn oma toreduses hiilgas.

Räägitakse, et Rootsi kindral Löwenhaupt seal ligidal vene väe eest peidus olnud. Seda tunnistust annavad mitmed kivide sisse raiutud ristid ja vigurid, mis praegu on näha mäetaguses metsas. Möödaläinud aastal leidis üks karjapoiss sealt metsast kaheteistkümne rubla suuruse rahatüki, mis imelike viguritega ära oli vigurdatud. Sealt eemal Põdrangu mõisa väljal on tee ääres nelja jala pikkune kivirist maas. Vist on sinna mõni kõrgema auga mees maha löödud.

Mäe nimi «Ebavere» tähendab vist seda, et vanad eestlased seal oma jumalatele ohverdasid.

7. Võru linn

Mõne hea aasta eest elasid Paide linna ligidal kaks jõukat peremeest, Tondisaare Mikk ja Rikassaare Jüri. Mikk oli taluperemees ja Jüri oli karjamõisa-pidaja. Nagu see ikka juhtub, elasid nad kaunis ligistikku ja pealegi veel heas sõpruses.

Kord oli Tondisaare Mikk Rikassaarel pulmas. Seal aeti mitmelt poolt lõbusasti juttu, üks rääkis seda ja teine teist, kui korraga Mikk ütles, et ligidal soos olevat muistne Võru linn. Muidugi teada, et säärane jutt vasturääkimist sünnitas, vasturääkimisest vaidlemist ja vaidlemisest kihlvedu. Sai kihlvedu veetud, sammusid Jüri, Mikk ja käemehed soo poole. Aga enne sohu minemist õpetas pulma perenaine Jürile laulu, mis siis laulda, kui Jüri lõpetust soovib.

Kui Jüri, Mikk ja käemehed olid keset sood jõudnud, jäi Mikk seisma ja hüüdis valju häälega: «Alte grau!» Teise korra hüüdmise järel hakkasid tuled paistma ja sõitjate kära kostis neile kõrvu. Kui ta veel kolmat korda hüüdis, paistis linn neile selgesti silma. Nad sammusid toredasse võõrastemajja, kus parajasti pidu peeti. Nagu teada, telliti Mikku, Jürit ja käemehi peolauda istuma. Laual olid väga maitsvad, suupärased road, mida nad lasksid endile ka hea maitsta. Pärast pidu, nagu ikka see viis on, tantsiti ja kasteti õige mehemoodi keelt. Lõpuks palus Jüri luba, et kas ta võiks mõnda laulu laulda. Talle lubati seda hea meelega.

Sai Jüri oma laulu lõpetanud, kadus korraga ilu ja nad tundsid end mätaste otsas istuvat. Peale seda muutmist ei olnud Mikku ennast näha, aga natukese aja pärast tuli ta teiste juurde ja kõik sammusid seltsis kodu poole.

8. Kalmumägi

Kandle mõisa tee ääres, mis Haljalast Vainupääle läheb, on kõrge küngas. Seda kohta kutsutakse Ristmäeks. Endine sõja lahingukoht ja kalm. Seal olnud

esimene lahing Rootsi sõjaväe vastu. Siis läinud Rootsi vägi Vinni väljale, kus jälle lahing olnud, millest kalmud tunnistust annavad.

See väejagu jäänud talvekorterisse Kehala külasse. Teisel kevadel hakanud ehitama kindlust ja väe kasarmut praegusse Vinni mõisa. Siis tulnud veel teised väejaod juurde siit läbi Vihula kõrve, kus nad põlisest soost ja kõrvest tee läbi raiunud. Tänapäevani seisab Rootsi väe tehtud tee hea järje peal. Inimesed aga põgenenud kogu kraami ja loomadega eest ära Konnakaevu taha Niinekingule Sagadi raja äärde. Väed ei ole siit midagi eest leidnud.

Sel ajal kasvanud Konnakaevul ka veel suur põline mets. Rüüstajad käinud peale sõda maad mööda rüüstamas, mis kätte saanud. Neil olnud kohe alused siin ligipäid. Kui juba lasti saanud, läinud jälle minema ja teise kohta rüüstama. Siis süüdanud nad ka selle metsa põlema, arvates, et inimesed seal varjul on. Nad ei osanud sinna minna. Inimesed olnud arad ja sidunud loomade suud kinni, et ei saaks ammuda. Siis põlenud Vihula poolt mets ka sootuks maha ja jäänud järele praegune ilma põhjata, tüma heinamaa, kus mõned paju- ja kasevõsud kasvavad. Siin ja seal tulevad aga veel endisest ajast jäänud, põlenud pinnaga palgid raba seest nähtavale, mis põlemisest tunnistust annavad. Niisamuti on ka Niinekingul, kuhu nad siis oma surnud matnud, maa seest pea- ja sääreluid nähtavale tulnud.

Kui jälle rahuaeg jõudnud, tulnud igaüks oma pelgukorkast välja ja hakanud põldu harima, mis vahepeal juba umbseks kasvanud. Esimene Vihula mõisnik Eldbrecht olevat Kõrvemetsast ühe elutoa leidnud, ja von Schubert, teine mõisnik, lasknud selle sealt ära vedada ja Lallosse üles laduda, kus neid palke veel praegu toa seinas on, juba peale 200 aasta vanad, aga küll kõvad veel. Arvata on, et rüüstajad selle sinna metsa ehitasid ja seal siis elukorterit pidasid.

Aga keerame jutualustuse juurde tagasi. Kandle Ristmäel olevat ennevanasti nähtud, kes öösi teed mööda käinud, et tuli olnud seal metsas. Kroonumundris soldatid olnud külili tule ümber ja püssid olnud rist-

jalu üheskoos. Kui aga keegi julge vaimuga inimene hakanud sinnapoole minema, kadunud tuli kõige soldatitega korraga vaataja silma eest.

9. Nõiakivi Palmses

Kes Palmse mõisast Sagadisse läheb, näeb kaks ja pool versta Palmse mõisast minnes pahemat kätt tee ääres, paarkümmend sammu teest eemal kuuse- ja männimetsa sees heinakuhja moodi kivi.[1] Sealne rahvas hüüab seda Nõiakiviks. Kust see nimi kivile tulnud, räägib rahvas nõnda:

Palmse vallas Võhma külas Kingu peres elanud perenaine, nimega Krõõt. See on suur nõid ja kuradi seltslane olnud, ennast mitmet moodi moondanud. Temal olnud ahju ees põranda all hundinahk. Kui selle sealt võtnud ja ümber pannud, siis olnud hunt, läinud püüdnud metsas loomi kinni ja keetnud neist perele süüa. Ükskord hommiku vara, pere olnud veel tööle minemata, visanud murtud koera üle sanga tuppa ja keetnud perele lõunaks värsket leent. Sestsaadik ei ole pere enam liha söönud.

Temal olnud mood iga laupäev võid teha. Ükskord, kui teised tööle läinud, pugenud sulane voodi alla, et näha saada, kuidas perenaine võid teeb. Perenaine toonud natuke koort, pannud kirnu, liigutanud natuke ümber, siis läinud heitnud ahjulaele magama.

Natukese aja pärast tulnud nurgast suur must kass välja, tulnud kirnu juurde, oksendanud selle täis, siis läinud tuldud teed tagasi. Seepeale tõusnud perenaine magamast üles, liigutanud kirnus natuke ümber — või olnud valmis. Sestsaadik ei ole pere enam võid söönud.

Seal juures on teine pere, nimega Kanguste. Kui see vilja tuulanud, tulnud kange tuul ja viinud kõik vilja ära. Kui seda juba mitu korda olnud, toonud Kanguste peremees teiste nõu järgi metsast kuuseoksi, pannud rehe üles, kuivatanud ja peksnud nii kui vil-

[1] See kivi on praegu Sagadi mõisa maa peal. Rahvajutu järgi on see enne Palmse mõisa maa olnud. — *Üleskirjutaja märkus.*

jagi. Kui see kuuseoksa-rehi juba hakanud tuulatud saama, tulnud kange tuul ja viinud kõik ära.

Mõni päev peale seda hakanud Kingu perenaine kurtma: «Ei tea, mis lugu see on, meie leib on nii kuuseokka magu.» Sellest on siis teada saadud, kes vilja ära viib. Nõnda on tema mitmet moodi varastanud ja teistele kahjuks elanud.

Neid ja palju muid kaebusi on mõisas tema peale kaevatud. Seepärast on tahetud teda hukata. Mõisahärra käsu peale toodud ja visatud mõisa tiiki, et pidanud ära uppuma. Aga ei ole uppunud, tulnud sügavast veest välja, istunud ühe kesk tiigis oleva kivi otsa ja ütelnud: «Ei upu, ei upu, olen laps, kel nööpnõel p . . . . s.»

Siis toodud tiigist välja ja viidud nimetatud Nõiakivi otsa, seal on ta tulega põletatud. Keha on küll ära põlenud, aga süda jäänud järele. Üks mees on siis kadakakepi lõiganud, vastuoksa oksad küljest ära kiskunud ja selle kepiga põlemata südame läbi pistnud. Siis läinud süda suure pauguga äkitselt lõhki, karanud kuuse otsa ja olnud harakas.

10. Pruudikivi

Metsla mõisa Saarikaluse perede väljal tee ääres seisab ammust aega kivi, mis on sedamoodi, kui oleks ta puusärk. Rahvas nimetab kivi Pruudikiviks. Mitmet moodi räägib rahvas sellest kivist ja mõndagi juttu.

Muiste juhtunud kaks pulmasaet seal vastastikku, ja et nende vahel tüli sündinud, löödud pruut tülis maha. Selle sündmuse mälestuseks on seal see kivi.

Mõne hea aasta eest on kivi tahetud paigale panna, et mis ta muidu seal seisab. Viidud Metsla külasse Matsijüri toale ahjulõukaks. Kivi passinud lõukaks väga kenasti, aga rahu pole ta, võndrik, pererahvale andnud. Juba paari nädala pärast näidanud ta Jürile unes, et tal on väga palav ja hõbedad sulavad kaelas ära. Ei ole muu nõu avitanud, kui viidud sünnis lõugas jälle ta endisse puhkepaika.

Kaua ei saanud ta seal oma magusat rahu maitsta,

kui paarikümne aasta eest Metsla mõisa kubjas Tanel kivi jälle liigutas. Ta laskis selle oma toa rehealusele nurgakiviks panna. Taneliga ei olnud paremat lugu ühtegi, sest varsti nägi temagi unes, et pruudil väga raske seal vajutise all elada. Tanel on ta soovi täitnud ning sinnasamasse paika tagasi lasknud viia, kus ta rahulikult puhkab. Peale Tanelit ei ole keegi tema rahu rikkunud.

Kui mõni lugeja sealt juhtub mööda minema, ärgu jätku seda tähtsat kivi vaatamata.

11. Ristimäe kivi

Vihula mõisa ligidal on mäerüngas ja kutsutakse nime järgi Ristimäeks. Rahvasuust olen kuulnud, kuidas koht selle nime on saanud.

See olnud vanal ajal, kui nimetatud paigas kaks pulmasaaja vastakuti juhtunud. Siis raiunud peiupoisid niikaua mõõkadega vastamisi, kuni teistest üle saanud ja jälle edasi pääsenud.[1] Ühe saaja hulgast kaotanud peigmees elu ja pruut varastatud ära. Kõige tugevam peiupoiss pidanud kosima ta endale.[2] Siis mindud taplusplatsi peale tagasi ja pandud mälestuskivi sinna püsti. Enne tehtud veel palvet ja ohvrit Taarale. Siis sõitnud igaüks rahus koju, nagu poleks sündinud midagi.

Ristimäel oli hiljuti, veel minu lapsepõlves, tee ääres kivi püsti, rist peale raiutud. Ma leidsin sealt ka vana raha ja sõrmuse. Raha saatsin Tartu Eesti Kirjameeste Seltsi vanavarakogusse, kuna sõrmus kahjuks uuesti kaotsi läks.

---

[1] Mõnikord jäänud niisuguse vastakuti sattumise peal peigmees pruudist ilma või on tapetud peigmees. Seepärast olnud peigmehel kõige suurem mure, kust ta kõige tugevamad peiupoisid saaks, et pulma ajal ikka võitjaks jääks.

[2] Kui aga pruut peiupoissi pole sallinud, tapetud ka pruut sealsamas, kus peigmeeski. Aga seda tulnud väga harva ette. Pruut andnud peiupoisile ennem oma tõotuse, aga pärast katsunud, kuidas põgenema saanud. Ehk jälle pruudi poolt sugulased ajanud niikaua pruudi vargaid taga, kuni kätte saanud. Uuesti läinud raiumine lahti või sobitatud ka leppimise teel kaubad kokku. — *Üleskirjutaja märkused.*

Nii käib jutt ka selle kivi kohta, mis Kaarli mõisa väljal Rakvere juures on. Õndsa dr. Kreutzwaldi ennemuistse jutu järgi peab see olema Toolse rannamehe tütar, kelle Soome nõid sinna kiviks nõidunud. Aga olevat samuti pulmasae vastamisi juhtunud. Pruut pole peiupoissi vastu võtnud ja siis langenud pruut veel ohvriks. Tema mälestuseks nikerdatud sinna see kivi, mis tänapäevani alles on.

Ükskord lükanud üks mees selle põllu äärde, sest et ta künni alguses ikka adra ees olnud. Aga mehikene pole saanud magada. Näidatud unes, et peab kivi sinna tagasi panema. Ei ole mehel aidanud muu, kui veereta kivi tagasi. See polnudki üsna väike.

12. Pulmasaajast

Annikvere ja Karula mõisa vaheraja peal on talukoht, mis Paateristi nime kannab. Koht saanud endale nime sellest, et seal kohal paest rist olnud.

Vanal hallil ajal, kui siin veel kõik paganad olid ja Taarat kummardasid, peetud pikki pulmasaaja sõite. Peiupoisid olnud sõjamundris. Kaks pulmasaaja juhtunud vastakuti. Selleaegse pruugi järgi võetud ühest saajast pruut, teisest peigmees ja tapetud seal ära. Järelejäänud pruut ja peigmees olevat siis abiellu heitnud. Aga tapetud pruut ja peigmees maetud sinna kohta maha ja pandud paest raiutud rist mälestuseks püsti.

Kui sinna Paateristi pere asutatud, olnud esimene peremees Tõnu ja saanud koha järgi endale liignimeks Paater. Kui ta kevadel läinud adraga põldu kündma, siis olevat mulla seest adrasaha otsa sõrmus hakanud. Rahvasuu aga ei tea enam kõnelda, kas see olnud kuld või vask. Vist kuld.

Praegusel ajal ei ole seal kohal enam seda seltsi rahvast, aga koha nimi seisab ikka alles. Sellenimelised inimesed on tuul ilma laiali pillutanud. Mõned neist elavad ka pealinnas ametis.

13. Neitsikivid ehk Pruutkivid

Koeru kihelkonnas Metsla külas Mäe pere põllu peal on paekivi, arvata viis jalga pikk ja poolteist jalga lai, nüüdsest teest ligi sada sammu eemal. Sellest kivist räägib rahvasuu niiviisi:

Ennevanal ajal olevat kohal, kus nüüd kivi seisab, kaks pulmarongi teineteise vastu juhtunud. Aga et vanasti see mood olnud, siis löödud ühe pulmasaest peigmees ja teise pulmasaest pruut maha. Järelejäänud lesed ühendatud kokku. Nii saadud kahest paarist üks paarirahvas ja kahest pulmalistest ühed pulmalised.

Kui nüüd Metsla küla juures pulmasaed mööda-dega teineteise kallale läinud, ütelnud üks pruut: «Eks jumal võinud mind kiviks või kännuks luua, enne kui et omast mehest lahkuma pean!»

Niipea kui see sõna alles pruudi suust tulnud, nõnda olnud pruut kohe kiviks muudetud.

Nii seisnud see kivi kaua aega, ilma et teda keegi oleks puutunud. Ükskord olevat Tõnise peremees endale uue toa ehitanud. Siis viinud selle kivi leepaeks. Aga ei olevat peremeest magada lastud, vaid iga öösi üteldud: «Miks sa sulatad mu rahasid ja sõlge? Vii mind tagasi sinna paika, kust sa mind ära tõid!» Ei saanud mees parata, muudkui vii kivi tagasi. Kohe jäetud rahule.

Umbes neljakümne aasta eest ehitatud mõisa poolt Mäe peretuba. Karinu kubjas lasknud selle kivi Mäe pere seina alla vundamendi kiviks panna. Aga mehikene pole öösi magada saanud. Iga öösi ütelnud Pruutkivi pruudi näol kupjale: «Miks sa rõhud mu rinde peal? Vii mind tagasi sinna, kust sa mu lasksid ära tuua!» Enne pole meest rahule jäetud, kui lasknud kivi oma koha peale tagasi viia. Nüüd on jällegi uus tuba vana koha peal ja kivi seisab ka vana koha peal põllu sees pikali.

Seda kohta, kus kivi on, hüütakse tänapäevani Tammiku. Seal olevat enne tammemets olnud. Kivi on väikse künkakese otsas. Vist on seal vanasti eestlaste

jumalapalumise koht olnud. Hiljuti olevat sealt vanu vaskrahasid leitud, mille ohverdajad kivi juurde pannud.

14. Vana matmiskoht

Ambla kiriku ligidal Raka mõisa metsas on suur kivist rist. Rahvas arvab, et Rootsi sõja ajal sinna on mõni kroonuülem maetud. Rahvas räägib ristist mitmesuguseid juhtumisi:

Ükskord läinud üks mees M. P. (see mees elab praegu) sinna risti juurde ja lükanud risti ümber. Öösel heitnud mees magama, aga must kogu seisnud sängi ees, pole lasknud magada, ütelnud: «Mis sa sest ristist ümber lükkasid? Mine pane rist püsti!»

Mees ärganud üles, pole kedagi näinud. Kui magama heitnud, võtnud külm käsi mehe käest kinni. Jällegi ütelnud: «Mine pane rist püsti!»

Teisel päeval pannud mees risti püsti, siis saanud öösel rahulisti magada.

15. Ussikuningas

Rakvere ligidal Torremäe kõrtsi juures mäes olla enne ka palju ussa old. Kortsi sulane lähend kevadel viimase lume ajal säält määst anumavitsa tuoma, siis tuld ühest august ulk ussa välla. Ta peksand neid maha, nii et jo käsi haigeks jäänd. Keige viimaks tuld viel kaks suurt valget ussi, ja üks suur must uss punase peaga olla puolestsaadik august väljas old, kui sulane pääst säält punuma, nii et jalakannad vasta tagumikku käind.

Ja kui kortsmikule lugu rääkind, ütteld kortsmik: «Kiida viel, et sa punuma said! Oleksid sa valged ka maha pekst, siis see punase peaga, mis sa nägid, see oli kuningas, ja see oleks su ennast ka surmand. Ta on väga väle juoksema, sest ratsaobusega ei pea ta vasta soama juosta. Üksinda pääva puole soita pääseb iest ära, sest ta ei näe nii väledaste pääva puole vissata kui mojale. Ja sest oli koa ea, et sa pääva puole tulid, muidu oleksivad nad so järele tuld.»

Sulane: «Jaa, üks tuli nagu vangrirattas vieredes ikke mo järele. Pärast jäi maha.»

«Ja vot, oleksid sa selle ussikuninga arja kätte soand, siis soost oleks suur mies soand. Aga seda püita ratsaobuse seljas selle tarvis tehtud tangidega, muidu ei soa. Meie kuningal peab koa kruoni sies olema kaks ussikuninga arja, ja sellepärast taal nii ea onn on sodides, et ikke voidab. See, kes seda kätte soab, sel on iga asja pääle ea onn.»

16. Jutustus ussist

Vihula Konnakaevu einamaal olla aastal 1861 Kubja Peeter, ta naine ja tütruk (vaim) Mari eina tehend. Peeter olla kubjas old ja olla moisas käind, pole mitte kodu old. Sääl luogu vottades olla üks kirju uss sarapu poesa alt välja tuld ja Mari jalga ammustand. Ajand kohe jala paistese kui pakku.

Ohta Peeter tuld koduse ja saand seda kuulda. Küsind Mari kääst: «Kas tead seda kohta, kus uss ammustas?» Mari kostand: «Miks ei tea.» — «Noh, lähme siis senna!»

Mari komberdand keppi najal, nii palju kui paistes jalg luband. Saaned senna poesa juure. Peeter üüdand kolm korda: «Tule välja! Tule välja!» Juba uss tuld roomates poesa alt nähtavalle. Siis ütteld: «Pane jalg välja!» Ei Mari usalda.

Siis Peeter sidund Mari silmad rättikuga kinni ja ütteld: «Pane nüüd jalg välja!» Siis Mari sirutand jala välja. Ja Peeter ütteld: «Lakku nüüd ära!» Siis Mari tundend, kui üks külm asi ta jalaseare möödik olla ülese ronind ja kareda keelega seart lakkund.

Siis ütteld Peeter: «Mine poesa!» Ja olla tehend Mari silmad lahti ja käst koju menna. Peeter jäänd veel sinna. Mari lähend kodu, ja jalg old terve kui ennegi. Mis aga Peeter seal veel ussele pärast sanus, sellest ei ole teand Mari kedagi toistele sanada, kui seda, et uss ta jala terveks lakkus.

17. Ussiaugu

Ussiaugu ehk Ussimäe on üks tähtsamatest Rae valla paikadest. See pole muud kui põllu sees olev kivivarestik. Kas vahest mõni vana-aegne kalm?

Minu emaisa Juhan Brandvahi (sünd. 1802, surn. 1872) jutu järgi olnud seal kohal vanasti Rae mõis. Kui Eestimaa rootslase käest venelase kätte saanud, tulnud Eestimaale kolm Rootsi mõisnikku, vennaksed, kellele Peeter Suur mõisad kinkinud. Ühele nendest, Viblu-Tublasele, üteldakse ka Aiblu-Tublas või Aibu-Tublas, kingitud Rae mõis, mis siis Ussimäe kohas olnud, praegusest Rae mõisast umbes viis versta hommiku poole.

Viblu-Tublas olnud hirmus kuri mõisnik. Muuseas lasknud ta ka rahvast kirikuteelt kinni võtta ja pühapäevaks endale tööle panna. Viimaks pole talle enam ussid rahu andnud, vaid kiusanud igal pool taga, isegi tuppa ja voodisse kippunud nad talle kallale.

Hädaga lasknud ta mõisa viimaks sinna lähedale Vaskjala (Pirita) jõe peale teha. Sealgi kiusanud ussid teda taga, «nõnna kaua, kui ta viimaks irmsal viisil ää surd». Mõis ehitatud hiljem praegusele kohale, ussid aga jäänud mõisa kõige esimesele asemele elutsema, ja hakatud seda kohta siis Ussimäeks ehk Ussiauguks hüüdma.

Vanad inimesed näinud seal mitu korda ussikuningat, kuldkroon peas. Ja kui keegi ilmsüüta tütarlaps jaanilaupäeva õhtu hilja sinna juhtunud minema, sellele kinkinud ta palju varandust. Nii andnud ta ühele pruutpärja, teisele kuldsõle, kolmandale kilimitutäie raha. Ühele vaeselelapsele aga, keda jaaniööst, kui teised tulele läinud, aetud loomi otsima ja ära eksinud, juhatanud ta loomad kätte ja tõotanud talle veel pulmapäevaks terve «koasavara kõige kerstuga anda».

Varsti saanud tähendatud vaenelaps ühele jõukale perepojale mehele. Pulmapäeva õhtul, kui pruutkirstu, mida vaesellapsel ei olnudki, taga küsitud, et seda peiukodusse viia, toodud õue suur kirst lepase reega, mida kolm musta ussi vedanud. Nendesse pole ükski tohtinud puutuda. Kirst olnud kalleid kangaid ja ras-

ket raha nõnda täis, et endale elupõlveks saanud ja lastelastelegi veel järele jäänud. Neljas põlvgi, keda minu vanaisa ütles tundnud, olnud veel rikas, nende lapsed aga hakanud jooma, jäänud vaeseks ja lastud kohast lahti. Vaeselapse pruutvara olnud aga kõik mõisnike rahakastist ja kangaste otsast võetud, mis pärast küll ilmsiks tulnud, aga keegi pole usside viha kartes vaestlast kimbutama julgenud hakata.

Üks mees läinud sinna jälle kord usse maha nottima. Esiteks tulnud ussid ükshaaval välja, siis ikka rohkem ja rohkem, niikaua kui mehel ju hea heinasaosuurune hunnik usse olnud tapetud. Siis aga tulnud nõnda hirmus palju usse mehe kallale, et ta põlvini nende sees olnud, ja vana kuningas ise pistnud ka pea välja, «soand mies aga vaevalt veel leikama».

Mis karva ussikuningas pidi olema, ei ole ma kuulnud räägitavat. Ussidest aga nõnda palju, et vaseja tulekarva kõige tigedamad olnud, sinised kõige sitkemad (tugevamad) ja «valged vara jagajada» ehk rahaaugu hoidjad. Igal seltsil olnud inimeste seas oma kaitsealused, kes nendelt õnne teel jõudu, rikkust või ka tigedust omandanud. Valged ussid tõmmanud endale veel musta naha selga, kui nad peale kaitsealuste kellelegi muule endid näidanud, nagu ülemaltähendatud pruutkirstu toomise juures.

18. Rahaauk

Vihula ja Annikvere—Metsiku raja peal põlenud ennevanasti rahaauk, kus suurte sarvedega oinas iga öösi tule ümber kepsu löönud.

Räägitud siis seda lugu ka Metsiku härrale (Brunterfile), kes kohe päeval hulga meestega sinna läinud ja käskind kaevama hakata, lubades, et: «Kui meie siit raha leiame, siis saab kõik jaoks tehtud.»

Kui aga juba kaevates vaskne katel näha tulnud, käskinud härra kohe katla plaadi pealt ära kangutada. Olid ka nii palju saanud, et näinud kuldraha katlas olevat. Siis lasknud härra kolmesüllase palgi katlasangast läbi ajada ja ütelnud: «Mingu üks mees mõisa

juurde ütlema, et panevad tangupudru keema, siis saate kõik hästi süüa, aga raha ei saa kellelegi.»

Kui ta saanud seda ütelnud, läinud palk katlasangas nagu pilbas katki ja katel suure kellaparinaga uuesti maapõhja tagasi. Joostud veel arvata paarsada sammu kellaparina järel kuni jõe äärde, kus parin ära lõppenud. Härra olnud siis hirmus vihane: miks ta raha ei saanud?

Koht näitab tänapäevani sügavat, kaevatud auku.

19. Sikk ja rahakatel

Järvamaal Jäneda mõisa lähedal Kali järves näinud kord härra kalda ligidal suurt kahe kõrvaga katelt. Igal õhtul peale päevalooja kuuldud katla juures raha kõlinat. Viimaks kutsunud härra kõik valla mehed kokku ja hakanud ühel laupäeval katelt välja võtma. Mehed kaevanud suure kraavi ligidale jõkke, et järvest vett välja lasta.

Vesi jooksnud järvest vähemaks ja katel hakanud veest paistma. Härra käskinud mehi katelt välja vedada ja lubanud igaühele kaks rublatükki. Mehed sidunud suured köied katlakõrvadest läbi ja pannud seitse paari härgi vedama. Katel hakanud suure kõlinaga kalda poole tulema.

Kui katel juba kalda ääres olnud, käskinud härra mehi seda kaldale tõsta ja ütelnud: «Kui katla ilusasti välja võtate, saate igaüks õhtul kõhutäie tanguputru.»

Seepeale tõusnud hall sikk keskjärve üles, tulnud katla juurde, võtnud selle oma sarvi ja läinud temaga järve keskele.

Peale seda ei ole keegi katelt enam näinud.

20. Hobuse otsija

Siin Loomõisa Ärgmetsa väljal on praegu suur kivi. Seal nähtud igal suvel jaagupipäeva ümber ühel ööl sinakat tuld, mida kolm meest teinud, kes seal juures olnud.

Ühel mehel kadunud hobune. Mees otsinud teist küll ju poole ööd ja päeva, aga pole leidnud. Näinud seal kivi ligidal tuld ja mõtelnud, et mõned teomehed on seal ehk härgi söötmas. Läinud julgesti sinna teiste juurde, pannud piibu tubakat täis ja küsinud siis tuld. Ohkinud, et: «Hobune on kadunud ja otsin teist kogu päeva ja juba poole öödki. Hommiku pean mõisa minema, aga ei saa teist nüüd kätte!»

Üks mees ütelnud, kuna ta ise auskari otsaga mehele piibu peale sütt kohendanud: «Mine aga koju! Hobune on sul koduväravas.» Selle peale visanud mehele auskaritäie tuliseid süsi kuuetasku. Mees tahtnud keelata, teine ütelnud: «Ära karda, ega su kuub ära ei põle! Katsu aga, et saad nüüd koju.»

Korraga olnud tuli kustunud. Mees jäänud nagu uimaseks selle asjaga, et pole enam midagi teadnud. Kui siis viimaks ärganud, näinud, et olnud kodu ligidal maas ja hobune söönud tema juures.

Pikkamisi tulnud mehele öösine lugu meelde, et ma olin ju seal, aga kuidas nüüd siia sain. Tõusnud maast üles, pannud hobusele päitsed pähe ja hakanud õue kompima. Tundnud kõndides, et teine tasku on nii ränk, et kisub kohe kõverasse. Hakanud katsuma ja leidnud, et tasku olnud haljaid hõberublatükke täis. Mees kahmatanud ära: «Mis lugu see küll nüüd on? Sealt mulle küll tuliseid süsi tasku visati ja piibu peale sain ju tuld ka.» Hakanud vaatama ja leidnud piibust ka rublatüki.

Läinud siis teole ja kui lõunaaeg tulnud, läinud kivi juurde vaatama, et kas peaks midagi märki või tuleaset olema. Aga rohi olnud kõik nii ilusasti haljas ja terve, et mees arvanud unenäo olevat, kui rublatükid poleks tõtt rääkinud.

Mees rääkinud mõne aasta pärast seda lugu teistele, siis kuulnud, et mõned teisedki on seal niisugust tuld näinud, aga keegi pole usaldanud vaatama minna.

Nõnda see vana jutt. Rahvas arvab, et seal on ennevanasti üks koht olnud, ja võib olla, et sel ilmutusel, mis see mees on näinud, võib selles ka asja olla. On see tõsi või muidu rahvajutt, ei tea mina kindlasti.

21. Kadeda palk

Teine samasugune lugu olnud siin Kiiu mõisa välja sees Anepaju loigu peal.

Üks mees trehvanud heinaniidul vikatiga tüki sammalt lahti lööma, kust alt, maa seest, pott rahadega paistnud. Mees mõtelnud: «Ei ma hakka nüüd teist liigutama. Heinalised näevad ja tahavad ka jagu saada. Parem jätan pärastiseks.» Pannud siis märgile selle koha.

Tulnud lõunaaeg. Kui teised läinud lõunale, läinud mees rahapotti vaatama. Ehk küll koha kätte leidnud, aga rahapotist pole märkigi järel olnud. Küll kiskunud kõik maa lõhki. Teised tulnud, kui saanud söönud, et mis ta seal kaevab. Siis vast rääkinud mees, mis ta näinud. Küll aidanud teisedki veel otsida, aga pole keegi leidnud.

Mehel olnud tuline kahju, et jäi sest saagist just oma kadeda meele pärast ilma, kuna teised veel pealegi hästitavad, et: «Paras kadedale!»

22. Tondi ehk pisuhänna tegemisest

Mustoja külas olevat enne tehtud tonti iga neljapäeva õhtu. Hakanud juba valmis saama. Teomees läinud ühel hommikul enne mõisaminekut sauna juurde endale kirvest tooma. Näinud, et valge kepp olnud saunalava all. «Oot, ma võtan selle endale kepiks kätte.» Hakanud võtma — see hakanud urisema. Ta vaadanud peerutunglaga hoolega järele, mis siin on, ja näinud, et kepi otsas olnud üks suur kosmus, mis urisenud. Ta võtnud kirve ja raiunud selle kosmuse katki. Seal olnud luuavõrusid ja ühte-teist kraami segi. Aga kepi võtnud endale ikka kätte.

Mehikene eksinud metsa ära ja saanud alles lõuna järele viinaköögi. Ülevaataja hakanud teomeest kepiga peksma, et: «Kus sa nii kaua olid?» Teomees mõtles: «Oh oleks mu tont siin, küll ma sulle näitaksin!» ja hoidnud keppi ülevaataja ees. Kui ülevaataja tahtnud lüüa, seal löönud vastu viinaköögi müüri, ega ole

saanud teomehe külge. Teised, koerad, aga olevat ta kepi jõkke visanud, kust ta merre läinud, ja nii kadunud tondisugu siit ära.

23. Julge naine

Tõnumardi kohast räägib rahvasuu järgmise loo:

Olnud ilus soe päev. Kõik majainimesed olnud heinamaal loogu võtmas, muudkui vanem naisterahvas olnud kodu leiba tegemas. Parajasti kui saanud juba ahju küdema [- - -] ja leivataigna künast välja, tulnud üks va röövkasakas hobuse seljas värava taha, nagu neid vanal ajal sõdade järel ikka käinud külades röövimas. Naisterahvas saanud aga veel parajal ajal toast välja joosta ja tapuaeda nõgeste ja oblikate sisse pugeda.

Kasakas hulkunud ja otsinud kõik hooned ja ulualused läbi. Kui aga kuskilt pole inimesevaimu leidnud, läinud ta õige julgesti tuppa, kiskunud ennast riidest lahti, istunud ahjupaistele ja hakanud taignast kooki küpsetama.

Naisterahvas näinud tapuaiast läbi lahtise ukse, et seegi hoopis naisterahvas olnud, mida suured rinnad tunnistanud. Ta saanud sellest julgust, tulnud tasa nõgeste seest välja. Kuigi tal enesel kõik keha olnud nõgestest rakku kõrvetatud, võtnud ta kasaka suure piigi, mis kojas seina najal olnud, läinud tasa tuppa ja torganud kasaka ahju ees selja tagant läbi. Siis läinud ja kaevanud sasilattu augu, kuhu siis tema matnud. Kasaka riideid vaadates leidnud ta palju kulda ja hõbedat, mis see jõle elukas vist mitme vere läbi endale oli korjanud.

Sestsaadik siis olevat Tõnumardi rikkus hakanud. See sugu pidavat rootsi ajast nüüdse ajani ikka seal ühe koha peal olema.

Pärast pole aga keegi võinud seal sasilaos enam magada. Üks nägemata vägi olevat magaja maast ikka üles tõstnud. Pärast põlenud see maja ära, kuna siis uus teise kohta ehitatud.

Palju neil lugudel tõtt on, ei või kindlasti ütelda.

Aga ju seal ikka omajagu põhjust on, kui rahvasuu räägib. Ega suits muidu ei tõuse, kui tulukest pole.

24. Põdra laskmine

Siin olnud vanamees, koha nimi on teada, see käinud iga laupäeva ja pühapäeva öösel Rekasoo peal põtru passimas ja laskmas. Ükskord jaanilaupäeva öösel läinud ta jälle põtra laskma. Läinud soo peale ühte heinaküüni ja jäänud põtru ootama. Olnud umbes kesköö aeg. Vanamees kuulnud kaugel põdra röökimist, hakanud vastu röökima, ikka: mämmuh, mämmuh!

Põder hakanud kohe tema poole tulema, aga mida ligemale saanud, seda valjemaks põdra hääl läinud, kõik küün ja soo aina värisenud. Vanamees jäänud hirmu sisse, et täna küll head lugu ei ole, kuna üks nagu küüni katusel hirmsasti karjunud: mämmuh, mämmuh!

Vanamehel tulnud viimaks surmahirmus meelde, et tal hõbekuul taskus on. Ruttu tõmmanud tinakuuli püssist ära ja pannud hõbedase asemele. Vana usu järgi polevat tinakuul õelusele midagi teinud, ja ega seegi vanamehe arvates muu olnud. Saanud sellega parajasti valmis, kui põder hakanud juba põõsaste vahelt paistma ja tulnud otse küüni poole. Vanamees saanud veel hirmuga püssi põdra peale lahti lasta.

Kui pauk käinud, pole enam põdrast midagi näha ega kuulda olnud. Vana katsunud, et saanud aga kodu poole, ega ole põdra laskmise pärast enam oma jalga Rekasoodu tõstnud.

25. Kämle küla tõnnivakk

Vanal aal old Orus Kämle küla karjasmaal suur sanglepamets, mis iieks nimetud. Seal iiemetsas ühes suures sanglepa-põesas old tõnnivakk. Sellele on kõik külarahvas käind ohvrid viimas, mis kellegil aga old. Nii viidud senna õlut, liha, leiba ja kõiksugu toidukraami.

Kis senna põesasse söömapoolist viind, sel old igapidi ea õnn. Aga kis põle viind, sel ei ole miskid õnne old, vaid õnne asemel old sel õnnetus kaelas. Sellepärast katsunud iga mees üheteise võidu ikka rohkem ja paremad toidupoolist viia, sest kis sooviks omale meelega õnnetust kaela. Ei keegi, vaid iga mees oiab eemalle, kui aga vähegi võib oida. Nii oitsid ka Kämle küla rahvas selle eest kui tule eest, et õnnetus neile oma süü läbi majasse ei tuleks.

Kämle küla rahvas eland kõik väga jõukalt. Ei ole kellelgi miskist asjast puudu old, sest mis keegi soovind, seda tema ka saand. Tõnnivakk on nende kõikide soovid silmapilk täitnud.

Korra tulnd üks salk soldatid senna külasse kortelisse, ja et külarahval mitte nende oostele tarvilikusi tallisi ei old anda, siis akasid nemad isse oma oostele tallisi ehitama, sest need olid ratsaväe soldatid. Kui ülem nägi, et seal ligidal suur sanglepamets kasvas, siis saatis tema ühe soldati sealt metsast palka raiuma talli tarvis. Ehk küll külarahvas keelasid seda tegemast ja ütlesid, et neil selle läbi suur õnnetus sünnib, ei oolind ülem sellest sugugi, vaid naeris aga.

Soldat võttis kerve, läks iiemetsa ja akkas kohe seal raiuma. Sai tema kervega mõne korra puu pihta and, tuli üks suur kärnkonn põesast välja ja murdis selle soldati ära. Ülem saat teise soldati, ja sellel old seesamma palk. Saat siis veel kolmandama, aga ei paremad ühtigi. Ka sellegi murd kärnkonn ära.

Viimaks võtt väeülem isse kerve kätte ja läind iide puid maha raiuma. Saand tema mõne oobi puu pihta and, ronind suur kärnkonn tema kukile ja taht tedagi ära murda. Ülem võtt mõega, et konna oma kaela pealt maha turgata. Sel aal kui ülem mõeka võttis, üppas konn isse maha. Aga ülem ei pand seda tähelegi ja lõi konna pähe isse oma kaela sisse mõegaga. Konn seda nähes ütles põesast: «Sa tahtsid minu pead otsast maha lüia, aga nüüd lõid isseennast. Ära sa enam teine kord seia tule puid raiuma!»

Ülem läks ilma sõna lausumata sealt minema oma väe juure, rääkis neile, mis temal iides juhtund, võttis oma väe kõik kokku ja läks siis seda konna sealt

põesast otsima, kuhu ta puges. Seadis mehed kõik ringi ümmer põesa ja pistis isse põesa põlema. Niipea kui põesas põlema akkas, tuli sealt põesast maa seest üks tündrejämedune elajas välja, seitse jalga all ja kolm kõrva peal, ja murdis kõik soldatid ära viimse kui meheni.

Sest saati ei ole enam keegi julgend iiepuude külge puutuda ega ole ka muud keegi oma jalga senna tõst kui Kämle küla rahvas, kis ohvriandeid viis.

Jutt otsas ja lugu lõppend.

26. Pakri saare õigustest

Kord olnud keiserlik laev Paldiski linna all tormi käes hädas ja torm ajanud laeva risuks [Pakri] saare alla. Laev läinud kõik hukka ja saarlased päästnud keiser Peetri merehädast.

Olnud orjaaeg. Selle heateo eest kinkinud Peeter saarerahvale priiuse ja andnud neile ka mõned õigused. Saarelt läinud siis mehed neid kirju saama. Mõisnikud saanud keisri «kantsalääri» kirjutajate poolt seda teada ja valvanud saare meeste tagasitulekut. Nad andnud käsu kätte saare mehed puha surmata. Seepärast põgenenud saare mehed katuse ungastesse ja kus nad varju leidnud. Need mehed, kes Peeterburist kirjaga tulnud, võetud kinni ja hukatud.

Saare peamees saatnud salamahti uued mehed Peeterburi.

Peeter vihastanud selle üle nii, et mõistnud allakirjutajatele surmanuhtluse, kes mõisnikega kokku mestinud, ja mõisnikke trahvitud.

Peeter, Vene riigi keiser, kirjutanud väljas, mitte kodus, põlvili maas põlve otsas saare meestele uue tunnistuskirja, mis peab saarlastel praegu alles olema. Neid kirju hoitavat saarel kiviaia sees raudkastis. Üksi kolm meest peab seda saare kohta teadma. Sureb üks, siis valitakse jällé uus. Kui neid mõisnike poolt maksu alla pannakse või mingil moel pigistatakse, siis toovad nad keiser Peetri antud tunnistuskirjad välja.

27. Vana mälestus

Tallinnas raatuses on veel praegu näha puust väljalõigatud mälestuskuju, kuidas mees neljakäpukili kõnnib ja naine istub tema seljas, vitsakimp käes. See mees on endisel ajal olnud kohtuhärra Tallinnas.

Vanal inkvisitsioonikohtute ajal ei tohtinud kurjategija varem teada, missuguse nuhtluse alla ta pidi langema või mis surma surema, kui üksnes siis, kui teda hukkamispaigale viidi. Kas siis raiuti temal pea otsast või poodi üles või venitati liikmed ratta peal koost ära või põletati ta tuleriidal jne.

See kohtuhärra oli ühele vangile nii sõbra poolest teatanud, et: «Määratud päeval lööb timukas sinu pea maha.»

Peale seda oli kohtuhärra lugu oma prouale rääkinud. Proua läbi oli jutt nii laiali läinud, et kõik linn seda teadnud.

Ka kohtuhärradele ei antud armu, kui keegi juhtus seda vangile kuulutama.

Et see härra oli nõnda teinud, mõistis kohus, et ta peab neljakäpukili kolm korda ümber Suureturu käima, naine tema seljas istuma, vitsakimp käes, ja mehel nöör suus. Kui ta nii kolm korda ümber Suureturu käinud, siis löönud timukas tema pea otsast ära ja ta maetud turu peale maha.

Praegu on Saiakangi poole minnes näha rist turu ääres, kuhu ta oli maetud. See rist on uulitsa sisse kividest prügitatud.

28. Üks Tallinna kirik

Vanasti tulnud ühel päeval kaks rootsi soost meest õpetaja juurde ja palunud, et õpetaja vaevaks võtaks ja nendele kirikut seest- kui väljastpoolt näitaks. Nad teeksid plaani, mille järgi endile ka sarnast kirikut ehitada. Õpetajal ei olnud selle vastu midagi. Et ta ise ühes võõraste meestega kirikut vaatama ei taht-nud minna, saatnud köstri.

Rootsi mehed ei olnud sellele nõule vastu ja läinud

köstri juhtimisel kuni kiriku eesläve juurde. Eesläve juures köitnud rootslased köstril paksu siidrätikuga silmad kõvasti kinni, pööranud köstri käest võetud kirikuvõtmega ukse lahti ja süüdanud tõrvalondi põlema. Nüüd käinud pime köster rootsi meeste taga: kord nagu treppi mööda kõrgele ülespoole, kord jälle nagu allapoole, kord nagu käänakuid tehes. Viimaks tundnud ta, kuidas rootslased jälle üht ust lahti käänanud. Kui uks lahti saanud, tõmmatud ka köster kättpidi sisse, võetud paks siidrätik silmade eest ja lükatud uks jälle kinni.

Kõik, mis nüüd köstrile silma paistnud, olnud küll imekspanemise väärt. Kirikus, kuhu nad pidid saama, oli nüüd kaunis ilus kivikamber, kõrged seinad ja kõiksuguse majamööbliga täidetud. Ühe seina peal oli suur riiul, pakse kirjutusraamatuid täis. Riiuli all suur laud, kuhu mõlemad rootslased ligi istunud, paberid ja kirjutamisriistad kätte võtnud. Nad andnud köstrile käsu kõike seda kambrit järele vaadata, kuna ise hakanud kirjutama ja rootsi keeli kõnelema.

Suure hoolega käänanud rootslased kirjutusraamatu lehti ümber, kirjutanud ja rääkinud usinalt. Köster vaadelnud tõrvalondi valgusel imeliku kambri läbi ja leidnud lõpmata suure ilmaliku vara siin varjul olevat. Mitu ja mitu tammist tõrikest seisnud üksteise kõrval nukas, paksud vasksed vitsad peal, aga ühes lõpmata kulda ja teises hõbedat.

Rootslased ütelnud nüüd, et: «Võta nii palju kulda, kui sul kuhugi kaasa mahub, aga pead enne vanduma, et sa kõigest nähtust enne kolme päeva kellelegi sõna ei lausu.»

Köster vandunud ka rootslaste nõudmise järgi ja pannud siis karmanid ja põued kulda täis. Siis tulnud rootslased laua tagant üles, käskinud veel mõlemad pihud ka kulda täis võtta. Veel võtnud köster kulda pihku. Rootslased köitnud siis jälle paksu siidrätikuga silmad kinni ja viinud tuldud uksest välja tagasi.

Jälle tundnud köster, et trepitee vahel alla, vahel üles viinud, vahel mitmed käänakud ees olnud. Viimaks saanud kiriku suure ukse taha, kus siidrätt köstri silmade eest ära võetud, võti kätte antud ja kirikust

välja saadetud. Kui köster kirikust välja saanud, käänanud ta ukse kinni, kuna kaks rootsi meest kirikusse jäänud.

Esiti vabandanud köster õpetajale rootslaste äraminekut. Kui aga kolm päeva täis saanud, siis rääkinud köster õpetajale juhtumise otsast otsani ära. Õpetaja vihastanud, et seda temale varemalt teada ei andnud. Läinud siis köster kui õpetaja kirikusse jälgi vaatama. Nad tõstnud kantsli paigast ja kaalunud kohati põranda üles, aga teed kambrisse ei leidnud kuskilt.

Arvatakse, et rootslased enne kolme päeva juba omale maale olid läinud.

M. J. EISEN JA «ESIVANEMATE VARANDUS»

Eesti rahvusliku kultuuri loomisprotsessis on etendanud silmapaistvat osa rahvaluule. XIX saj. suured valgustajad Fr. R. Faehlmann ja Fr. R. Kreutzwald õhutasid rahva suulise loomingu kogumist ja avaldamist ning selgitasid selle suurt ideelist ja kunstilist väärtust. Loonud oma peateosed rahvaluule ainetel, näitasid nad, et see võib olla rahvusliku kirjanduse ja kunsti tõeliseks aluseks ja vahedaks võitlusrelvaks rahva vabaduse eest. Faehlmanni müüdid, Kreutzwaldi «Eesti rahva ennemuistsed jutud» ja eriti rahvaeepos «Kalevipoeg» kasvatasid mitte ainult tõusvas haritlaskonnas, vaid ka rahva laiades hulkades rahvaluule õiget mõistmist. Nendel tingimustel arenes Eestis juba XIX sajandil silmapaistvalt elav folkloristlik tegevus, kõigepealt grandioosse kogumistöö näol, mis haaras tõsisele teaduslikule tööle kaasa sadasid rahva «ärksamaid poegi ja tütreid». Selle töö etteotsa asusid andekad folkloristid Jakob Hurt, Mihkel Veske jt., kelle materjalide kogud ja väljaanded on eesti ja isegi kogu maailma teadusele hinnatamatuks varanduseks. XIX sajandi lõpuaastakümneil asus suure eduga rahvaluulekogujate ridadesse, algul Hurda kaastöölisena, hiljem iseseisva organisaatorina, M. J. Eisen, kes võitis tähelepandava koha ka erakordselt ulatusliku rahvaluule populariseerimisega.

Matthias Johann Eisen sündis Vigalas Oese külakoolmeistri perekonnas 28. septembril 1857. aastal, s. o. samal aastal, mil hakkas ilmuma «Kalevipoeg». Noorest Madisest loodeti isale järeltulijat pedagoogilises töös, kuid tema tee viis hoopis ülikooli ja pärast lõpetamist 1885. a. pastoriks mitmesse Ingeri ja Karjala kihelkonda, viimaks pikemaks ajaks (1888—1912) Kroonlinna. Kuigi elutee viis Eiseni niiviisi paljudeks aastateks kodumaast eemale, jäi side oma maa ja rahvaga ikka väga tihedaks. See avaldus kõigepealt peaaegu loendamatuis populaarteaduslikes ja kirjanduslikes teostes ning artiklites, mis ilmusid Eiseni sulest pidevalt koolipoisipõlvest saadik. Tema bibliograafia loendab 1876. aastast kuni paari posthuumselt avaldatud artiklini 1936. aastal 256 raamatut ja 505 artiklit (arvestamata kirjutusi ajalehtedes). Tuleb alla kriipsutada eriti rohket rahvaluule populariseerimist paljude raamatute ja kirjutuste näol. Kõik see trükitud lehekülgede müriaad, väärtuselt väga mitmekesine, kaob ometi

lõpuks ajamerre, kuid mitte tema teine ettevõte — rahvaluule kogumine. Eiseni kustumatuks elutööks on just esivanemate vaimse loomingu kokkukandmine tulevastele põlvedele.

Oma käega on M. J. Eisen üles kirjutanud kokku 3347 lehekülge rahvaluulelist materjali. Esimesed kirjapanekud — 200 mõistatust — on ta teinud 12-aastasena Oese koolilaste suust. Kolme aasta pärast (1872) pani Eisen esimest korda paberile rahvajutte ja need jäidki tal lemmikalaks kuni surmani. Mitmekümnekordselt ulatuslikum on ometi see töö, mida Eiseni juhatusel tegid korrespondendid ja hiljem ka stipendiaadid ülemaalises ulatuses 1880-ndatest aastatest alates. M. J. Eiseni kogud (SKS, Eisen; E; E, Stk — kõik hoiul Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas) sisaldavad 107 262 leheküljel (ümmargustes arvudes) 22 000 rahvalaulu, 25 000 vanasõna, 23 000 mõistatust, 30 000 juttu, 68 000 notiitsi uskumustest ja kommetest, 1000 mängu- ja tantsukirjeldust, 100 rahvaviisi ja hulk keelelist, etnograafilist, ajaloolist ja arheoloogilist materjali. Rahvajuttude poolest on Eiseni kogud Eestis kõige rikkalikumad.

Loomulik, et niisuguse töö järel kutsuti M. J. Eisen oma suuri rahvaluulealaseid kogemusi edasi andma tulevastele filoloogidele. 1919. a. sügisel valiti ta Tartu Ülikooli eradotsendiks rahvaluule alal, 1921. aastal aga eesti rahvaluule isiklikuks professoriks. Ülikoolis luges ta pärast emeriteerumistki kuni viimase eluaastani. Tema teeneid hinnati ka Helsingi Ülikooli poolt filosoofia audoktori tiitli omistamisega 1927. aastal. Oma akadeemilisel perioodil pühendus Eisen eriti eesti mütoloogia uurimisele. Neli köidet «Eesti mütoloogiat» pakuvad veel tänapäeval asjahuvilisele tohutu hulga andmeid rahva muistsete uskumuste ja kommete alalt. Tema töid kahandab aga tunduvalt ta mitte just tugev uurimismeetod ja idealistlik seletusviis. Kõrgesti hinnatav on samuti ta kaasabi Eesti Rahva Muuseumi rajamisel ja arendamisel. M. J. Eiseni töörohke elu lõppes 6. augustil 1934. aastal.

*

Suurem osa M. J. Eiseni rohkearvulistest rahvaluuleväljaannetest oli pühendatud muistenditele, neist koosnes ka esimene selles publikatsioonide reas, 1882. aastal ilmunud «Esivanemate varandus».

Muistendid moodustavad eesti rahvajuttude kõige ulatuslikuma liigi ning on kujunenud väga pikkade aegade jooksul[1]. Nende tekkimise ja arenemise pinnaseks on kõigepealt looduse ja ühiskondlike nähtuste omaaegne mütoloogiline seletamisviis, mis võis kujuneda tootmisjõudude üsna madala arengu tingimustes ja sellest olenevalt inimese võimetuse juures mõista ja õigesti seletada nende nähtuste seaduspäraseid seoseid ja põhjusi. «Iga mütoloogia,» kirjutab K. Marx, «ületab, alistab ja vormib loodus-

[1] Muistendite olemust käsitleb põhjalikumalt E. Laugaste, Kalevipoja-muistendite tüpologiseerimise küsimusi. «Kalevipoja» küsimusi. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik nr. 53. Tartu 1957, lk. 60—108.

jõude kujutluses ja kujutlusvõime abil.» On loomulik, et muistendite hulgas leidub ka mõningaid niisuguseid olustikulise ja ajaloolise sisuga palasid, milles mütoloogilise seletamise järele puudub vajadus.

Samasugustes tingimustes tekkis ka teine suur arhailine rahvajuttude liik — muinasjutt. Mõlemad on tegelikkuse kunstiliseks peegelduseks, loodud oma aja arusaamade baasil. Kuid nende funktsioon ning ühes sellega sisu ja kunstiline kujundamine on erinev. Muinasjutt on vaba fantaasia produkt, selle sisu võeti kui väljamõeldist. Muistend kujunes aga inimese tahtest tunda oma ümbrust, loodust, ajalugu, ühiskondlikke nähtusi, ja teada saada nende tekkimispõhjusi. Selle peamiseks ülesandeks oli mitte niivõrd kunstilise elamuse jagamine kui rahva kogemuste ja mälestuste selgitamine ja edasiandmine kuulajatele. Muistendi sisu loeti seetõttu enam või vähem tõepäraseks ning seoti kindla koha, aja, isiku või kombega. Muinasjutt on harilikult küllalt keeruka kompositsiooniga, kasutab mitmesuguseid traditsioonilisi võtteid, nagu tegevuse kordamist, astendamist, kolmarvsust, kindlaid algus- ja lõppvormeleid jne. Sündmuste käik on üles ehitatud vastandite võitlusele, kellest lõpuks positiivne kangelane võidab. Muistendi ülesehitus on seevastu hoopis lihtsam. Alatakse harilikult olukorra, nähtuse, kombe või koha kirjeldamisega, millele järgneb sellega seotud sündmuse jutustamine vahel päris napis, vahel küll ka laiemalt arendatud sõnastuses, kuid ilma eriliste kompositsioonivõteteta. Sündmustik on enamasti ühe-episoodiline ja ühe, vahel kahe tegelasega. Piirjooned kummagi liigi vahel ei tarvitse olla muidugi ranged, leidub ka mitmesuguseid üleminekuvorme ja üksikute süžeede arendamist ühes või teises suunas.

Muistendite jaoks on raske luua ühisest alusest lähtuvat klassifikatsiooni. Harilikult jaotatakse neid järgmisteks rühmadeks: 1) tekke- ja seletusmuistendid, 2) hiiu- ja vägilasmuistendid, 3) kohamuistendid, 4) ajaloolised muistendid ja 5) usundilised muistendid. Paljusid jutte võib aga tegelikult mitmesse rühma paigutada. Näiteks jutus mingisugusest kohast antakse enamasti seletus, kuidas see koht või loodusese (mägi, järv, mets, kivi jne.) on tekkinud või oma asupaiga saanud; selle tekitajaks on sageli mõni hiid, see on seotud mõne ajaloolise sündmusega või uskumusega jne. Niisuguse klassifitseerimise juures tuleb igakord välja selgitada, mis on jutus peamine, kõige tähtsam. — Kõige suurema püsivusega on kahtlemata kohamuistendid. Need elavad edasi mõnevõrra tänapäevalgi. Kuigi niisuguseid jutte enam ei usuta, aitavad nad tähelepanuväärsete maastikuvormide, loodusmoodustiste, asulate, ehituste jne. huvitavust tõsta, teritavad silma nende omapärasuste nägemiseks.

Vaatamata silmapaistvalt mütoloogilisele suhtumisele, peegeldavad muistendid ikkagi ümbritsevas elus ja looduses tegelikult esinevaid nähtusi. Isegi usundilistes muistendites on tegemist enamasti tõeliselt kogetud juhtumustega, kuigi neid on seletatud ekslikult. Üsna tihti kujutatakse nendes teravate joontega omaaegseid ühiskondlikke vahekordi. Niisugusena on muistendid väär-

tuslikuks materjaliks rahva ajaloo, tema maailmavaate ja kommete tundmaõppimiseks. Nad moodustavad teataval määral rahva muistse poeetilise ajaraamatu ja loodusõpetuse.

M. J. Eiseni «Esivanemate varandus» kannab alapealkirja «Kohalised Eesti muinasjutud», s. t. kohamuistendid. See oligi ala, millega raamatu koostaja alustas oma avalikku folkloristi-teekonda. Kavatsetud 1. andes esitati 39 juttu, mis aga suures enamikus pärinesid veel trükitud kirjandusest (Boubrig, Russwurm, Kitzberg, Jung, Pärn jt.), osa neist isegi kohalikust saksa või rootsi traditsioonist. Ülejäänud jutud olid nähtavasti Eiseni oma teadmiste hulgast kodukihelkonnast Vigalast ja paarilt teiseltki üleskirjutajalt. Tekstid on võrdlemisi vabalt ümber jutustatud. Raamatu eessõnas selgitas toimetaja väljaande vajalikkust ning pöördus üleskutsega lugejate poole seesuguseid jutte kirja panna:

«Ennemuistsid juttusid on ju mitu raamatut ilmunud, aga kohalikka juttusid on nende hulgas väga vähä olnud. Niisugusid raamatuid, mis üksnes kohalikka juttusid lugijatele toonud, ei ole tänini veel sugugi ilmunud. Ja ometi huvitavad kohalikud muinasjutud lugijat enam kui muud. Et nimetatud puudust vähendada ja kohtade kauneid muinasaja mälestuse lugusid alal hoida, ilmub see kohalikkude muinasjuttude korjandus. Kõigile neile, kes selle juures nõuga ja teuga abiks olnud, olgu siin südamelik tänu avaldatud. Ühel hoobil olgu aga kõigile lugijatele see sõbralik palve ette pandud, et igamees omast kohast niisuguseid juttusid korjaks, raamatu toimetaja kätte läkitaks ja nii teda teiste jagude väljaandmisel toetaks. Sellele kasulikule ettevõtmisele palub igameest kätt panna

Raamatu toimetaja.»

«Esivanemate varandusel» teisi andeid siiski ei ilmunud, samuti selle paarimeheks mõeldud «Endise põlve pärandusel», mis ilmus 1883. aastal ning sisaldas müüte ja muinasjutte. Toimetaja rännuaastad kodumaast eemal ei soodustanud rahvaluule kogumist ega väljaandmist. See algas suuremas ulatuses alles aastat kümme hiljem. Sellel uuel tegevusperioodil asus Eisen muinasjuttude ja naljandite kõrval uuesti kohamuistendeid publitseerima. 1896. ja 1897. aastal ilmusid odavate rahvaraamatutena «Kodused jutud» 2 osas (kokku 150 juttu), 1901. aastal «Narvast—Tallinna» (30 muistendit Põhja-Eestist), 1908. aastal tublisti muudetud «Esivanemate varanduse» uustrükk (3. trükis veel 1922. a.). Suurem osa Eiseni muistendite publikatsioone ilmus aga temaatiliste rühmade kaupa: «Rahaaugu jutud» (1894), «Kratiraamat» (1895), «Koerakoonlased» (1899), «Kirikute raamat» (1901) jne. Kõik need olid mõeldud rahvaraamatuteks ja leidsid laia lugejaskonna. Nad loeti sageli sõna otseses mõttes «ära», nii et paljud neist on tänapäeval harulduseks saanud. Materjal oli võetud eranditult Eiseni käsikirjalistest kogudest ning edasi antud ühes koha-, üleskirjutaja- ja jutustaja-andmetega, sisuliselt muutmata kujul, kuid sõnastuselt enamasti lugejale suupärasemaks redigeeritult. See intensiivne väljaandmisperiood hakkas vaibuma käesoleva sajandi algusaastatel ning soikus I maailma-

sõja päevil. Pärast sõda ilmusid jällegi mitmed väljaanded, millest kohamuistendeid sisaldas üsna rikkalikus valikus 1920.— 1921. aastal kolmes vihus ilmunud «Eesti kohalikud muistejutud», kuid see raamat kannab juba kirjandusliku ümbertöötluse ilmet. Hiljem tekkis Eisenil kavatsus jutte välja anda maakonniti. Päevavalgust nägi ainult üks köide, «Tartumaa muinasjutud» (1926). Teised maakonnad jäid eeltööde staadiumi.

*

Käesolev väljaanne, mille koostamine kerkis päevakorda 1957. a. M. J. Eiseni sajanda sünni-aastapäeva eel, toob uuesti rahvaluulehuviliste ette M. J. Eiseni koha- ja mõningaid teisi kohtadega seotud muistendeid tema varasemast väljaandmisperioodist. See sisaldab võrdlemisi ammendava valimiku «Esivanemate varandusest», «Koduste juttude» kahest andest (millega on liidetud veel «Esivanemate varanduse» 2. trükile lisatud jutte) ja teosest «Narvast—Tallinna». Esimese raamatu juttudest on tulnud siiski rohkesti palasid kõrvale jätta teiste rahvaste repertuaari kuuluvuse ja mõnel juhul ka sisulise ebarahvapärasuse tõttu. Redigeerimisel on aluseks olnud teose 1. trükk. «Kodused jutud» ja «Narvast—Tallinna» on aga redigeeritud algkäsikirjade järgi, mille tõttu on saadud säilitada rahvalikumat sõnastust, kui see oli Eiseni trükiredaktsioonis. Tekstid tuuakse ühtlustatud ortograafias, säilitades üleskirjutaja sõnastust, mida aga loetavuse huvides on lähendatud tänapäeva grammatilistele normidele. Mõned paremini kirjapandud jutud on jäetud murdekeelde, et rahvalikku jutustamislaadi veelgi selgemini esile tuua. «Koduste juttude» ulatuslik jutuvara on ka uuesti rühmitatud. Pealkirjad pärinevad käsikirjadest, kui need aga seal puudusid, siis trükiväljaandest. Teose parema kasutatavuse jaoks on lisatud veel bibliograafilisi märkusi (tekstide leiukoht algväljaannetes ja käsikirjades [1]), mõningaid viiteid sarnastele muistenditele, kui toodud jutu algallikas jäi tundmatuks, murdesõnade ja mütoloogiliste terminite seletusi ning ulatuslik tekstides esinevate kohanimede loetelu, mis peaks olema vajalik igale kodumaad tundmaõppijale. Vähem tuntud kohtadele on sulgudes lisatud kuuluvus end. kihelkonda ja nüüdsesse rajooni. Endiste suuremate administratiivsete ühikute puhul, mille osad ulatuvad mitmesse rajooni, on näidatud see rajoon, kuhu jäi nimetatud paikkonna keskus.

Väljaande koostamisel ja redigeerimisel on rohket abi pakkunud S. Lätt ja E. Tampere, käsikirjaliste allikate kopeerimisel L. Alamäe ja S. Lall, kellele siinkohal ütlen palju tänu.

H. Tampere

[1] Lühend EvV tähendab «Esivanemate varanduse» 1. trükki (numbriga [2] — 2. trükki), KJ I ja II — «Koduste juttude» 1. ja 2. jagu, NT — «Narvast—Tallinna», E aga Eiseni käsikirjalist rahvaluulekogu ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis. Numbrid lühendi järel tähendavad lehekülge ja sulgudes järjenumbrit. Põlvnemismärgile (<) järgnevad andmed jutu päritolu koha, edasi üleskirjutaja ja jutustaja kohta, lõpuks on sulgudes ( ) antud üleskirjutamisaasta.

BIBLIOGRAAFILISI JA SELETAVAID MÄRKUSI

I. Esivanemate varandus

1. Voorumägi ja Andresjärv. EvV 5/7. — Vrd. Gelehrte Beiträge zu den Rigischen Anzeigen 1764, nr. 22, lk.176, kus jutt esitatud Rõngu kirikuraamatu järgi (Fr. Bienemanni «Livländisches Sagenbuch'i» (Reval 1897) andmeil). — Hilisemaist teisenditest vt. J. Jung, Über zwei estnische Ortssagen. Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1885. Dorpat 1886, lk. 267.

2. Oisu ja Kariste järv. EvV 15/6. — A. Kitzberg, Kuida Oisu ja Kariste järved sündinud. Eesti Postimehe lisaleht ehk Jututuba 1874, nr. 23, lk. 136.

Järi — järv.

3. Valgjärv. EvV 16/8. — Vrd. A. W. Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland III. Riga 1782, lk. 331/2.

4. Kahala järv. EvV 18/9.

5. Siniallikas. EvV 20/2. — Üles kirjutanud J. Kotli Laiuselt.

6. Tiigid. EvV 22/3. — Üles kirjutanud arvatavasti M. J. Eisen Vigalast.

Vaskuss — jäsemeteta sisalik (*Anguis fragilis*), rahva seas ekslikult mürgiseks peetud.

7. Tallinna asutamine. EvV 23/5. — Vt. J. Boubrig, Volkssagen und Traditionen aus dem eigentlichen Estlande, besonders aus Harrien und der Wieck. Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat II 3. Dorpat 1850, lk. 72. (Tallinna kohta ei nimetata siin Kalevi kalmukünkaks.)

8. Oleviste kirik. EvV 25/7. — Vrd. Fr. R. Kreutzwald, Wie Ollew die Kirche in Reval baute. Inland 1847, vg. 1001/4.

Viristama — keerutades viskama.

9. Pühalepa kirik. EvV 27/9. — Kokku pandud kahest muistendist, mis ka rahvasuus sagedasti liidetud. Kiriku ehitamislugu vrd. J. Boubrig, Volkssagen und Traditionen aus dem eigentlichen Estlande, besonders aus Harrien und der Wieck.

Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat II 3. Dorpat 1850, lk. 72. Mõlemad lood järjestikku vt. C. Russwurm, Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö II. Reval 1855, lk. 286/7, § 397 (8—9).

Oskama — tabama.

10. Risti kirik. EvV 31/2. — Vrd. J. Boubrig, Volkssagen und Traditionen aus dem eigentlichen Estlande, besonders aus Harrien und der Wieck. Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat II 3. Dorpat 1850, lk. 62/3. (Alguses tahetud kirikut ehitada Tommaka kõrtsi juurde. See ei meeldinud jumalale — seepärast ei läinud töö korda.)

11. Kullamaa kirik. EvV 32/3. — Vt. C. Russwurm, Sagen aus Hapsal, der Wieck, Ösel und Runö. Reval 1861, lk. 61/2, nr. 58. Jutt kirja pandud saksakeelsena Haapsalus, kuid arvatavasti eestlaste pärimuste põhjal.

12. Viljandi kirik. EvV 33/4. — Vrd. J. Jung, Sakala maa ja Viliandi lossi ja linna aja loust. Kodu-maalt Nr. 7. Tartu 1878, lk. 61.

13. Jõhvi kirik. EvV 34/6. — Vt. J. Boubrig, Volkssagen und Traditionen aus dem eigentlichen Estlande, besonders aus Harrien und der Wieck. Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat II 3. Dorpat 1850, lk. 71.

14. Jaki kontori asutamine. EvV 36/9. — Üles kirjutanud arvatavasti M. J. Eisen Läänemaalt. Levinud rahvasuus peamiselt laulu kujul.

Kaubamaja Jacob Jacke ja Co asutati Pärnus 1737. aastal.

15. Katk. EvV 61/2.

16. Vanapagana sepapada. EvV 62/4. — Vt. C. Russwurm, Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstland und auf Runö II. Reval 1855, lk. 269, § 391 (1). Pastor kannab Jahn'i nime (mag. J. Jahn oli Pühalepa pastor 1777—1805).

17. Sääreluu. EvV 64/5. — Üles kirjutanud arvatavasti M. J. Eisen Vigalast.

18. Möirgav härg. EvV 73/5. — Vt. C. Russwurm, Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö II. Reval 1855, lk. 285, § 397 (1).

19. Kärnkonn. EvV 77/80. — J. Pärn, Vanad jutud. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1875. Kolmas aastakäik. Tartu 1875, lk. 47/8, nr. 1.

20. Leitud laps. EvV 81/3. — J. Pärn, Vanad jutud. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1875. Kolmas aastakäik. Tartu 1875, lk. 48/9, nr. 2.

21. Kalapüüdja. EvV 87/90. — J. Pärn, Vanad jutud. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1875. Kolmas aastakäik. Tartu 1875, lk. 51/2, nr. 5.

22. Kabeli härra. EvV 90/3. — Üles kirjutanud arvatavasti M. J. Eisen Vigalast.

23. Otepää varandus. EvV 95/6. — Vt. J. Boubrig, Zur nähern Kenntniss der Volkssagen und des Aberglaubens der Ehsten aus dem Kirchspiele Odenpä. Verhandlungen der gelehrten

Estnischen Gesellschaft zu Dorpat I 2. Dorpat-Leipzig 18. 43., lk. 83/4.

II. Kodused jutud

1. Kuidas Kalevipoeg endale hobuse sai ja sellega kündis. KJ II 4/5 (2). Käsikirjas: E 19750/2 (1) < Põltsamaa, Kurista v., Sulustvere k. — M. Luu < August Susi, 24 a. (1895).

2. Kalevipoja vagu. KJ II 5/6 (3). Käsikirjas: E 25352 (16) < Võnnu — J. Rootslane (1896).

3. Kalevipoeg heinamaal. KJ II 6 (4). Käsikirjas: E 26802 < Iisaku, Illuka v., Kuremäe — J. Lilienbach < Anton Reisberg (1896).

4. Kõpsonikivi. KJ I 44/5 (37). Käsikirjas: E 25354/5 (18) < Rapla — J. Rootslane < Mart Õre (1896).

5. Kalevipoisi jäljed. KJ II 7 (5). Käsikirjas: E 26622/3 (3) < Lääne-Nigula, Oru v. — J. Prooses (1896).

Maahaldjad — maalised, visked.

6. Kuidas Mõõkjärv saanud. KJ I 30/1 (23). Käsikirjas: E 25339 (7) < Nõo — J. Rootslane < Peeter Viira (1896).

7. Kalevipoeg Turje keldris. KJ II 3/4 (1). Käsikirjas: E 4319/20 < Kuusalu — J. Abreldal (u. 1893).

8. Kalevipoeg ja Vanapagan. KJ I 97/101 (75). Käsikirjas: E 2251/9 (91) < Risti, Nõva v. — J. Holts (1892). — Tõenäoliselt mõningate üleskirjutaja-poolsete subjektiivsete lisandustega.

Mooga — minuga.

9. Kuremägi ja Kontsujärv. KJ II 8 (6). Käsikirjas: E 26796/7 < Iisaku, Illuka v., Kuremäe — J. Lilienbach < Anton Reisberg (1896).

10. Kalevipoja surm. KJ II 8/10 (7). Käsikirjas: E 26798/9 < Iisaku, Illuka v., Kuremäe — J. Lilienbach < Anton Reisberg (1896).

11. Kalevipoja haud. KJ II 10/2 (8). Käsikirjas: E 26791/4 < Iisaku, Illuka v., Kuremäe — J. Lilienbach < Anton Reisberg (1896).

12. Kust Vooremägi on saanud. KJ I 18/9 (12). Käsikirjas: E 20590/1 (6) < Võnnu — J. Rootslane (1895).

13. Ihaste Tondikivi. KJ I 42/3 (35). Käsikirjas: E 25353/4 (17) < Võnnu — J. Rootslane (1896).

14. Vanatondi lootsik. KJ I 33/4 (26). Käsikirjas: E 25341/3 (9) < Nõo — J. Rootslane < Peeter Viira (1896).

15. Kord aitab ikka korda. KJ I 92/3 (72). Käsikirjas: E 3532/3 (10) < Tarvastu — J. Sein (u. 1893).

16. «Kas Kiird kodun om?» KJ I 93/4 (73). Käsikirjas: E 3536/7 (14) < Tarvastu — J. Sein (u. 1893).

Kottal — kohal; minnu — läinud; petsik, -u — veider, veidrus; ul'ama — hullama.

17. Karksi Karu-Matsi pärnaraagudest. KJ II 67/8 (60). Käsikirjas: E 10240 (11) < Karksi — J. Kivisäk (1894).

Kakker, kakri — külakost; lapsekakrit (viin või õlu) viidi sugulastele ja tuttavaile, kui mindi teatama lapse sünnist; nurik, -u — lännik (kaanega puust nõu), katsikule nurikuga ühesvõetav puder; raag, rao e. raagu, või: raagel, raagli — vana oksteta tüvega puu; saajad — peigmehepoolsed pulmad.

18. Vanapaganad. EvV² 57. Käsikirjas: E 897/9 < Karksi — E. Kitzberg (1890).

Lasn, -a — labidas.

19. Karksi lossi põrguhaud. KJ II 63/5 (57). Käsikirjas: E 26726/30 < Karksi — E. Kitzberg (1896).

Põllekanne, -kandme — põllepael.

20. Mäkiste põrguhaud. KJ II 65/6 (58). Käsikirjas: E 26730/4 < Karksi — E. Kitzberg (1896).

Karss, karsi — karske, puhas.

21. Koodioru põrguhaud. KJ II 67 (59). Käsikirjas: E 26735/6 < Karksi — E. Kitzberg (1896).

Metsakutsikas — hunt (eufemism).

22. Vanapaganad tahavad Võrtsjärvest kivist silda läbi teha. KJ I 37/8 (30). Käsikirjas: E 10232/3 (5) < Karksi — J. Kivisäk (1894).

Gootlaste hauad — möödunud sajandil pidasid arheoloogid eestlaste ja teiste läänemere-soomlaste rauaaegseid kivikalmeid ekslikult gootide omaks.

23. Kottnõmm. KJ I 40/1 (33). Käsikirjas: E 3865/6 (9) < Halliste, Kaarli v. — J. P. Sõggel (1893).

Harima — haarama; konts, -a — kand.

24. Saksniit. KJ I 39/40 (32). Käsikirjas: E 14726/8 (2) < Halliste, Kaarli v. — J. P. Sõggel (1895).

Teestenu tegema — mingisugust «tees-tenu» refrääniga, tantsulise iseloomuga laulumängu mängima.

25. Virtsu sild. KJ I 39 (31). Käsikirjas: E 3204 (26) < Pärnu l. — J. Karu (1893).

26. Vanapagana kivid. KJ I 43/4 (36). Käsikirjas: E 24616/7 (8) < Lääne-Nigula, Oru v. — J. Prooses (1896).

Kaudu — mööda; tiidus, tiidsa — kiire; töö hüüdis — töö oli hoogsalt käsil.

27. Kokakivi. KJ I 41/2 (34). Käsikirjas: E 23137/40 (1) < Kihnu — M. Kurul (1896).

28. Kuidas Vanapagan Peipsit mõõtnud. KJ I 31 (24). Käsikirjas: E 23006 < Võnnu — P. Rootslane (1896).

29. Linnamäest. KJ II 37 (34). Käsikirjas: E 15845/6 (18) < Koeru, Väinjärve v., Merja k. — O. Hintzenberg < Jüri Kelner, 74 a. (1895).

30. Vanapagan laevameheks. KJ I 94/7 (74). Käsikirjas: E 6485/9 < Haljala, Vihula v., Mustoja k. — T. Lepp < Viikmann (1894).

Hilpuma — lipendama; juda — vagu; madal — madalik meres; touv, -i — jäme köis, vaier.

31. Jutt Mammaste külast. KJ I 86/8 (68). Käsikirjas: E 2051/4 (59) < Risti, Nõva v. — J. Holts (1892). — Jutu keskelt on välja jäetud sündmatu osa.

32. Jaagupi kiriku ehitamine. KJ I 47 (39). Käsikirjas: E 21890/1 (19) < Pärnu-Jaagupi, Vee v. — J. Reitvelt (1895).

33. Põide ja Valjala kiriku ehitamine. KJ II 13/4 (10). Käsikirjas: E 3268/9 < Põide — D. Kõrv (1893). Kiiva — viltu.

34. Tõrdu Ants. KJ I 64/6 (53). Käsikirjas: E 20517/20 (1) < Rõuge — M. Siipsen (1895).

35. Viimsed härjapõlvemehed. KJ II 71/2 (62). Käsikirjas: E 24086/9 < Pilistvere, Kõo v. — H. Keller (1896).

36. Annemägi. KJ II 24/5 (22). Käsikirjas: E 26750/2 < Karksi — E. Kitzberg (1896). Annepäev — 25. juunil, päeva kombed seotud eeskätt karjandusega.

37. Pesamägi. KJ I 17/8 (11). Käsikirjas: E 5633/4 (3) < Ambla, Tapa v. — O Hintzenberg < Hans Baader (1893).

38. Ebavere mägi. KJ II 31/2 (29). Käsikirjas: E 3493/5 (1) <Ambla, Tamsalu v. — J. Karelson < K. Lepner (1894).

39. Vooremägi. KJ II 34 (31). Käsikirjas: E 23250/1 (12) < Võnnu — J. Rootslane (1896).

40. Vooremäe linn. KJ II 33/4 (30). Käsikirjas: E 20592/3 (7) < Võnnu — J. Rootslane (1895).

41. Endine Rakvere linn. EvV² 17/8. — Üles kirjutanud tõenäoliselt M. J. Eisen. Jutustanud Mart Saar.

42. Pagasi linn. EvV² 20/1. Käsikirjas: E 39979/81 < Harju-Jaani, Perila v. — J. H. Hernesaks (1900). Paju — võsa.

43. Rändajad pärnad. KJ I 60 (50). Käsikirjas: E 20209/10 (18) < Pärnu-Jaagupi, Parasmaa v. — J. Reitvelt < Hendrik Sõrmus, 80 a. (1895). Ribud — sääremähised (kanti varem sukkade asemel).

44. Kuidas Ohekaku Hiiemägi saanud. KJ II 46 (44). Käsikirjas: E 25355/6 (19) < Rapla — J. Rootslane < Mart Ore (1896). Mängis putked — läks kiiresti ära.

45. Annemägi. KJ I 16/17 (10). Käsikirjas: E 12702/3 (5) < Pärnu l. — J. Karu < Mihkel Hendrikson (1894).

46. Kuidas Karijärv saanud. KJ II 44 (42). Käsikirjas: E 25337/8 (6) < Nõo — J. Rootslane < Peeter Viira (1896).

47. Veisjärv. KJ I 26 (19). Käsikirjas: E 3852/3 < Karksi — E. Kitzberg (u. 1893).

48. Visaku järv. KJ I 24 (17). Käsikirjas: E 3868/9 (13) < Halliste, Kaarli v. — J. P. Sõggel (1893).

49. Vanamõisa järv. EvV² 12/4. Käsikirjas: E 42844/7 < Helme — P. Madisson (1902).

50. Kursi järv. KJ I 23 (16). Käsikirjas: E 5635 (5) < Ambla, Tapa v. — O. Hintzenberg < Anna Baader (1893).

51. Veinjärvest. KJ II 43 (41). Käsikirjas: E 15846/7 < Koeru, Väinjärve v., Merja k. — O. Hintzenberg < Jüri Kelner, 74 a. (1895).

52. Väinjärvest. KJ I 27/8 (21). Käsikirjas: E 5200/2 (4) < Koeru, Väinjärve v., Ramma k. — M. Leppik (1894).

53. Kadunud järv. KJ II 42/3 (40). Käsikirjas: E 16698 <Ambla, Jootma v. — J. Neublau (1895).

54. Kuremaa järvest. KJ I 27 (20). Käsikirjas: E 5199/200 (3) < Koeru, Väinjärve v., Ramma k. — M. Leppik (1894).

55. Kaunjärv. KJ II 45/6 (43). Käsikirjas: E 26674/7 < Torma — J. Soodla (1896).

Oit, oidu — loik.

56. Sangaste linn. KJ II 30/1 (28). Käsikirjas: E 19051/4 (1) < Sangaste, Iigaste v. — K. Mägi (1895).

57. Järve kirik. KJ I 48 (40). Käsikirjas: E 24718 < Võnnu, Ahja v. — J. Juhkam (1895).

58. Kaali mõisa järv. KJ I 29/30 (22). Käsikirjas: E 25002/4 < Valjala, Lõve v. — J. Ratas (1896).

Aadamalaps — ekslik inimene.

59. Kärsamäe augud. KJ I 34/5 (27). Käsikirjas: E 13889/90 (6) < Saarde, Jäärja v. — J. Kangur < Mari Kangur (1894).

60. Nõiaallika sündimine ja Leskenaiste kivi. KJ II 51/3 (48). Käsikirjas: E 5218-e-g (7) < Põltsamaa, Kaavere v. — M. Luu (u. 1894).

61. Mõniste mõisa ehitamine. EvV² 22/3. — Üles kirjutanud O. Leegen Rõugest, Kõrgepalu v-st.

62. Helme linn. KJ I 15/6 (9). Käsikirjas: E 12578/80 (3) < Helme — J. Karu (1894).

63. Kuidas Halliste kirik oma nime saanud. KJ II 14/6 (11). Käsikirjas: E 20940/3 < Viljandi l. — H. Põder (1895).

Seitsmevennastepäev (haril. seitsmevennapäev) — 10. juulil, rahvusvahelise legendi järgi uinunud sel päeval 7 venda seitsmeks või kolmesajaks aastaks kas kirikus või põllul; päeva ilma põhjal ennustati kuiva või vihmast ilma 7 nädalaks.

64. Pilistvere kirik. KJ II 21 (18). Käsikirjas: E 7058/9 < Ambla, Nõmküla v., Uudeküla — J. Karelson (1893).

65. Kust Martna kirik oma nime saanud. KJ II 16 (12). Käsikirjas: E 24615/6 (7) < Lääne-Nigula, Oru v. — J. Prooses (1896).

Tarima — haarama, vedama.

66. Nigula kiriku ehitamine. KJ II 19/21 (17). Käsikirjas: E 26620/1 (1) < Lääne-Nigula, Oru v. — J. Prooses (1896).

67. Haljala kiriku ehitamine. KJ II 17/8 (14). Käsikirjas: E 6790 < Haljala, Metsiku v. — D. Pruhl (1889).

68. Haljala kiriku ehitamisest ja nimesaamisest. KJ II 17 (13). Käsikirjas: E 3603/4 < Rakvere, Kloodi v. — J. Lilienbach (1893).

69. Oleviste kiriku ehitamine. KJ II 22 (19). Käsikirjas: E 25026 < Haljala, Metsiku v. — D. Pruhl < Jüri Pluumann (1896).

70. Kuusalu kirik. KJ II 12/3 ;9). Käsikirjas: E 3148/54 < Kuusalu, Kolga v., Mähuste k. — H. Rebane (u. 1893).

Lauritsapäev — 10. augustil; legendi järgi olevat pühak Laurentius elavalt tulistel raudadel ära küpsetatud; lauritsapäeval ei tehtud tuld ega pekstud reht, sest kardeti «lauritsa lakkaminemist», s. t. tulekahju tekkimist.

71. Jumida kabel. KJ II 24 (21). Käsikirjas: E 16555 (3) < Kuusalu — J. Abreldal (1895).

72. Saha kabel. KJ II 22/3 (20). Käsikirjas: E 15911/4 < Jüri — J. Vitismann (1895).

Vöörmünder, -mündri — kiriku-eestseisja abiline.

73. Tallinna Seegikirik. KJ I 49/50 (41). Käsikirjas: E 20146/8 < Ambla, Jootma v. — J. Neublau < Mihkel Kullerkupp (1895).

74. Paistu. KJ II 18 (15). E 20054 (9) < Halliste, Kaarli v. — J. P. Sõggel < Märt Reimann (1895).

75. Mida varjab endas Tallinna Toomemägi ja Pirita kloostri salatee. EvV² 23/6. Käsikirjas: E 42489/96 < Kuusalu, Kolga v. — J. Prümmel (1902).

76. Vigala maa-alune tee. KJ II 56/8 (52). Üles kirjutanud arvatavasti M. J. Eisen Vigalast.

Magasiait — hoone end. vallakogukonna kohustusliku viljatagavara hoidmiseks, mis oli ette nähtud laenude andmiseks kas külviks või toiduks; tünder, tündri — suurem puunõu, viljamõõt, umb. 133 liitrit.

77. Poola kuninga aisakell. KJ II 25/6 (23.). Käsikirjas: E 26622 (2) < Lääne-Nigula, Oru v. — J. Prooses (1896).

78. Rootsi keisri tütar elab Riia linnas. KJ I 63/4 (52). Käsikirjas: E 10227/8 (2) < Karksi — J. Kivisäk (1894).

79. Saapa talu. KJ II 86/7 (73). Käsikirjas: E 14733/4 (8) < Halliste, Kaarli v. — J. P. Sõggel (1895).

80. Nelja kuninga kivi ja munkade torn. KJ II 36 (33). Käsikirjas: E 4288 (1—2) < Kuusalu — J. Abreldal (u. 1893).

Muuk, muuga — munk.

81. Kuninga kivi. KJ II 39/40 (37). Käsikirjas: E 21211 < Haljala, Metsiku v. — D. Pruhl < J. Reinberg (1895).

82. Katalsepa mägi. KJ II 37/8 (35). Käsikirjas: E 25865/7 < Torma — J. Soodla (1896).

83. Sissidest Võnnus. KJ II 83/4 (70). Käsikirjas: E 24443/5 (2) < Võnnu — J. Rootslane (1896).

Sissid — pardiajajad, pargiajajad, sõjaröövlid; köörima — üles käärima.

84. Pardiajajate kadumine Vigalast. KJ II 82/3 (69). Käsikirjas: E 20191 (1) < Pärnu-Jaagupi, Parasmaa v. — J. Reitvelt < Kaarli Leivelt, 72. a., kuulnud oma emalt (1895).

Pargiajajad — pardiajajad, sissid, sõjaröövlid; viir, -u — rida, joon.

85. Kuidas Pärnu kaupmehed rikkaks saanud. KJ I 7/9 (4). Käsikirjas: E 21420/3 (1) < Hanila, Massu v., Virtsu — A. Reimann (1895).

Paja — lükandaken.

86. Katkupoiss. KJ I 52/3 (43). Käsikirjas: E 23865/6 (28) < Martna, Haeska k. — J. Prooses < A. perenaine (1896). murdma või juhtub viimastele järjest muid äpardusi ja õnnetusi «Mets hakkab loomi vihama» — hundid hakkavad loomi karjamaal.

87. Katk. EvV² 43/4. Käsikirjas: E 708/11 (9) < Pühalepa — G. Tikerpuu (1891).

88. Katkust. KJ I 53/4 (44). Käsikirjas: E 19959/61 (2) < Põltsamaa, Kaavere v. — M. Luu (1895).

89. Riiupaju. EvV² 54/5. Käsikirjas: E 33400/1 (9) < Jüri, Kurna v. — J. Saalverk < Tõnis Pontus, külakarjane (1897).

90. Rahvajutt Haljala kiriku hauakivist. KJ II 40/1 (38). Käsikirjas: E 6926 (34) < Haljala, Metsiku v. — D. Pruhl < M. Jaansohn (1893).

91. Pahleni pääsemine. KJ I 75/6 (59). Käsikirjas: E 5150 (6) < Haljala, Metsiku v. — D. Pruhl (1894).

Trumm, -i — truup, maanteesillake.

92. Toolse rüütel. KJ I 68/9 (55). Käsikirjas: E 6513/6 < Haljala, Vihula v., Mustoja — T. Lepp—Viikmann (1894).

93. Virtsu Vanalinna hävitamisest. KJ II 35 (32). Käsikirjas: E 21128/9 < Hanila, Massu v., Virtsu — A. Reimann (1895).

Tõu — jäme kõis, vaier; sild — maantee.

94. Kuusalu kiriku kell. KJ II 27/8 (25). Käsikirjas: E 16554 (2) — Kuusalu, Kiiu v. — J. Abreldal (1895).

Raatus, -e — raekoda, linnanõukogu hoone.

95. Vigala kiriku kell. KJ II 26/7 (24). Käsikirjas: E 21328 (10) < Pärnu-Jaagupi, Vee v. — M. Aija < Jüri Kuusk (1895).

96. Silmaallikas. KJ II 50/1 (47). Käsikirjas: E 25358/9 (21) < Rapla — J. Rootslane < Mart Õre (1896).

Silmaallikas — allikas, mille veega arstiti silmi.

97. Murujärv. KJ I 25 (18). Käsikirjas: E 3853/4 < Karksi — E. Kitzberg (u. 1893).

98. Sookaevu raha. KJ I 11/2 (6). Käsikirjas: E 6099/100 (14) < Ambla, Tapa v. — J. Ekemann < Juhanes Weisenfeldt (1893).

99. Rahaaugul. KJ I 12/3 (7). Käsikirjas: E 6038/40 (11) < Ambla, Tapa v. — J. Ekemann < Leenu Aster (1893).

Hiilguma, hiilun — leegitsema, lõkatama (näit. kustuva tule nõrk leegitsemine); pomisema e. posima — lausuma, nõidussõnu lugema; ena — ennäe.

100. Kuidas mees Lustivere lossist pidi kulla-tündri kätte saama. KJ II 60/2 (55). Käsikirjas: E 19762/5 (6) < Põltsamaa, Kurista v., Kaavere k. — M. Luu (1895).

101. Maalused. KJ I 9/11 (5). Käsikirjas: E 21325/8 (9) < Vändra — M. Aija < Tõnis Tiitus (1897). — Jutust välja jäetud kirjeldus, kuidas kaaluja ennustab. Vt. mütoloogiline terminoloogia.

Maalused — maalised, visked.

102. Abja valla rikkus. KJ I 4/5 (2). Käsikirjas: E 5264/5 (39) < Halliste, Kaarli v. — J. P. Sõggel (1894).

103. Kuidas Abja vald rikkaks sai. KJ I 3/4 (1). Käsikirjas: E 25179/80 (6) < Halliste, Pornuse v. — K. A. Sinka (1896).

Lamutama — purustama, hoogsalt tööd tegema; nägima — näha olema, paistma.

104. Rahakirstu mägi ja Ohvrikivi. KJ I 19/20 (13). Käsikirjas: E 19957/9 (1) < Põltsamaa, Kaavere v., Sulustvere k. — M. Luu < Jüri Susi, 63 a. (1895).

105. Katkuaed. KJ I 51/2 (42). Käsikirjas: E 10548/9 (7) < Ambla, Tapa v. — J. Ekemann (1894).

106. Rahaauk. KJ II 59/60 (54). Käsikirjas: E 24615 (6) < Lääne-Nigula, Oru v. — J. Prooses (1896).

107. Pärnu rahaauk. KJ II 54/5 (50). Käsikirjas: E 12737/8 (13) < Pärnu l. — J. Karu < Karl Nikolai (1894).

108. Nähtused ja leiud Iivakivi juures. KJ II 41/2 (39). Käsikirjas: E 10236/7 (9) < Karksi — J. Kivisäk (1894).

109. Kullamägi. KJ II 38/9 (36). Käsikirjas: E 24490/1 (11) < Võnnu — J. Rootslane (1896).

110. Rahast inimene. KJ I 56/8 (47). Käsikirjas: E 19365/7 (6) < Viljandi — H. Põder (1895).

111. Rootsi kuninga varandus. KJ II 58/9 (53). Käsikirjas: E 26161/2 < Haljala, Vihula v. — T. Lepp—Viikmann < Villem Lukk (1896).

112. Karksi kiriku keldrist. KJ II 28/9 (26). Käsikirjas: E 10258 (20) < Karksi — J. Kivisäk (1894).

113. Rahaaugu vaht. KJ II 63 (56). Käsikirjas: E 26244 (3) < Hanila, Virtsa v. — A. Reimann (1896).

114. Helme lossi varandus. KJ I 14/5 (8). Käsikirjas: E 12581/2 (4) < Helme — J. Karu (1894).

115. Laenukassa. KJ II 55/6 (51). Käsikirjas: E 45886 (13) < Rõuge — M. Siipsen (1895).

Pajalaud — lükandakna avale ettelükatav laud.

116. Metshaldjad. KJ I 54/5 (45). Käsikirjas: E 3120/2a < Kuusalu, Kolga v., Mähuste k. — H. Rebane (u. 1893).

Halgjas — haldjas; metsise mängu minema — kevadhommikul metsisemängu ajal jahti minema; sood, sou — soo, soine mets.

117. Hiieneitsid. KJ II 80/2 (68). Käsikirjas: E 15788/90 (1) < Käina — F. V. Vahe (1895).

118. Valgjärve lehm. KJ I 36 (28). Käsikirjas: E 25059/60 (3) < Tarvastu, Vooru v. — J. Kala (1896).

119. Tindikalade äramängija. KJ I 74/5 (58). Käsikirjas: E 5701/2 (3) < Ambla, Tapa v. — O. Hintzenberg < J. Hintzenberg (1893).

120. Pornuse puna ootab. KJ II 49/50 (46). Käsikirjas: E 20935/7 < Viljandi l. — H. Põder (1895).

121. Tõnnivakast. KJ II 76/7 (65). Käsikirjas: E 26287/9 < Vändra — J. Niinas < Kai Loorits (1896).

Kõbjas, -e — puukäsn, krobeline puukoor.

122. Reinse küla kirikumägi. EvV² 33/4. Käsikirjas: E 19631/3 (1) < Halliste, Kaarli v. — J. P. Sõggel (1895).
Parvitsema — parvetama.
123. Jaanilaupäeva-õhtune vanapaganaorjus. EvV² 37/8. Käsikirjas: E 42844/7 < Helme — P. Madisson (1902).
Kirjeldus jaanipäeva kommetest.
124. Ahikotus. KJ II 73/6 (64). Käsikirjas: E 25142/5 < Tarvastu, Vooru v. — J. Kuusk < J. Paavel (1896).
Ahikotus — ohverdamispaik (enamasti ahervare või kivistik); konk, kongu — konks, nõiatemp; tutsar, -i — püstol.
125. Ohverdamise paik. EvV² 56/7. Käsikirjas: E 3812/3 (7) < Tarvastu — H. Kosesson (1893).
Usse — õue.
126. Kolm nõida. KJ II 72/3 (63). Käsikirjas: E 21892/3 (21) < Pärnu-Jaagupi, Vee v. — J. Reitvelt (1895).
Lasn, -a — labidas.
127. Nõidade pidu. EvV² 58/9. Üles kirjutatud Jaan Angerilt Kihelkonnalt.
128. Antsmõisa härra. KJ II 87/90 (74). Käsikirjas: E 20686/91 < Rõuge — M. Siipsen (1895).
Leemistein — Löwenstern (Vana-Antsla mõisnike suguvõsa).
129. Lendaja jää peal. KJ I 58 (48). Käsikirjas: E 25379/80 (5) < Tarvastu — J. Vaine < Jaak Vaine (1896).
130. Nõia kepp. KJ I 61/3 (51). Käsikirjas: E 5726/30 (6) < Ambla, Tapa v. — O. Hintzenberg < Hans Võllmann (1893).
«Neljasilmaga» — koer, kellel teistkarva kulmud, arvati võivat vaime näha.
131. Libahundi laskmine. KJ I 58/9 (49). Käsikirjas: E 6051/2 (4) < Ambla, Tapa v. — J. Ekemann < Leenu Aster (1893).
132. Ilma süüta nuheldud. KJ I 79/80 (63). Käsikirjas: E 6048/9 (2) < Ambla, Tapa v. — J. Ekemann < Mari Ekemann (1893).
Varp, varbi — vorp.
133. Viha rohi. KJ I 76/7 (60). Käsikirjas: E 3204/6 (27) < Pärnu l. — J. Karu (1893).
134. Pahapilli Andrese teod. KJ I 66/7 (54). Käsikirjas: E 9623/4 < Käina, Kassaare — F. V. Vahe < Villem Vahe (1894).
135. Taelamäe kurat. KJ I 72/4 (57). Käsikirjas: E 19667/9 < Rapla, Järvakandi v., Nõlva k. — H. Väli (1895).
Ungas, unka — katuseharja-alune auk hoone otsas; põlle — ei olevat.
136. Pärnu tondid. KJ II 53/4 (49). Käsikirjas: E 21888/9 (17) < Pärnu-Jaagupi, Parasmaa v. — J. Reitvelt < Kaarli Leivelt, 72 a. (1895).
137. Pärnusse toodud rahakotid. KJ I 5/7 (3). Käsikirjas: E 4918/9 (4) < Tõstamaa — J. Öövel (1893).
138. Tõllaga Ülemiste järve mõõda. KJ II 91 (75). Käsikirjas: E 20225/6 (4) < Pärnu-Jaagupi, Roodi v. — M. Aija < Hans Luks (1895).

139. Emajõe peal sõitmine. KJ I 36/7 (29). Käsikirjas: E 5666/7 (6) < Ambla, Tapa v. — O. Hintzenberg < Anna Hintzenberg (1893).

140. Vastane maja. KJ I 91/2 (71). Käsikirjas: E 3787/9 (2) < Tarvastu — H. Kosesson (1893).

Kennigi — keegi; puhu — põue; vastane — uus.

141. Mees vanapagana pulmas. KJ I 88/9 (69). Käsikirjas: E 4154/5 (3) < Tarvastu — H. Kosesson (1893).

Orstida — vorstid.

142. Vanapagana peol. KJ I 89/91 (70). Käsikirjas: E 2878/81 < Tarvastu — J. Sein (u. 1893).

Kaugas, kauka — kahekordse pihaga meestesärgi põu, mida kasutati taskuna; kogusin — üheskoos; rajak, -u — näru, kantud viisk; viiuliluuk, -looga — viiulipoogen.

143. Seeneotsija nägemised. KJ I 77/8 (61). Käsikirjas: E 6100/1 (15) < Ambla, Tapa v. — J. Ekemann < Madli Veidepoum (1893).

144. Hundikütt. KJ I 56 (46). Käsikirjas: E 5546/7 (2) < Ambla, Tapa v. — O. Hintzenberg < Anna Hintzenberg (1893).

145. Pooja nuhtlus. KJ I 84/5 (67). Käsikirjas: E 6036/8 (10) < Ambla, Tapa v. — J. Ekemann < Hans Bechmann (1893).

146. Kaardimängijad. KJ I 78/9 (62). Käsikirjas: E 6083/4 (6) < Ambla, Tapa v. — J. Ekemann < Jaan Käspert (1893).

147. Kodukäija Põltsamaa lossis. KJ II 79/80 (67). Käsikirjas: E 19757/9 (4) < Põltsamaa, Kaavere v. — M. Luu < üks Põltsamaa lossi teener (1895).

Kuningas Magnus — Taani, hiljem Vene vasall Liivi sõja ajal XVI saj.

148. Rae mõisa ussid. KJ II 77/9 (66). Käsikirjas: E 15906/10 < Jüri — J. Vitismann (1895). — Jutust on välja jäetud omaette seisev sündmatu episood.

St. Johannis — apostel Johannes, keda peeti pidalitõbiste kaitsjaks; landstuba — rüütelkonna maapäevahoone (Toompea loss); raatus, -e — raekoda, linnanõukogu hoone; seek, seegi — vanade või haigete varjupaik.

149. Toolse ussid. KJ I 22/3 (15). Käsikirjas: E 6517/8 < Haljala, Vihula v., Mustoja — T. Lepp—Viikmann (1894).

150. Ussikuninga kättemaksmine. KJ II 47/9 (45). Käsikirjas: E 12666/8 ja 12671/2 < Põltsamaa, Kaavere v. — M. Luu (1894).

Seeki jääma — siin: kasutamiselt kõrvale jääma.

151. Ussimägi. KJ I 20/2 (14). Käsikirjas: E 5469 (3) < Ambla, Jootma v. — J. Neublau (u. 1893).

152. Hundid on Hiiust kadunud. KJ II 84/5 (71). Käsikirjas: E 21115/6 (6) < Hanila, Massu v., Virtsu — A. Reimann (1895).

Kooljas, koolja — laip; õnduma — äparduma, nurjuma.

153. Kuldkala. EvV² 59/61. Käsikirjas: E 27446/9 (3) < Risti — J. Niinas < Juula Toomingas (1896).

154. Miks hiidlased Pärnu rannas käivad kala

püüdmas. KJ II 85/6 (72). Käsikirjas: E 20175/6 < Pühalepa, Kassari — F. V. Vahe (1895).

Muugalane — munk.

155. Hiidlase kolm sõlme. KJ I 70/2 (56). Käsikirjas: E 12721/6 (10) < Pärnu l. — J. Karu < Karl Nikolai, 29 a. (1894).

156. Kuidas kalad Tammetalu järvest kadusid. EvV² 61. Käsikirjas: E 33402/4 (10) < Jüri, Kurna v. — J. Saalverk < Jaan Peitong, kuulnud isalt (1897).

157. Kuidas vähid Sausti jõest kadusid. EvV² 62/3. Käsikirjas: E 33390/2 (1) < Jüri, Kurna v. — J. Saalverk < Jaan Peitong (1897).

Junkur, junkru — mõisavalitseja; mõisa noorhärra.

158. Tark sant. KJ I 81/2 (65). Käsikirjas: E 3128/30 < Kuusalu, Kolga v., Mähuste k. — H. Rebane (u. 1893).

159. Kolm kadunud asja. KJ I 32/3 (25). Käsikirjas: E 12364/6 (1) < Ambla, Tapa v. — O. Hintzenberg < Anna Hintzenberg, 45 a. (1894).

160. Mõni sõna muinasajast. KJ I 81 (64). Käsikirjas: E 2018 (49) < Risti, Nõva v. — J. Holts (1892). — Lõpust välja jäetud eraldi jutukene, mis selgitab mingi laulu tekkimist.

161. Tõmmatud tüdruk. KJ I 82/4 (66). Käsikirjas: E 21433/5 (6) < Hanila, Massu v., Virtsu — A. Reimann (1895).

III. Narvast Tallinna

1. Hobusenaha linn. NT 3/4 (1). Käsikirjas: E 22922 (3) < Narva — J. Sirdnak (1896).

2. Näljalinn. NT 4 (2). Käsikirjas: E 23416 (23) < Narva — J. Sirdnak (1896).

3. Narva trägelid. NT 5/6 (3). Käsikirjas: E 22919/21 (2) < Narva — J. Sirdnak (1896).

Armjak naraspašku — vammus lahtiste hõlmadega; miir, -u — kogukond (vene мир).

4. Narva nõid. NT 6/7 (4). Käsikirjas: E 22918/9 (1) < < Narva — J. Sirdnak (1896).

5. Keelte jagamine. NT 7/8 (5). — Üles kirjutanud J. Sirdnak Narvast.

6. Mäelinn. NT 8/9 (6). Käsikirjas: E 670/2 (1) < Ambla — O. Münther (1892).

Justament — just.

7. Võru linn. NT 9/10 (7). Käsikirjas: E 675/8 < Ambla — O. Münther (1892).

Alte grau (saksa k.) — vana hall.

8. Kalmumägi. NT 10/1 (8). Käsikirjas: E 3626/30 (3) < Haljala, Vihula v. — T. Lepp—Viikmann (u. 1893).

Alus, -e — veesõiduk, laev; ligipäid — ligidal.

9. Nõiakivi Palmses. NT 14/6 (10). Käsikirjas: E 6760/1 < Haljala, Metsiku v. — D. Pruhl (1889).

Sang, -a — suitsutares alumine uksepool, mis jäeti suitsu väljalaskmise ajal kinni.

10. Pruudikivi. NT 16/7 (11). Käsikirjas: E 673/5 < Ambla — O. Münther (1892).
Pulmasae — peigmehepoolne pulmarahvas, pulmasõit; võndrik, -u — (sõimusõna).
11. Ristimäe kivi. NT 17/9 (12). Käsikirjas: E 8171/5 (1) < Haljala, Vihula v. — T. Lepp—Viikmann (1895).
Pulmasaaja — peigmehepoolne pulmarahvas, pulmasõit.
12. Pulmasaajast. NT 19 (13). Käsikirjas: E 3624/6 (2) < Haljala, Vihula v. — T. Lepp—Viikmann (u. 1893).
13. Neitsikivid ehk Pruutkivid. NT 20/1 (14). Käsikirjas: E 5208/10 < Koeru, Väinjärve v., Ramma k. — M. Leppik (1894).
Pulmasae — peigmehepoolne pulmarahvas, pulmasõit.
14. Vana matmiskoht. NT 21/2 (15). Käsikirjas: E 15076 < Ambla, Jootma v. — J. Neublau (1895).
15. Ussikuningas. NT 22/3 (16). Käsikirjas: E 8159/61 (3) < Haljala, Vihula v. — T. Lepp—Viikmann (1895).
16. Jutustus ussist. NT 23/4 (17). Käsikirjas: E 8157/9 (1) < Haljala, Vihula v. — T. Lepp—Viikmann (1895).
17. Ussiaugu. NT 24/6 (18). Käsikirjas: E 947/9 (a) < Jüri — J. Pihlakas (u. 1892).
18. Rahaauk. NT 26/7 (19). Käsikirjas: E 8175/7 (2) < Haljala, Vihula v. — T. Lepp—Viikmann (1895).
19. Sikk ja rahakatel. NT 27/8 (20). Käsikirjas: E 4796b (2) < Ambla — K. Kuusik < J. Blumenthal (1893).
20. Hobuse otsija. NT 28/9 (21). Käsikirjas: E 4290/1 (4) < Kuusalu — J. Abreldal (u. 1893).
Auskar, -i — kühvel.
21. Kadeda palk. NT 30 (22). Käsikirjas: E 4293/4 (7) < Kuusalu — J. Abreldal (u. 1893).
Hästitama — parastama.
22. Tondi ehk pisuhänna tegemisest. NT 30/1 (23). Käsikirjas: E 8181/2 (4) < Haljala, Vihula v. — T. Lepp —Viikmann (1895).
Kosmus, -e — kera, mütsak.
23. Julge naine. NT 31/2 (24). Käsikirjas: E 4315/7 (4) < Kuusalu — J. Abreldal (u. 1893).
24. Põdra laskmine. NT 33 (25). Käsikirjas: E 4325/6 (8) < Kuusalu — J. Abreldal (u. 1893).
Sood, sou — soo, soine mets.
25. Kämle küla tõnnivakk. NT 33/5 (26). Käsikirjas: E 30350/2 (19) < Kose, Tuhala v. — T. Viedemann < Jüri Kivistik (1897).
26. Pakri saare õigustest. NT 35/6 (27). Käsikirjas: E 13421/3 (3) < Risti, Nõva v. — J. Holts (1894).
27. Vana mälestus. NT 36/7 (28). Käsikirjas: E 19719/21 < Tallinn — J. Neublau < raekoja teener P. Vahtrik (1895).
Raatus, -e — raekoda, linnanõukogu hoone.
28. Üks Tallinna kirik. NT 37/9 (29). Käsikirjas: E 3841/3 < Oudova mk., Sträkova as. — J. Tamm (u. 1893).

MÜTOLOOGILIST TERMINOLOOGIAT

Ahikotus — üksiktalu või küla ühine ohverdamispaik kivivaremes, puude all, aianurgas jm., kuhu toodi kaitsevaimule ohvriks eelkõige veidi igast uudsest. Ahikotused olid tuntud Tarvastus ja mõnevõrra mujalgi Mulgimaal.

Haldjas (halgjas, halias jne.) — kaitsevaim, kes arvati elutsevat igas metsas (metshaldjas), veekogus (veehaldjas), majas jne. Nimetus oli tuttav peamiselt Põhja-Eestis. Lõuna-Eestis püsisid vanemad nimetused, mitmesugused emad, isad, vanad jne. Hiljem on haldjaga segunenud kummituse, ülekohtuse surnu jm. kujutelmad.

Hiieneitsid — võrdlemisi vähe tuntud naishaldjad hiites.

Hiis — püha metsasalk või üksik puu, mille juures ohverdati. Külakonna hiie juures oli sageli ohvrikivi ja kalme. — Muistenditest kõneldakse sageli personifitseeritud hiiepuude rändamisest.

Härjapõlvlane (härjapõlvemees) — algselt lõunamurdeis ja Saaremaal esinenud kääbuse ehk maa-aluse nimetus, Kreutzwaldi jt. kirjutuste kaudu aga saanud lõpuks põialpoisi ja päkapikumehe kõrval üldeestiliseks. Kujutelm meistermehest kääbusest, keda arvati elavat enamasti maa all, on eesti mütoloogias vähesel määral kodunenud peamiselt germaani rahvaste eeskujudel.

Kaaluja — arbuja, kes vastavate toimingutega rippuva võtme ja lauluraamatu, sõela või muu eseme abil näitas kätte kadunud või varastatud asja.

Kalevipoeg (Kalevipoiss, Kalev) — tuntud hiid eesti rahvatraditsioonis, mille alusel Fr. R. Kreutzwald lõi eepose «Kalevipoeg». Muistendites, mis pärinevad eriti Kirde-Eestist, on Kalevipoeg kõigepealt silmapaistvate loodusmoodustiste tekitaja (sängid ja heitekivid, tema hobuse jäljed, künnivaod jne.). Et kujukalt näidata hiiu suurust, osutatakse soodele, mis on tema jälgedeks, kõneldakse, et järvedest ja meredest läbi käies ei tõusnud vesi tal sügavaimaski paigas kõrgemale kui kaelani jne. Kalevipoeg hävitab kiskjaid hunte, võitleb sortside ja Sarviku enda vastu, kaitseb maad vaenlaste kallaletungide eest, toob Peipsi tagant laudu linnade ehitamiseks jne. Saab surma vaenlaste vastu võideldes või jääb kinni põrgu väravasse.

Katk — julm haigusvaim, keda arvati sõitvat inimesena, liiku-

vat looma, linnu või mõne eseme kujul. Arvukais juttudes lastakse tal enamasti öösi puudutada kepiga surmalemääratuid või neile muul viisil osutada. Tavaliselt jätab katk elama hällilapse, juhusliku ärkvelolija või kellegi muu, kes mataks maha surnuid.

K o d u k ä i j a — surnu, keda arvati kodus kummitamas ja elavaid kimbutamas käivat. Oma «maises» elus pidid need olema kas nõiad või kurjategijad või siis pidi kodukäijaks oleva inimese surm olema kuidagi erakordne (näit. hukatu, enesetapja jne.). Rahvausundis oli suuresti arenenud igasugune tõrjenõidus kodukäijate vastu; kõige suuremaiks kodukäijate hävitajaiks arvati hunte.

K u r a t — jumala teislane ja antipood, kes müütides jumalaga kõrvu loob maailma ja selle olevusi, rikkudes ja halvendades viimase tööd. Kõige paha kehastus. Levinud eriti ristiusu kaudu, mille tõttu on esiplaanile tõstetud motiiv kuradist kui hingede püüdjast. — Kuradi nime mainimist peeti ühtlasi tema väljakutseks, seepärast on talle antud kõikjal palju varjunimesid, lähtudes kas kujuteldavast välimusest (sarvik), omadustest (kuri, tige), asupaigast (põrguline), tegevusest (kiusaja, võrgutaja) jne. Rahvausundis on kuradikujutelmaga segunenud palju muid motiive (kodukäija, kummitus, rahahaldjas, varavedaja, rumal hiid (vt. Vanapagan) jne.).

L e n d v a (lendaja) — nõia poolt saadetud nähtamatu nool, mis pidi arvamuse järgi silmapilkselt surmama («läbi lööma») loomi ja inimesi. Tegelikult äge haigus.

L i b a h u n t — vt. Soend.

L u u p a i n a j a — vt. Painaja.

M a a l i s e d (maa-alused, maalused, mailased, maahaldjad, moaljad jne.) — sügelevad punetised nahal. Rahvausundi järgi peitus mõnes kohas maas inimesele vaenulikku jõudu, nn. maaviha. Niisugusest kohast maa pealt arvati saavat maalisi. Et nendest vabaneda, viidi sinna ohvrit: vilja, soola ja eriti hõbevalget (kaapeid, hõberaha või -eseme küljest).

M u r u e i t (muruneiud, murueide tütred) — loodushaldjad. — Ärkamisaja romantilises kirjanduses olid tantsivad murueide tütred armastatud mütoloogilisteks kujudeks, keda sarnastati germaani elfide, feede ja vene russalkadega.

N ä k k (näkineiu) — veehaldjas või veevaim, saanud peamiselt uppunud inimesest. Kujutati kõige enam ilusa neiuna, kes laulab kivil, kammib juukseid jne. ning püüab inimesi vette meelitada ja uputada.

N õ i d — inimene, kellest arvati, et ta teatavate maagiliste vahendite, toimingute ja nõidussõnade abil võib mõjustada ümbritsevat loodust, kaasinimesi ja kujuteldavat üleloomulikku maailma. Nõid võis teotseda kaasinimeste abistajana (eriti ennustajana ja arstina) kui ka kahjustajana (sajatajana, teiste vara, «õnne» ehk «jätku» endale manajana või hävitajana).

P a i n a j a (luupainaja, tallaja jne.) — üleloomulik haigusdeemon või nõid, kes pidi käima öösiti nähtamatult inimesi ja loomi vaevamas.

P e n i n u k i d (koerakoonlased) — koera pea ja inimese

kehaga koletised, sageli ühesilmalised, arvati asuvat kuskil maailma ääres, mägede taga, kust pidid tungima inimesi püüdma ja murdma, eriti sõja ajal ja pärast sõda.

Pikker — pikse personifikatsioon, levinud kirjanduse kaudu, pärineb lõunamurdelise pikse nimetuse «pikken» valestilugemisest.

Rahaauk. Eesti rahvamuistendite hulgas leidub rohkesti jutte maapõue, vette, hoonete alla jm. enamasti sõdade ajal peidetud varandustest, mis teatud tingimustel pidid üles tõusma. Niisuguseid rahaauke arvati valvavat kurjad vaimud ja koledad elukad. Ka arvati, et vahel (eriti jaaniööl) rahaaugu kohal tuli põleb ja kuradid tules raha kuivatavad. Muistendite järgi muutusid rahatulest ühel kui teisel viisil omandatud söed hiljem rahaks. Et raha august kätte saada, pidi teadma tõotusi, millega varandus oli peidetud, ja toimima kartmatult.

Soend (libahunt) — hundiks moondunud või moondatud inimene. Muistendid kõnelevad palju ahnest perenaisest või peretütrest, kes soendina käib loomi murdmas.

Sorts — nõid, kes oma maagilisi toiminguid sooritas enamasti loitsides. Eriti võimsaid sortse arvati olevat Soomes. Nimetus tuleb arvatavasti ladina keele sõnast *sortiarius*, mis keskaegses katoliku kirikus tähendas samuti nõida ja ennustajat. Kohati samastatakse Sortsi Vanapaganaga.

Taara — Läti Hendriku kroonikas nimetatud muinaseestlaste jumal, keda saarlased olevat kutsunud appi «Tarapitha» hüüuga; jumal olevat varem asunud Ebavere mäel Virumaal. Ärkamisaegses kirjanduses paljukasutatud nimi. Rahvalikke andmeid Taara kohta, keda on peetud skandinaavia Thori vasteks, on säilinud vähe.

Tark — nõid (peamiselt arstija ja ennustaja).

Tont — kummitus, algselt võib-olla majavaim, kuid sagedasti omandanud igasuguse üleloomuliku olendi tähenduse, näit. kummitav surnu, haldjas, varahankija (peam. Kirde-Eestis), kurat (Kagu-Eestis) jne.

Tulihänd (pisuhänd, kratt, puuk, tont jne.) — üleloomulik varahankija, kujutleti peamiselt kunstlikult tehtud ja kuradi poolt hingestatud olendina.

Tõnnivakk — haril. puust, peergudest või tohust anum, kuhu pandi ohvriks veidi igast uudsest. Vakas asetses ka Tõnni kuju, kas vahaküünal või nukk. Tõnni-kultus oli levinud Lääne-Eestis, eriti Vändras. Nimetus pärines katoliku pühakust Antoniusest, kelle mälestuspäevaga (tõnisepäev — 17. jaan.) oli tõnnivaka-kultus ka seotud.

Ussikuningas — usside valitseja rahvajuttudes ja usundis, suure krooni või harjaga madu enamasti mingi peidetud aarde juures. Arvati, et kes saab kätte ja sööb ussikuninga harja, see suudab ja oskab kõike, muuseas ka loomade ja lindude keeli.

Vanapagan (ka Vanatont, Vanapoiss, Vanajuudas, Öelus, Sorts, Vanakurat jne.) — kehalt suur ja jõult vägev, kuid lihtsameelne loodushiid, kelle elukohana näidatakse looduslikke urkaid ja koopaid, nn. põrguhaudu. Sageli räägitakse muistendeis mitmest vanapaganast, isegi perekondadest, kes elavad talupoeglikku

elu, teevad leiba, koovad kangast, pilluvad üksteisele verstade kaugusele tööriistu, ehitavad sildu ning kannavad selleks kokku liiva ja kive, võitlevad teiste hiidudega ning hävitavad kirikuid. Algelisemal kujul esineb Vanapagan kõige enam Mulgimaa rahvatraditsioonis, muidu on ta tugevasti mõjustatud kristlikust kuradist (vt. nimetusigi) ja osalt ka haldjatest.

V a n a t a a t — jumal.

V e t e v a i m — veehaldjas.

V i i r a s t u s — hallutsinatsioon, mille tavalisemaks põhjustajaks rahvausundis peeti surnut, haldjat või muud üleloomulikku olendit.

JUTTUDES ESINEVAD KOHANIMED

Aakre (mõis Rõngus; Elva raj.) — I 1.*
Aasu (kõrts Jüris; Harju raj.) — II 157.
Aavere (vald Koerus; Väike-Maarja raj.) — II 52.
Abaste mägi (Vigalas; Pärnu-Jaagupi raj.) — II 84.
Abja (vald Hallistes; Abja raj.) — II 21, 102, 103.
Aidu (vald Paistus; Viljandi raj.) — II 24.
Alekõre (talu Tormas; Mustvee raj.) — II 55.
Aliste — vt. Halliste.
Allikakivi (vabrik Saardes; Kilingi-Nõmme raj.) — II 59.
Ambla (kihelkond ja kirik; Tapa raj.) — III 14.
Andja (mõis Haljalas; Rakvere raj.) — II 92.
Andresjärv (Rõngus; Elva raj.) — I 1.
Anepaju (loik Kuusalus; Harju raj.) — III 21.
Annemägi (Karksis; Abja raj.) — II 36.
Annemägi (Suure-Jaanis; Suure-Jaani raj.) — II 45.
Annikvere (mõis Haljalas; Rakvere raj.) — III 12, 18.
Aru (mõis Nõos; Elva raj.) — II 6, 46.
Aruküla (mõis ja mägi Koerus; Paide raj.) — II 52, 159.
Ebavere mägi (Väike-Maarjas; Väike-Maarja raj.) — II 38, III 6.
Eestimaa — I 7, II 89, III 5.
Einmanni (vald Järva-Jaanis; Väike-Maarja raj.) — II 50, 52.
Emajõgi — I 1, II 13, 139.
Enge-Uduvere (vald Pärnu-Jaagupis; Pärnu-Jaagupi raj.) — II 43.
Esiküla (küla Kassaril; Hiiumaa raj.) — II 117.

Feltsandi (= Vilsandi)

Haapsalu — I 18, II 5.
Haaslava (vald Võnnus ja Kambjas; Tartu raj.) — II 12.
Haeska (küla Martnas; Haapsalu raj.) — II 86.
Haljala (kihelkond ja kirik; Rakvere raj.) — II 67, 68, 81, 90, III 8.
Halliku (talu Amblas, Tapa raj.) — II 130.
Halliste (kihelkond ja kirik, Abja raj.) — II 23, 63, 122.
Halliste jõgi — II 122.
Hanila (kihelkond, Lihula raj.) — I 14.
Harjumaa — II 42.
Heimtali (vald Paistus; Viljandi raj.) — II 48.
Hellama (küla Pühalepas; Hiiumaa raj.) — II 87.

* Numbritega I, II, III on märgitud osad käesolevas raamatus. Araabia numbrid tähistavad muistendi järjekorda vastavas osas.

Helme (kihelkond ja loss; Tõrva raj.) — I 3, II 49, 62, 114.
Hermanni kindlus (Narvas) — III 4.
Hiiemägi (Raplas; Rapla raj.) — II 4, 44.
Hiiertee (popsikoht Kassaril; Hiiumaa raj.) — II 117.
Hiiumaa — I 9, 19, 20, II 1, 117, 152, 153, 155.
Hundikivi (Raplas; Rapla raj.) — II 4.
Hungerburg (= Narva-Jõesuu)
Huusi (talu Pühalepas; Hiiumaa raj.) — II 87.

Ihaste (kõrts Tartu-Maarjas; Tartu raj.) — II 13.
Iivakivi (Karksis; Abja raj.) — II 18, 22, 108.
Illuka (mõis Iisakus; Jõhvi raj.) — II 9.
Ilmjärv (Äksis; Jõgeva raj.) — II 150.
Impsjärv (Raplas; Rapla raj.) — II 44.
Inglismaa — II 30.
Intsaare soo (Karksis; Abja raj.) — II 17.
Ivangorod — III 1, 4.

Jaagupi — vt. Pärnu-Jaagupi.
Jaani — vt. Suure-Jaani.
Jaasi mägi (Hallistes; Abja raj.) — II 23.
Juminda, ka Jumida (neem ja kabel Kuusalus; Harju raj.) — II 71.
Jõelähtme, ka Jõelehtme (kihelkond; Harju raj.) — II 72.
Jõgeva (alev, nüüdne linn Laiusel; Jõgeva raj.) — II 150.
Jõhvi (kihelkond ja kirik; Jõhvi raj.) — I 13.
Jäneda (mõis Amblas; Tapa raj.) — III 19.
Järva-Jaani (kihelkond; Paide raj.) — II 105.
Järvamaa — II 52, III 19.
Järvküla, ka Järveküla (Tarvastus; Tõrva raj.) — II 16.
Järvessaar (Võrtsjärves) — II 124.
Järsi (küla Järva-Jaanis; Väike-Maarja raj.) — II 52.
Jürilaid (Suures väinas) — II 161.

Kaali (mõis Pühas; Kingissepa raj.) — II 58.
Kaali järv (Pühas; Kingissepa raj.) — II 58.
Kaarepere (vald Palamusel; Jõgeva raj.) — II 54.
Kaarli (vald Hallistes; Abja raj.) — II 23, 24.
Kaarli (mõis Rakvere khk-s; Rakvere raj.) — III 11.
Kaavere (mõis Põltsamaa khk-s; Põltsamaa raj.) — II 60.
Kaavi (talu Kihelkonnal; Kingissepa raj.) — II 127.
Kahala järv (Kuusalus; Harju raj.) — I 4.
Kalanina (neem Hiiumaal; Hiiumaa raj.) — II 153.
Kalarand (Tallinnas) — II 75.
Kalevipoja haud (Iisakus; Jõhvi raj.) — II 11.
Kalevipoja säng (Laiusel; Jõgeva raj.) — I 5.
Kalevipoja vagu (Kambjas; Tartu raj.) — II 2.
Kali järv (Amblas; Tapa raj.) — III 19.
Kalli (vald ja mõis Mihklis; Lihula raj.) — II 25.
Kalmuaed (Harju-Jaanis; Kose raj.) — II 42.
Kalmumägi (Viljandi khk-s; Viljandi raj.) — II 110.
Kalvi (mõis Viru-Nigulas, Kiviõli raj.) — II 111.
Kambja (kihelkond ja kirik; Elva raj.) — II 2, 12, 39, 128.
Kamsa (talu Karuses; Lihula raj.) — I 14.
Kanavere (talu Põltsamaa khk-s; Põltsamaa raj.) — II 150.

Kanavere järv (Põltsamaa khk-s; Põltsamaa raj.) — II 150.
Kandle (mõis Haljalas; Rakvere raj.) — III 8.
Kangru (metsavahikoht Jüris; Harju raj.) — II 156.
Kanguste (talu Kadrinas; Rakvere raj.) — III 9.
Kapra männik (Lääne-Nigulas; Haapsalu raj.) — II 66, 77.
Kareda (mõis Peetris; Paide raj.) — II 88.
Karijärv (Nõos; Elva raj.) — II 46.
Karinu (mõis Järva-Jaanis; Paide raj.) — II 52, III 13.
Karjanasva (Hanilas; Lihula raj.) — II 161.
Kariste järv (Hallistes; Abja raj.) — I 2.
Karksi (kihelkond, kirik, mõis ja vald; Abja raj.) — II 17, 18, 19, 20, 22, 36, 47, 112.
Karkuse (mõis Amblas; Tapa raj.) — II 143, 145, 146.
Karujärv (Nõos; Elva raj.) — II 14.
Karula (mõis ja vald Karulas; Valga raj.) — II 115, 128.
Karula (mõis Haljalas; Rakvere raj.) — III 12.
Karu-Matsi (end. talu Karksis; Abja raj.) — II 17.
Karuse (kihelkond; Lihula raj.) — I 14.
Kassari, ka Kassaare (Hiiumaa raj.) — II 117, 154.
Kasselaid (Suures väinas) — II 161.
Kasti (vald Märjamaal; Märjamaa raj.) — II 135.
Katalsepa mägi (Tormas; Mustvee raj.) — II 82.
Katkuaed (Järva-Jaanis; Paide raj.) — II 105.
Kaunjärv (Tormas; Mustvee raj.) — II 55.
Kautsi (metsavahikoht Karulas; Valga raj.) — II 115.
Kehala (küla Viru-Jaagupis; Rakvere raj.) — III 8.
Kehtna, ka Kehna (vald Raplas; Rapla raj.) — II 96.
Kelle (küla Hanilas; Lihula raj.) — I 14.
Kerasoo (talu Helmes; Tõrva raj.) — II 123.
Kihelkonna (kihelkond; Kingissepa raj.) — II 127.
Kihnu saar — II 27.
Kiiu (mõis Kuusalus; Harju raj.) — II 80, III 21.
Kingu (talu Kadrinas; Rakvere raj.) — III 9.
Kirgjärv (Sangastes; Valga raj.) — II 56.
Kirikumägi (Haljalas; Rakvere raj.) — II 67.
Kitsi (talu Karksis; Abja raj.) — II 22.
Kiviküla (Karksis; Abja raj.) — II 22.
Kivinõmm (Iisakus; Jõhvi raj.) — II 10, 11.
Koeru (kihelkond ja kirik; Paide raj.) — II 29, 51, 88, 159, III 13.
Kokakivi (Manija saarel; Pärnu raj.) — II 27.
Kolga (vald Kuusalus; Harju raj.) — II 157.
Koodiorg (Hallistes; Abja raj.) — II 18, 19, 21.
Koorküla järv (Helmes; Tõrva raj.) — I 3.
Konnakaevu heinamaa (Haljalas; Rakvere raj.) — III 8, 16.
Kontsujärv (Jõhvis; Jõhvi raj.) — II 9.
Kossu (talu Kihnus; Pärnu raj.) — II 27.
Kosu (küla Kuusalus; Harju raj.) — II 116.
Kottnõmm (Hallistes; Abja raj.) — II 23.
Kuie (vald Järva-Jaanis; Paide raj.) — II 52.
Kuiearu laas (Pärnu khk-s; Pärnu raj.) — II 85.
Kullamaa (kihelkond ja kirik; Märjamaa raj.) — I 11.

Kullamäe (talu Võnnus; Tartu raj.) — II 109.
Kullamägi (Võnnus; Tartu raj.) — II 109.
Kunda (mõis Viru-Nigulas, Rakvere raj.) — II 111.
Kurejõgi (Karksis; Abja raj.) — II 20.
Kuremaa (mõis Palamusel; Jõgeva raj.) — II 54.
Kuremaa järv (Palamusel; Jõgeva raj.) — II 54.
Kuremägi (Iisakus; Jõhvi raj.) — II 3, 9, 10, 11.
Kurista, ka Kuriste (mõis Laiusel; Jõgeva raj.) — II 144.
Kurna (mõis Jüris; Harju raj.) — II 89, 156.
Kursi järv (Järva-Jaanis; Väike-Maarja raj.) — II 50.
Kurtna (mõis Jõhvis; Jõhvi raj.) — II 9.
Kuru (vald Amblas; Tapa raj.) — II 37.
Kuusalu (kihelkond, kirik ja küla; Harju raj.) — I 4, II 70, 71, 80, 94.
Kõima raba (Mihklis; Lihula raj.) — II 43.
Kõnnu (küla Tormas; Mustvee raj.) — II 55.
Kõrgelaid (Kihelkonnal; Kingissepa raj.) — II 127.
Kõpu (kihelkond; Viljandi raj.) — II 122.
Kõpsoni kivi (Raplas; Rapla raj.) — II 4.
Kõrvemets (Haljalas; Rakvere raj.) — III 8.
Kõrvemets (Kihelkonnal; Kingissepa raj.) — II 127.
Kähriaugud (Kambjas; Tartu raj.) — II 40.
Käina, ka Keina (kihelkond ja kirik; Hiiumaa raj.) — II 154.
Kämle (küla Kosel; Kose raj.) — III 25.
Kärsa (= Voltveti vald Saardes; Kilingi-Nõmme raj.) — II 59.
Kärsamägi (Saardes; Kilingi-Nõmme raj.) — II 59.
Kärstna, ka Kärsna (vald Helmes; Tõrva raj.) — II 22, 47.
Kööna (= Kēniņa vald Rūjiena kihelkonnas Lätimaal) — II 36.
Külaaseme (küla Nõos; Elva raj.) — II 46.
Küti (talu Karksis; Abja raj.) II 22.

Laadoga järv — II 30.
Laiuse (kihelkond ja kirik; Jõgeva raj.) — I 5.
Laiuse mägi (Laiusel; Jõgeva raj.) — I 5.
Laheva (küla Ridalas; Haapsalu raj.) — II 5.
Lallo (Haljalas; Rakvere raj.) — III 8.
Lammasmägi (Viru-Nigulas; Rakvere raj.) — II 111.
Lavassaar (= Lavansaari Soome lahes) — II 30.
Leebiku (vald Helmes; Tõrva raj.) — II 123.
Lelle (vald Vändras; Türi raj.) — II 121.
Leskenaiste kivi (Põltsamaa khk-s; Põltsamaa raj.) — II 60.
Leussoo (Tormas; Mustvee raj.) — II 55.
Liiva (kõrts Ridalas; Haapsalu raj.) — II 106.
Linamaa (saun Ristil; Haapsalu raj.) — II 160.
Linnamägi (Koerus, Paide raj.) — II 29.
Lohuniidu nõmm (Hallistes; Abja raj.) — II 23.
Loo (mõis Kuusalus; Harju raj.) — III 20.
Loodi (mõis ja kõrts Paistus; Viljandi raj.) — I 2, II 24, 48.
Luige (kõrts Hageris; Harju raj.) — II 89.
Lustivere (mõis Põltsamaal; Põltsamaa raj.) — II 60, 100.

Luuba (karjamõis Kuusalus; Harju raj.) — II 158.
Lõppe (talu Kuusalus; Harju raj.) — II 116.
Lõpu (kõrts Mihklis, Lihula raj.) — II 25.
Lätimaa — II 36.
Läänemaa — I 14, II 77.
Läänemeri — I 21.
Lääne-Nigula (kihelkond; Haapsalu raj.) — II 66, 77.

Maardu järv (Jõelähtmes; Harju raj.) — I 4.
Maladina (küla Iisakus; Jõhvi raj.) — II 11.
Malla (mõis Viru-Nigulas; Rakvere raj.) — II 111.
Mammaste (küla Põlvas, Põlva raj.) — II 31.
Manija saar (Pärnu lahes) — II 27.
Martna (kihelkond ja kirik; Haapsalu raj.) — II 65.
Matsijüri (talu Järva-Jaanis; Paide raj.) — III 10.
Metsiku (mõis ja vald Haljalas; Rakvere raj.) — II 67, 81, III 18.
Metsla (mõis ja küla Järva-Jaanis; Paide raj.) — III 11, 14.
Merja (küla Koerus; Paide raj.) — II 29.
Mihkli (kihelkond; Lihula raj.) — II 25, 43.
Moskva — III 4.
Muhu saar (Orissaare raj.) — I 14, II 93, 133.
Murujärv (Hallistes; Abja raj.) — II 97.
Mustjõgi (Antsla ja Valga raj.) — II 34.
Mustoja (küla Haljalas; Rakvere raj.) — III 22.
Muugahoov (= Pirita Tallinnas) — II 75.
Mõhesoo (Karksis; Abja raj.) — II 22.
Mõigu (mõis Jüris; Harju raj.) — II 148.
Mõku (talu Karksis; Abja raj.) — II 17.
Mõniste (mõis Harglas; Antsla raj.) — II 61.
Mõrtsi (küla Põltsamaa khk-s; Põltsamaa raj.) — II 104.
Mõõkjärv (Nõos; Elva raj.) — II 6.
Mäe (talu Järva-Jaanis; Paide raj.) — III 13.
Mäeküla (Karksis; Abja raj.) — II 17, 22.
Mähuste (küla Kuusalus; Harju raj.) — II 116.
Mäkiste (talu Karksis; Abja raj.) — II 20.
Mäkiste põrguhaud (Karksis; Abja raj.) — II 18, 19, 20.
Mändiku (talu Karulas; Valga raj.) — II 115.
Mängu (talu Koerus; Väike-Maarja raj.) — II 52.
Mängupealne (Koerus; Väike-Maarja raj.) — II 52.
Männiku (kõrts Kuusalus; Harju raj.) — II 158.
Märjamaa (kihelkond ja alev; Märjamaa raj.) — II 135.

Naartse (küla Pärnu-Jaagupis; Pärnu-Jaagupi raj.) — II 43.
Nabala (vald Jüris; Harju raj.) — II 157.
Naissaar (Pärnu-Jaagupis; Pärnu-Jaagupi raj.) — II 126.
Narva — I 1, II 69, III 1, 2, 3, 4.
Narva-Jõesuu — III 2.
Narva, ka Naroova jõgi — III 2, 4, 5.
Narva maantee — I 4, II 75.
Narvita saar (Soome lahes) — II 30.
Neanurme (küla Põltsamaa khk-s; Põltsamaa raj.) — II 100.
Neitsikivi — vt. Pruudikivi.
Nigula — vt. Lääne-Nigula.
Niinekink (Haljalas; Rakvere raj.) — III 8.
Noarootsi (kihelkond; Haapsalu raj.) — I 15.

Nõiaallikas (Põltsamaa khk-s; Põltsamaa raj.) — II 60.
Nõiakivi (Kadrinas; Rakvere raj.) — III 9.
Nõo (kihelkond; Elva raj.) — II 6, 14, 46
Nõva (vald Ristil; Haapsalu raj.) — II 160.
Näduvere (küla Tormas; Mustvee raj.) — II 55.
Näo (küla Amblas; Tapa raj.) — II 50, 99, 131.

Ohekatku, ka Ohekaku (küla Raplas; Rapla raj.) — II 44.
Ohvrikivi (Põltsamaa khk-s; Põltsamaa raj.) — II 104.
Oisu (mõis Türis; Türi raj.) — I 2.
Oleviste (kirik Tallinnas) — I 8, II 69.
Oore (küla Raplas; Rapla raj.) — II 4.
Oru (vald Kosel; Kose raj.) — III 25.
Otepää — I 23.
Otsajüri (talu Amblas; Tapa raj.) — II 131.

Paali (talu Martnas; Haapsalu raj.) — II 26.
Paateristi (talu Haljalas; Rakvere raj.) — III 12.
Pagari (mõis Jõhvis; Jõhvi raj.) — II 11.
Pagasi linnaase, ka Pagasi paju (Harju-Jaanis; Harju raj.) — II 42.
Pahapilli (küla Mustjalas; Kingissepa raj.) — II 134.
Paide — III 7.
Paistu (kihelkond ja kirik; Viljandi raj.) — II 74.
Pajusi (vald Põltsmaa khk-s; Põltsamaa raj.) — II 104.
Pakri saared (Soome lahes; Keila raj.) — III 26.
Palamuse (kihelkond; Jõgeva raj.) — II 54.
Paldiski — III 26.
Palmse, ka Palmsi (mõis Kadrinas; Rakvere raj.) — II 91, III 9.
Pangodi (vald Nõos; Otepää raj.) — II 14.
Parasmaa (vald Pärnu-Jaagupis; Pärnu-Jaagupi raj.) — II 126.
Pataka mägi (Ridalas; Haapsalu raj.) — II 5.
Patiki (küla Jüris; Harju raj.) — II 148.
Patiki jõgi (= Pirita jõgi) — II 148.
Patjala (küla Palamusel; Jõgeva raj.) — II 54.
Pedassaare neem (Kuusalus; Harju raj.) — II 30.
Peedulaid (Suures väinas) — II 161.
Peenjärv (Jõhvis; Jõhvi raj.) — II 9.
Peetri (kihelkond; Paide raj.) — II 88.
Peetsu (talu Tormas; Mustvee raj.) — II 55.
Peipsi, ka Peipse järv — I 1, II 7, 8, 27, 28, 119, 129.
Penuja (vald Hallistes; Abja raj.) — II 97.
Pesamägi (Amblas; Tapa raj.) — II 37.
Peterburi, ka Peeterburi, Peterbori — II 30, III 26.
Petsi (talu Karulas; Antsla raj.) — II 128.
Piibe (mõis Koerus; Väike-Maarja raj.) — II 53.
Piilu (kõrts Amblas; Tapa raj.) — II 131, 145.
Pikasilla (sild Väike-Emajõel, samanimelised külad Rõngus ja Helmes; Elva ja Tõrva raj.) — I 1, II 103.
Pikkmägi (Põltsamaa khk-s; Põltsamaa raj.) — II 104.
Pilgo (talu Karksis; Abja raj.) — II 22.
Pilistvere, ka Pillistvere (kihelkond ja kirik; Suure-Jaani raj.) — II 35, 64.

Pirita, ka Piirita (klooster Tallinnas) — II 75.
Pirita jõgi — II 148, III 17.
Polli (vald Karksis; Abja raj.) — II 20, 22, 36.
Pootsi (mõis Tõstamaal; Pärnu raj.) — II 27.
Pornuse järv (Hallistes; Abja raj.) — II 120.
Priguldi — vt. Riguldi.
Pruudikivi, ka Pruutkivi, Neitsikivi (Järva-Jaanis; Paide raj.) — III 10, 13.
Punajärv (= Pornuse järv Hallistes; Abja raj.) — II 120.
Purtsi (veski Rõngus, Elva raj.) — I 1.
Põdrangu (mõis Väike-Maarjas; Väike-Maarja raj.) — III 6.
Põldsaare (talu Amblas; Tapa raj.) — II 132.
Põllemägi (Karksis; Abja raj.) — II 20.
Põltsamaa (alev, nüüd linn, ja loss; Põltsamaa raj.) — II 147, 150.
Päevarahva (talu Amblas; Tapa raj.) — II 145.
Pähnamägi (Karksis; Abja raj.) — II 17, 22.
Pähnariba (Karksis; Abja raj.) — II 17, 19, 22.
Päinurme (küla Peetris; Paide raj.) — II 88.
Pärnu — I 1, 8, 14, II 25, 85, 107, 136, 137, 142.
Pärnu jõgi — I 1.
Pärnu laht ja rand — I 1, II 154.
Pärnu maantee (Tallinn—Pärnu) — I 8.
Pärnu maantee (Tartu—Pärnu) — I 1.
Pärnu-Jaagupi (kihelkond ja kirik; Pärnu-Jaagupi raj.) — II 32, 43.
Pöide, ka Pöidi (kihelkond ja kirik; Orissaare raj.) — II 33.
Pöögle (vald Karksis; Abja raj.) — II 97.
Pühalepa (kihelkond ja kirik, Hiiumaa raj.) — I 9, 16, II 87, 117.
Pühaste (küla Rõngus; Elva raj.) — I 1.

Rae (mõis ja vald Jüris; Harju raj.) — II 148, III 17.
Rahakirstu mägi (Põltsamaa khk-s; Põltsamaa raj.) — II 104.
Raja (talu Koerus; Paide raj.) — II 52.
Rakvere — II 41, 92, III 11, 15.
Raka (mõis Amblas; Tapa raj.) — III 14.
Ramma (küla Koerus, Paide raj.) — II 51, 159.
Rapla (kihelkond; Rapla raj.) — II 4, 96.
Raudalu, ka Raudaru (kõrts Jüris; Harju raj.) — II 89.
Raudalu maantee — II 156.
Rava (küla Järva-Jaanis; Paide raj.) — II 105.
Redussaar (Soome lahes) — II 30.
Reigi (kihelkond ja kirik; Hiiumaa raj.) — I 14, II 87.
Reinse (küla Hallistes; Abja raj.) — II 122.
Reinse Kirikumägi (Hallistes, Abja raj.) — II 122.
Rekasoo (Kuusalus; Harju raj.) — III 24.
Rembsi (talu Karksis; Abja raj.) — II 22.
Reooja (talu, oja ja sild Haljalas; Rakvere raj.) — II 91.
Ridala (kihelkond ja kirik; Haapsalu raj.) — II 106.
Riguldi, ka Priguldi (kõrts Noarootsis, Haapsalu raj.) — II 77.
Riia — II 34, 35, 78.
Riiamaa (= Lõuna-Eesti ja Põhja-Läti, end. Riia kubermang) — II 144.
Riidame (talu Karksis; Abja raj.) — II 22.
Riiupaju (Jüris; Harju raj.) — II 89.
Rimmu jõgi — II 24.

Risti (kihelkond ja kirik; Keila raj.) — I 10.
Ristimägi, ka Ristmägi (Haljalas; Rakvere raj.) — III 8, 11.
Rookese (kõrts Võnnus; Tartu raj.) — II 83.
Rooma — II 70.
Ruila (mõis Hageris; Keila raj.) — I 8.
Ruuskäär (saar Soome lahes) — II 30.
Rõigi, ka Rõige — vt. Reigi.
Rääga (mõis Lääne-Nigulas; Haapsalu raj.) — II 66.
Rõa madal (Soome lahes) — II 30.

Saaniku (küla Ridalas; Haapsalu raj.) — II 106.
Saapa (talu Hallistes; Abja raj.) — II 79.
Saaremaa — I 14, II 1.
Saarde (kihelkond; Kilingi-Nõmme raj.) — II 122.
Saarikaluse (talu Järva-Jaanis; Paide raj.) — III 10.
Saiakang (Tallinnas) — III 27.
Sagadi (vald Haljalas, Rakvere raj.) — II 67, 81, 91, III 8, 9.
Saha (kabel Jõelähtmes; Harju raj). — II 72.
Saire (küla Jüris; Harju raj.) — II 156.
Saksniit (heinamaad Hallistes; Abja raj.) — II 24.
Saksamaa — II 111.
Saku (mõis Hageris; Harju raj.) — II 89, 157.
Salualune (Põltsamaal; Põltsamaa raj.) — II 60.
Sangaste (kihelkond ja kirik; Valga raj.) — II 56.
Sarve (küla ja maanina Pühalepas; Hiiumaa raj.) — II 87.
Sausti (mõis Jüris; Harju raj.) — II 89, 157.
Sausti (mõis Haljalas; Rakvere raj.) — II 90.
Sausti jõgi (Harju raj.) — II 157.
Savaldama (küla Järva-Jaanis; Väike-Maarja raj.) — II 50.
Seegikirik (Tallinnas) — II 73, 148.
Seiskari (Seitskari), ka Seitskaar (saar Soome lahes) — II 30.
Selja (kõrts Vigalas; Pärnu-Jaagupi raj.) — I 17.
Selja (mõis, vald ja rand Haljalas; Rakvere raj.) — II 92, 111, 149.
Sigapusma (küla Peetris; Paide raj.) — II 88.
Siilikõrb (Kuusalus; Harju raj.) — II 7.
Siimu sild (Pärnus) — II 107.
Sillavalgme (Hallistes; Abja raj.) — II 24.
Silmaallikas (Raplas; Rapla raj.) — II 96.
Siniallikas (Laiusel; Jõgeva raj.) — I 5.
Sissisild (Võnnus; Tartu raj.) — II 83.
Soela väin — I 14.
Sookaev (Amblas; Tapa raj.) — II 98.
Soome — II 7, 29, 99.
Soonurme (mõis Lüganusel; Kiviõli raj.) — II 151.
Sootaga (kõrts Laiusel; Jõgeva raj.) — I 5.
Soopasoo (Tarvastus; Tõrva raj.) — II 124.
Suislepa, ka Suislepi (vald Tarvastus; Tõrva raj.) — II 124.
Sukksild (Karksis; Abja raj.) — II 20.
Sulu (veski Jõhvis; Jõhvi raj.) — II 9.
Suru (mõis Kuusalus; Harju raj.) — II 116.
Suure-Jaani (kihelkond ja kirik; Suure-Jaani raj.) — II 45.
Suuremõisa (mõis Pühalepas; Hiiumaa raj.) — I 16.
Suurjärv (Jõhvis; Jõhvi raj.) — II 9.
Suursaar (Soome lahes) — II 30.

Suurturg (Tallinnas) — III 27.
Sõela väin — vt. Soela väin.
Sõmera saar (Soome lahes) — — II 30.
Sõrve säär (Kingissepa raj.) — II 27.
Sägä (karjamõis Tarvastus; Tõrva raj.) — II 141.
Säliküla (Järva-Jaanis; Paide raj.) — II 105.

Taanimaa — I 7, II 30.
Taelamäe (talu Märjamaal; Märjamaa raj.) — II 135.
Taelamägi (Märjamaal; Märjamaa raj.) — II 135.
Taidrasaar (Pärnu-Jaagupis; Pärnu-Jaagupi raj.) — II 126.
Taguküla (Kassaril; Hiiumaa raj.) — II 117.
Tallinn — I 4, 7, 8, II 69, 73, 75, 89, 94, 128, 138, 148, 161, III 27, 28.
Tallinnamaa (= Põhja-Eesti) — I 2, II 133, 150, 155.
Tammemäe (kõrts Jüris; Harju raj.) — II 89.
Tammemäe (talu Amblas; Tapa raj.) — II 131.
Tammepea (= Kurna mõis Jüris; Harju raj.) — II 89.
Tammetalu (kõrts Jüris; Harju raj.) — II 89, 156.
Tammetalu järv (Jüris; Harju raj.) — II 156.
Tammiku (Järva-Jaanis; Paide raj.) — III 14.
Tammiste (end. vald Pärnu raj.) — II 85.
Tapa (mõis ja vald Amblas; Tapa raj.) — II 37, 50, 98, 99, 131, 132, 143, 145.
Tartu — I 1, II 13, 40, 49, 128, 139.
Tartumaa — II 39, 56, 150.
Tartu—Räpina maantee — II 83.
Tartu—Pärnu maantee — I 1.
Tarvastu (kihelkond ja vald; Viljandi raj.) — II 16, 124, 125, 140, 141.
Tauga (karjamõis Karksis; Abja raj.) — II 19, 22.
Tauga salu (Karksis; Abja raj.) — II 19, 22.
Tihasselle jõgi (Vändras; Vändra raj.) — II 121.
Tinu (talu Karksis; Abja raj.) — II 17.
Tondikivi (Emajões) — II 13.
Toolse (lossivaremed Viru-Nigulas; Rakvere raj.) — II 92, 149, III 11.
Toomemägi (Tallinnas) — II 75.
Toomemägi (Tartus) — II 128.
Toomkirik (Tartus) — II 13, 128.
Tori jõgi (= Pärnu jõgi) — II 35.
Tori põrgu (Toris; Vändra raj.) — II 35.
Torma (kihelkond; Mustvee raj.) — II 82.
Torremäe (kõrts Rakvere kihelkonnas; Rakvere raj.) — III 15.
Tsooru (mõis Rõuges; Antsla raj.) — II 34.
Tubrimägi (Ridalas; Haapsalu raj.) — II 106.
Tudre (küla Järva-Jaanis; Paide raj.) — II 51.
Tudupeksi soo (Kuusalus; Harju raj.) — II 116.
Tuhalaane (mõis Karksis; Abja raj.) — II 24.
Turje kelder (Kuusalus; Harju raj.) — II 7.
Tuulasmägi (Ridalas; Haapsalu raj.) — II 5.
Tuurakakatku järv (Kuusalus; Harju raj.) — I 4.
Tõdva (kõrts ja sild Hageris; Harju raj.) — II 157.
Tõlla (talu Hallistes; Abja raj.) — II 79.
Tõnise (talu Järva-Jaanis; Paide raj.) — III 13.
Tõnumardi (talu Kuusalus; Harju raj.) — III 23.

Tõrva (alev Helmes; nüüd linn Tõrva raj.) — II 49.

Urvaste (kihelkond ja kirik; Antsla raj.) — II 128.
Ussiaugu (talu Jüris; Harju raj.) — II 148, III 17.
Ussilõugas (Pärnu-Jaagupis; Pärnu-Jaagupi raj.) — II 126.
Ussimäe — vt. Ussiaugu.
Ussimägi (Amblas; Tapa raj.) — II 151.
Uue-Kariste (vald Hallistes; Abja raj.) — II 122.
Uueküla (küla Hanilas; Lihula raj.) — II 161.
Uuetoa (talu Koerus; Paide raj.) — II 52.

Vaiatu (küla Tormas; Mustvee raj.) — II 55.
Vaemla (mõis Käinas; Hiiumaa raj.) — II 117.
Vaida (vald Jüris; Harju raj.) — II 148.
Vaida jõgi (= Pirita jõgi) — II 148.
Vaindloo (saar Soome lahes) — II 30.
Vainupää (küla Haljalas; Rakvere raj.) — III 8.
Vahenurme (mõis Pärnu-Jaagupis; Pärnu-Jaagupi raj.) — II 43.
Valjala, ka Valdjala (kihelkond, Orissaare raj.) — II 33.
Valgjärv (Helmes; Tõrva raj.) — I 3, II 118.
Valtu (vald Raplas; Rapla raj.) — II 4.
Vana-Antsla, ka Antsmõisa (mõis Urvastes; Antsla raj.) — II 128.
Vana-Kariste (mõis ja vald Hallistes; Abja raj.) — II 18, 19, 21, 24, 79.
Vana-Kariste järv (Hallistes; Abja raj.) — II 21.
Vanalinn — vt. Virtsu.
Vanamõisa järv (Helmes; Tõrva raj.) — II 49.
Vanapagana sepapada (Pühalepas; Hiiumaa raj.) — I 16.
Vana-Pärnu (linnaosa Pärnus) — II 107.
«Vanatondi lootsik» (Nõos; Otepää raj.) — II 14.
Vana-Vigala (mõis Vigalas; Pärnu-Jaagupi raj.) — II 138.
Vao (mõis Väike-Maarjas; Väike-Maarja raj.) — II 38.
Varebu (talu Helmes; Tõrva raj.) — II 22.
Vaseveski (Põltsamaa khk-s; Põltsamaa raj.) — II 150.
Vaskjala (küla Jüris; Harju raj.) — II 148.
Vaskjala jõgi (= Pirita jõgi) — II 148, III 17.
Vasknarva (alevik; Jõhvi raj.) — II 11.
Vastelõugu (Ridalas, Haapsalu raj.) — II 5.
Vastne kõrts (Helmes; Tõrva raj.) — II 114.
Vauksimägi (Ridalas, Haapsalu raj.) — II 5.
Vedra (küla Lääne-Nigulas; Haapsalu raj.) — II 5.
Vee (vald Pärnu-Jaagupis; Pärnu-Jaagupi raj.) — II 43, 126.
Veima (Lääne-Nigulas; Haapsalu raj.) — II 66.
Veisjärv (Karksi ja Helme rajal; Abja raj.) — II 47.
Venemaa — III 4.
Vesiburgi mägi (Narvas) — III 3.
Veskiotsa (talu Põltsamaal; Põltsamaa raj.) — II 100.
Vigala (kihelkond, kirik ja mõis; Pärnu-Jaagupi raj.) — I 6, 17, 22, II 76, 84, 95.
Vihula (mõis Haljalas; Rakvere raj.) — III 8, 16, 18.
Vilina mägi (Laiusel; Jõgeva raj.) — I 5.

Viljandi (linn ja kirik) — I 12, II 48.
Villandi (talu ja mets Haljalas, Rakvere raj.) — II 81.
Vilsandi saar (Kingissepa raj.) — II 134.
Vinni (mõis Viru-Jaagupis; Rakvere raj.) — III 8.
Virtsu (mõis ja vald Hanilas; Lihula raj.) — I 14, II 93, 113, 161.
Virtsu väin (= Suur väin) — II 25.
Virumaa — II 38, 111, III 6.
Viru-Nigula (kihelkond; Kiviõli raj.) — II 111.
Virussaar (Pärnu-Jaagupis; Pärnu-Jaagupi raj.) — II 126.
Visaku järv (Kõpus, Viljandi raj.) — II 48.
Visusti, ka Visuse (küla Koerus; Paide raj.) — II 51, 159.
Vooremägi (Kambjas; Tartu raj.) — II 12, 13, 39, 40.
Voore-, ka Voorumägi (Rõngus; Elva raj.) — I 1.
Võhma (küla Kadrinas; Rakvere raj.) — III 9.
Võhmuta (vald Järva-Jaanis; Paide raj.) — II 52.
Võllaste mägi (Jüris; Harju raj.) — II 89.
Võnnu (kihelkond, kirik ja küla; Tartu raj.) — II 2, 57, 83, 109.
Võnnu saar (Haapsalu lahes) — II 5.
Võrtsjärv, ka Virtsjärv — I 1, II 15, 16, 22, 124.
Võtikvere (vald Tormas; Mustvee raj.) — II 82.
Võrumaa — II 34.
Võšgorod (Narva kindlus) — III 4.
Väike-Maarja (kihelkond; Väike-Maarja raj.) — II 38, III 6.
Väinjärv, ka Veinjärv (Koerus; Paide raj.) — II 51, 52.
Vändra (kihelkond ja vald; Vändra raj.) — II 101, 121.
Väravamägi (Karulas; Antsla raj.) — II 128.

Õisu (mõis ja vald Paistus; Abja raj.) — II 24.
Õisu järv (Hallistes; Abja raj.) — I 2, II 24, 120.
Õitsikink (Hallistes; Abja raj.) — II 24.
Õunaaugu mägi (Pühalepas; Hiiumaa raj.) — I 9.

Ähijärv (Karulas; Valga raj.) — II 128.
Ähmja (mõis Martnas; Haapsalu raj.) — II 26.
Äiavere (küla Koerus; Väike-Maarja raj.) — II 52.
Ärgmetsa väli (Kuusalus; Harju raj.) — III 20.
Ärvita (mõis Koerus; Paide raj.) — II 52.

Ülemiste järv — II 138.

SISUKORD

I. Esivanemate varandus.

1. Voorumägi ja Andresjärv 7
2. Õisu ja Kariste järv 9
3. Valgjärv 9
4. Kahala järv 10
5. Siniallikas 11
6. Tiigid 13
7. Tallinna asutamine 14
8. Oleviste kirik 14
9. Pühalepa kirik 16
10. Risti kirik 17
11. Kullamaa kirik 17
12. Viljandi kirik 18
13. Jõhvi kirik 19
14. Jaki kontori asutamine 20
15. Katk 22
16. Vanapagana sepapada 22
17. Sääreluu 23
18. Möirgav härg 24
19. Kärnkonn 25
20. Leitud laps 27
21. Kalapüüdja 28
22. Kabeli härra 30
23. Otepää varandus 31

II. Kodused jutud.

1. Kuidas Kalevipoeg endale hobuse sai ja sellega kündis 35
2. Kalevipoja vagu 36
3. Kalevipoeg heinamaal 36
4. Kõpsonikivi 37
5. Kalevipoisi jäljed 37
6. Kuidas Mõõkjärv saanud 38

7. Kalevipoeg Turje keldris 38
8. Kalevipoeg ja Vanapagan 39
9. Kuremägi ja Kontsujärv 42
10. Kalevipoja surm 42
11. Kalevipoja haud 43
12. Kust Vooremägi on saanud 44
13. Ihaste Tondikivi 45
14. Vanatondi lootsik 45
15. Kord aitab ikka korda 46
16. «Kas Kiird kodun om?» 46
17. Karksi Karu-Matsi pärnaraagudest 47
18. Vanapaganad 47
19. Karksi lossi põrguhaud 48
20. Mäkiste põrguhaud 49
21. Koodioru põrguhaud 50
22. Vanapaganad tahavad Võrtsjärvest kivist silda läbi teha 51
23. Kottnõmm 52
24. Saksniit 52
25. Virtsu sild 53
26. Vanapagana kivid 53
27. Kokakivi 54
28. Kuidas Vanapagan Peipsit mõõtnud 56
29. Linnamäest 56
30. Vanapagan laevameheks 57
31. Jutt Mammaste külast 59
32. Jaagupi kiriku ehitamine 61
33. Põide ja Valjala kiriku ehitamine 61
34. Tõrdu Ants 62
35. Viimsed härjapõlvemehed 64
36. Annemägi 66
37. Pesamägi 67
38. Ebavere mägi 67
39. Vooremägi 68
40. Vooremäe linn 69
41. Endine Rakvere linn 70
42. Pagasi linn 70
43. Rändajad pärnad 72
44. Kuidas Ohekaku Hiiemägi saanud 72
45. Annemägi 73
46. Kuidas Karijärv saanud 73
47. Veisjärv 74
48. Visaku järv 74
49. Vanamõisa järv 75
50. Kursi järv 76
51. Veinjärvest 77
52. Väinjärvest 77
53. Kadunud järv 79
54. Kuremaa järvest 79
55. Kaunjärv 79
56. Sangaste linn 81

57. Järve kirik 82
58. Kaali mõisa järv 83
59. Kärsamäe augud 84
60. Nõiaallika sündimine ja Leskenaiste kivi 85
61. Mõniste mõisa ehitamine 87
62. Helme linn 88
63. Kuidas Halliste kirik oma nime saanud 89
64. Pilistvere kirik 91
65. Kust Martna kirik oma nime saanud 91
66. Nigula kiriku ehitamine 91
67. Haljala kiriku ehitamine 92
68. Haljala kiriku ehitamisest ja nimesaamisest . . . 93
69. Oleviste kiriku ehitamine 93
70. Kuusalu kirik 94
71. Jumida kabel 95
72. Saha kabel 96
73. Tallinna Seegikirik 97
74. Paistu 98
75. Mida varjab endas Tallinna Toomemägi ja Pirita kloostri salatee 99
76. Vigala maa-alune tee 102
77. Poola kuninga aisakell 103
78. Rootsi keisri tütar elab Riia linnas 103
79. Saapa talu 104
80. Nelja kuninga kivi ja munkade torn 104
81. Kuninga kivi 105
82. Katalsepa mägi 106
83. Sissidest Võnnus 107
84. Pardiajajate kadumine Vigalast 108
85. Kuidas Pärnu kaupmehed rikkaks saanud 108
86. Katkupoiss 110
87. Katk 111
88. Katkust 112
89. Riiupaju 113
90. Rahvajutt Haljala kiriku hauakivist 114
91. Pahleni pääsemine 114
92. Toolse rüütel 115
93. Virtsu Vanalinna hävitamisest 116
94. Kuusalu kiriku kell 118
95. Vigala kiriku kell 119
96. Silmaallikas 119
97. Murujärv 120
98. Sookaevu raha 121
99. Rahaaugul 121
100. Kuidas mees Lustivere lossist pidi kullatündri kätte saama 122
101. Maalused 124
102. Abja valla rikkus 125
103. Kuidas Abja vald rikkaks sai 126
104. Rahakirstu mägi ja Ohvrikivi 127
105. Katkuaed 128

106. Rahaauk 129
107. Pärnu rahaauk 129
108. Nähtused ja leiud Iivakivi juures 130
109. Kullamägi 131
110. Rahast inimene 131
111. Rootsi kuninga varandus 132
112. Karksi kiriku keldrist 133
113. Rahaaugu vaht 134
114. Helme lossi varandus 134
115. Laenukassa 135
116. Metshaldjad 137
117. Hiieneitsid 138
118. Valgjärve lehm 140
119. Tindikalade äramängija 140
120. Pornuse puna ootab 141
121. Tõnnivakast 142
122. Reinse küla Kirikumägi 143
123. Jaanilaupäeva-õhtune vanapaganaorjus 144
124. Ähikotus 145
125. Ohverdamise paik 147
126. Kolm nõida 148
127. Nõidade pidu 148
128. Antsmõisa härra 150
129. Lendaja jää peal 152
130. Nõia kepp 153
131. Libahundi laskmine 154
132. Ilma süüta nuheldud 155
133. Viha rohi 156
134. Pahapilli Andrese teod 157
135. Taelamäe kurat 158
136. Pärnu tondid 159
137. Pärnusse toodud rahakotid 160
138. Tõllaga mööda Ülemiste järve 161
139. Emajõe peal sõitmine 162
140. Vastane maja 162
141. Mees vanapagana pulmas 163
142. Vanapagana peol 164
143. Seeneotsija nägemised 165
144. Hundikütt 166
145. Pooja nuhtlus 166
146. Kaardimängijad 168
147. Kodukäija Põltsamaa lossis 168
148. Rae mõisa ussid 170
149. Toolse ussid 171
150. Ussikuninga kättemaksmine 172
151. Ussimägi 174
152. Hundid on Hiiust kadunud 175
153. Kuldkala 176
154. Miks hiidlased Pärnu rannas käivad kala püüdmas 177
155. Hiidlase kolm sõlme 178

156. Kuidas kalad Tammetalu järvest kadusid 180
157. Kuidas vähid Sausti jõest kadusid 180
158. Tark sant 181
159. Kolm kadunud asja 182
160. Mõni sõna muinasajast 183
161. Tõmmatud tüdruk 183

III. Narvast Tallinna.

1. Hobusenaha linn 187
2. Näljalinn 188
3. Narva trägelid 188
4. Narva nõid 190
5. Keelte jagamine 191
6. Mäe linn 192
7. Võru linn 193
8. Kalmumägi 193
9. Nõiakivi Palmses 195
10. Pruudikivi 196
11. Ristimäe kivi 197
12. Pulmasaajast 198
13. Neitsikivi ehk Pruutkivi 199
14. Vana matmiskoht 200
15. Ussikuningas 200
16. Jutustus ussist 201
17. Ussiaugu 202
18. Rahaauk 203
19. Sikk ja rahakatel 204
20. Hobuse otsija 204
21. Kadeda palk 206
22. Tondi ehk pisuhänna tegemisest 206
23. Julge naine 207
24. Põdra laskmine 208
25. Kämle küla tõnnivakk 208
26. Pakri saare õigustest 210
27. Vana mälestus 211
28. Üks Tallinna kirik 211

M. J. Eisen ja «Esivanemate varandus» 214
Bibliograafilisi ja seletavaid märkusi 219
Mütoloogilist terminoloogiat 232
Juttudes esinevad kohanimed 236

НАСЛЕДИЕ ПРЕДКОВ

Из собранных М. И. Эйзеном фольклорных материалов
Составил Х. Тампере

На эстонском языке

Иллюстрации О. Кангиласки
Шрифтовое оформление обложки и титула В. Тоотса

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Priidel
Kunstiline toimetaja H. Vitsur
Tehniline toimetaja E. Kaitsa
Korrektorid M. Juske ja H. Peel

Ladumisele antud 29. VIII 1958. Trükkimisele antud 29. X 1958. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 15,75 + 1 kleebis. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 12,97. Arvutuspoognaid 13,47. Trükiarv 20000. MB-07486 Tellimise nr. 2543. Hans Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Vallikraavi 4.

Hind ~~rbl~~. 5.—

7—3

Rbl. 5.–

A-22326

193660

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00576116 0